

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

XVII. ASRIN İLK ÇEYREĞİNDE BURSA'DA KADINLAR TARAFINDAN
KURULAN VAKIFLARIN KURULUŞ AMAÇLARI
VE İŞLEYİŞLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KÜBRA ABAZİ

BURSA-2016

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**XVII. ASRIN İLK ÇEYREĞİNDE BURSA'DA KADINLAR TARAFINDAN
KURULAN VAKIFLARIN KURULUŞ AMAÇLARI
VE İŞLEYİŞLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kübra ABAZİ

Danışman:

Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

BURSA-2016

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 24/10/2016

Tez Başlığı / Konusu: XVII. Asrın İlk Çeyreğinde Bursa'da Kadınlar Tarafından Kurulan Vakıfların Kuruluş Amaçları ve İşleyişleri

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 110 sayfalık kısmına ilişkin, 24/10/2016 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 8'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

24/10/2016

Adı Soyadı: Kübra Abazi

Öğrenci No: 700922008

Anabilim Dalı: İslam Tarihi Ve Sanatları

Programı: Yüksek Lisans

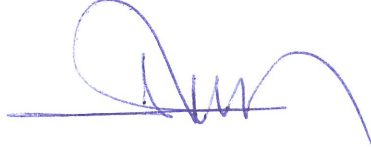
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
24/10/2016
Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

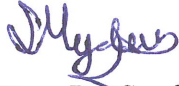
* Turnitin programına Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜNE

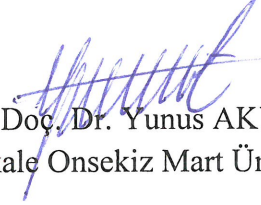
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı'nda 701322006 numaralı **Kübra ABAZİ**'nin hazırladığı “XVII. Asrın İlk Çeyreğinde Bursa'da Kadınlar Tarafından Kurulan Vakıfların Kuruluş Amaçları ve İşleyişleri” konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı, 31/10/2016 günü 13:30 – 16:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ
(Komisyonu Başkanı)
Uludağ Üniversitesi

Yard. Doç. Dr. Saadet MAYDAER
Uludağ Üniversitesi

Yard. Doç. Dr. Yunus AKYÜREK
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “XVII. Asrın İlk Çeyreğinde Bursa’da Kadınlar Tarafından Kurulan Vakıfların Kuruluş Amaçları ve İşleyişleri” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Kübra ABAZİ

Adı Soyadı: Kübra ABAZİ

Öğrenci No: 700922008

Anabilim: İslam Tarihi ve Sanatları

Programı: İslam Tarihi Bilim Dalı

Statüsü: Yüksek Lisans Tezi

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Kübra ABAZİ
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: İslam Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı	: xiii+96
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışman(lar)ı	: Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

XVII. ASRIN İLK ÇEYREĞİNDE BURSA'DA KADINLAR TARAFINDAN KURULAN VAKIFLARIN KURULUŞ AMAÇLARI VE İŞLEYİŞLERİ

Toplumsal yardımlaşma ve dayanışma ruhuyla kurulan vakıf sistemi yüzyıllar boyu insanlığa hizmet etmiş bir müessesedir. İnsanlar vakıf kurmayı çeşitli gayelerle ilke edinmiş, sosyal ve iktisadî alanda çok çeşitli vakıflar kurmuşlardır. İslam dininin yardımlaşmayı teşvik etmesiyle birlikte vakıf bir kurum olarak hukukun içinde yer almaya başlamıştır.

Araştırmamızda hanımların yazdırdığı vakfiyeler esas alınarak vakıf kurumuna hanımların katkısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nde yaşamış hanımların sosyal ve ekonomik hayata ne ölçüde katıldığı mevzusu tarihimizin layıkıyla anlaşılması için önem arz etmektedir. Her ne kadar özelde Osmanlı, genelde İslam medeniyet tarihinde kadınların mümtaz konumunu takdir etmek istemeyenler olsa da kadınlara yönelik bu araştırmalar aksini ispatlamıştır. Araştırmamız cinsiyet ayrımı yapmayı değil kadınların medeniyetimize dünden bugüne yapmış oldukları önemli katkıları gün yüzüne çıkarmayı gaye edinmektedir.

Çalışmamızda XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Bursa'da kadınlar tarafından kurulmuş ve Bursa Şer'iyeye Sicilleri defterlerinde yer alan vakfiyeler birinci el kaynak olarak kullanılmıştır. Vakfiyelerden yola çıkarak o yüzyıldaki hanımların sosyal ve iktisadî hayata katkıları ile hukukî alanda sahip oldukları hak ve özgürlükler açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda yapılan çalışmamız tarihimizde kadın hak ve hürriyetinin ne seviyede olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bursa, Kadın, Vakfiye, Vakıf, Vakıf Hizmetleri

ABSTRACT

Name and Surname : Kübra ABAZİ
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : History of Islam and Arts
Branch : History of Islam
Degree Awarded : Master
Page Number : xiii+96
Degree Date :
Supervisor (s) : Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

THE FOUNDATION AIMS AND OPERATIONS OF WAQFS FOUNDED BY WOMEN IN BURSA DURING THE FIRST QUARTER OF 17TH CENTURY

The waqf system, which is founded with a spirit of social solidarity and unity, is an institution that has served humanity for centuries. People have adopted establishment of waqfs as a principle for different reasons, very different waqfs have been founded in social and financial areas. As Islam encouraged solidairty waqf as an instituiton took its place in the law system.

In this research is being tried to get uncovered based on foundation certificate-charter dictated by waqf founding women. The issue on how much women who lived in the Ottoman Empire was part of the social and economic life is important from the point of view that our history is adequately understood. Although there are people who don't even want women to be mentioned peculiarly in Ottoman history, generally in Islamic history these researchs about women in history proves the opposite. This research doesn't aim gender apartheid, it aims to bring to light the existing rights of women and their history.

In our work, the foundations established by women in Bursa during the first quarter of XVIIth century and which are in the court records has been used as primary source. The social and economic contribution of women during that century, their lawful right and freedom has been tried to be explained in this research with the foundation certificate-charters as source. In this context this work has aimed to show the level of womens right and freedom in our history.

Key Words: Bursa, Woman, Foundation Certificate-Charter, Waqf, Waqf Services.

ÖNSÖZ

Kadın yaratılıştan beri insan ırkının devamını sağlayan iki cinsten birisidir. Tarihte önemli bir yere sahip olduğu halde kadının ismi çoğu zaman arka planda kalmıştır. Öyle ki insanî haklarının olup olmadığı bile geçmiş milletlerce tartışılan bir konu olmuştur. Merak uyandıran bir konu olsa da kadın hakkında yapılan çalışmaların azlığı, onun insanlık tarihindeki yeri ve önemini ortaya koymaktan çok uzaktır.

Araştırmamız 1600-1624 tarihlerinde Bursa Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi'ndeki Şer'iyeye Sicilleri'nde kayıt altına alınmış kadın vakfiyelerinden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Toplamda 93 adet hanım vakfı tespit edilmiş, birkaçı ise defterlerde bulunamamış ve bu sebeple hesaplamalara dâhil edilmemiştir. Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış Bursa'nın Osmanlı hayat tarzının kökleştiği klasik bir şehir olması özelliğinden ötürü araştırmamız Bursa şehrini esas almıştır. Vakfiyelerden elde edilen bulgularla kadınların tarih içindeki varlıklarının, maddî ve manevî anlamda Bursa toplumuna katkılarının gösterilmesi amaçlanmıştır.

Allah rızasını kazanma arzusuyla binâ edilen vakıflar, kuruldukları yerlerde toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel hayatına birçok faydalar sağlamışlardır. Toplumsal tabakalaşmalar arasındaki dengesizlikler vakıf kurumu aracılığıyla yumuşatılmaya çalışılmış; fakirlerin zenginler üzerindeki hakları yine bu vesileyle iade edilmiştir. Vakıf kurmada kadın-erkek herkes imkânları ve gönüllerinden geldiği ölçüde çaba ve mal sarf etmişlerdir. Bu çalışmamız kadınların hayrat sistemindeki etkileri ve faaliyetlerini esas alıp sosyal ve iktisadî alanda kendilerini ne ölçüde gösterebildiklerini, haklarını ne kadar kullanabildiklerini tespit etmeyi amaçlamıştır.

İncelenen vakfiyeler ve diğer kaynaklarla birlikte tezimiz 3 bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölüm vakıf ve kadın kavramlarından yola çıkarak konunun anlaşılabilirliği için gerekli ön bilgileri ihtiva etmektedir. Vakfın tanımı, menşei ve mahiyetine değinildikten sonra İslam Hukuku ve Osmanlı uygulamasında vakıflar meselesi açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde Bursa’da kadın vakıflarının geçmişinden başlayıp araştırdığımız döneme kadarki kısmı incelenmiştir. Bu bağlamda bazı hanım sultan vakfiyelerinin ve XVII. yüzyılın ilk çeyreğindeki yirmi adet hanım vakfiyesinin özetleri verilmiştir. Kadının İslam Hukuku’nda ve Osmanlı Devleti’nde sahip olduğu sosyal statüleri, hakları, ekonomik varlıkları, toplum hayatına kazandırdıkları ve nihayetinde vakıf kurumuna katkılarından genel olarak bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde vakfedilen mülkler menkul-gayrimenkul oluşlarına ve hizmet amaçlarına göre tasniflenip incelenmiştir. Gayrimenkul vakıflar konutlar, ticarî yapılar ve tarım işletmeleri başlıklarında açıklanmış en çok vakfedilen gayrimenkulün ise konutlar olduğu tespit edilmiştir. Menkul vakıflarda para ve ev eşyalarına rastlanılmıştır. Hizmet amaçlarına göre vakıflara bakıldığında bir ya da birden fazla amacı barındırabilen vakfiyeler olduğu gibi genel olarak kadın vakıfları din hizmetleri, sosyal ve belediye hizmetleri ve ailevî hizmetler olarak üç kısımda incelenmiştir. Şehirde hangi hizmetlerin yürütülebilmesi için vakıflar kurulduğu, vakıf kurucusu hanımların ne tür hizmet şartları istediği sayısal veriler ve örneklerle açıklanmıştır. Elde edilen bilgiler grafik ve tablolarla açıklanmış ve görsel materyaller ile başlıklar özetlenmiştir. Sonuç bölümünde araştırmanın bütününden elde edilen bilgilerle ulaşılan neticelere değinilmiştir. Ekler bölümünde ise çalışılan bazı vakfiyelerin orijinal diliyle suretleri verilmiş ve çalışmamız nihayete erdirilmiştir.

Bursa’da hanımların kurduğu vakıfların toplum hayatına ve vakıf kurumuna katkıları konulu bu çalışmanın Bursa tarihine katkıda bulunması naçizane temennimizdir. Tezin araştırma ve yazma safhalarında yol gösteren, bilgisi ve fikirlerinden istifade ettiğim değerli danışman hocam Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ’a yardımlarından ötürü minnettarlıklarımı iletmek isterim. Bu günlere ulaşmamda emeklerini asla ödeyemeyeceğim anne ve babamı rahmetle ve saygıyla anarım. Çalışmamın nihayete ermesini sabır ve muhabbetle destekleyen eşim Sead ABAZİ’ye ve sevimlilikleriyle ruhumu aydınlatan evlatlarım Eris ve Edin ABAZİ’ye teşekkürü bir gönül borcu bilirim.

Kübra ABAZİ
Bursa 2016

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar	xi
GRAFİKLER	xii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
I. TEZİN AMACI VE KAPSAMI	1
II. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	2

BİRİNCİ BÖLÜM VAKIF VE KADIN

I. VAKFIN TANIMI, MENŞEİ VE MAHİYETİ.....	6
A. VAKFIN TANIMI.....	6
B. VAKFIN MENŞEİ	8
1. Kur'an-ı Kerim	9
2. Hadisler.....	11
C. VAKFIN MAHİYETİ	12
II. İSLAM HUKUKU VE OSMANLI UYGULAMASINDA VAKIFLAR.....	13
III. İSLAM HUKUKU'NDA KADIN	15
IV. OSMANLI SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA KADIN VE VAKIFLAR.....	18

İKİNCİ BÖLÜM BURSA'DA KADIN VAKIFLARI

I. GENEL OLARAK BURSA'DA VAKIFLAR.....	25
II. BURSA'DA KADIN VAKIFLARI	26
A. XVII. YÜZYIL ÖNCESİNDE BURSA'DA VAKIF KURAN KADINLAR	26
1. Hundi Hatun.....	27
2. Selçuk Hatun.....	28

3. Hatice Hatun Bint-i Bayezid Paşa	29
4. Gülçiçek Hatun	29
5. Bülbül Hatun.....	30
6. Mükreme Hatun.....	30
7. Gülrüh Hatun	30
8. Sitti Şah Hatun	31
B. XVII. ASRIN İLK ÇEYREĞİNDE BURSA’DA VAKIF KURAN KADINLAR	31
1. Hacı Vefader Hatun Bint-i Abdullah	31
2. Fetehna Hatun Bint-i el-Hac Mustafa.....	32
3. Fatıma Hatun Bint-i Mehmed	32
4. Ayni Hatun Bint-i Kâsım.....	32
5. Hatice Hatun Bint-i Osman	33
6. Rabia Hatun Bint-i Mehmed.....	33
7. Zinnun Bint-i Abdullah.....	34
8. Ayşe Bint-i Osman	34
9. Ehli Hatun Bint-i Abdullah.....	35
10. Ümmi Hatun Bint-i Mehmed.....	35
11. Ayşe Bint-i Abdi.....	35
12. Fatıma Hatun Bint-i el-Hac Ali	36
13. Amine Hatun Bint-i Mehmed	36
14. İhsan Hatun Bint-i Hasan.....	36
15. Şerife Müzeyyen Bint-i es-Seyyid Ali.....	37
16. Mahbure Hatun Bint-i Mehmed.....	37
17. Mülayim Hatun Bint-i Abdullah.....	38
18. Mavzune Şah Hatun Bint-i İlyas.....	38
19. Fatıma Hatun Bint-i Halil	38
20. Zahide Hatun Bint-i el-Hac Kâsım	39
21. Diğer Vakıf Kurucusu Hanımlar	39
III. VAKIF SAHİBİ KADINLARIN SOSYAL STATÜLERİ.....	40
IV. BURSA’DAKİ KADIN VAKIFLARININ KURULUŞ ŞEKİLLERİ	41
A. AİLEVÎ VAKIFLAR.....	42
B. HAREMEYN VAKIFLARI	44
V. VAKIFLARIN BURSA MAHALLELERİNE GÖRE DAĞILIMI.....	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEVKÛFATA VE HİZMET AMAÇLARINA GÖRE KADIN VAKIFLARI

I. MEVKÛFATA GÖRE VAKIFLAR	50
A. GAYRİMENKUL VAKIFLAR	50
1. Konutlar	50
2. Tarım İşletmeleri	55
3. Ticarî Yapılar	57
B. MENKUL VAKIFLAR	58
1. Para Vakıfları	58
2. Ev Eşyası Vakıfları	63
II. HİZMET AMAÇLARINA GÖRE VAKIFLAR	63
A. DİN HİZMETLERİ	63
1. Cami ve Mescid Hizmetleri	64
2. Tekke ve Dergâh Hizmetleri	66
3. Tilavet ve Dua Hizmetleri	67
4. Haremeyn Hizmetleri	68
B. SOSYAL VE BELEDİYE HİZMETLERİ	71
1. Fakirlere Yardım Amaçlı Vakıflar	72
2. Su ve Çeşme Tamirlerine Yönelik Vakıflar	73
3. Avarız Vakıfları	73
4. Yetimlere Yönelik Vakıflar	75
III. AİLEVÎ VAKIFLAR	76
SONUÇ	79
KAYNAKÇA	82
EKLER	88

TABLÖLAR

Tablo 1: Kadınların Kurduğu Vakıfların İkamet Yerleri

Tablo 2: Vakfiyelerde Mevkûfât Olarak Bağışlanan Evlerin Tasarruf Şekilleri

Tablo 3: Mevkûfât Olan Evlerin Kat Sayıları

Tablo 4: Mevkûfât Olan Evlerdeki Oda Sayıları ve Oranları

Tablo 5: Mevkûfât Olan Evlerin Bölümleri

Tablo 6: Tarım İşletmelerinin Türleri ve Oranları

Tablo 7: Para Vakfi Kurucuları ve Bağışladıkları Miktarlar

GRAFİKLER

Grafik 1: Kadın Vakıf Kurucularının Lakap Dağılımı

Grafik 2: Para Vakıflarının Kâr Payları

Grafik 3: Din Gayeli Vakıfların Hizmet Alanları

Grafik 4: Haremeyn Vakıflarının Hizmet Dağılımı

Grafik 5: Sosyal Gayeli Vakıfların Kendi İçinde Hizmet Alanları

Grafik 6: Ailevî Vakıfların Kendi İçinde Hizmet Dağılımı

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
B.	: Basım
Bkz.	: Bakınız
BŞS.	: Bursa Şer'iyeye Sicilleri
çev.	: Çeviren
D.E.Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
İ.Ü.H.F.M.	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
İSAM.	: İslam Araştırmaları Merkezi
M.Ü.İ.F.V.D.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Dergisi
No.	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ss.	: Sayfadan sayfaya
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
TATAV.	: Tarih ve Tabiat Vakfı
U.Ü.İ.F.D.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
U.Ü.İ.İ.F.D.	: Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
v.d.	: Ve diğerleri
VD.	: Vakıflar Dergisi
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

I. TEZİN AMACI VE KAPSAMI

Araştırmamızın konusu XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Bursa'da kadınlar tarafından kurulan vakıfların kuruluş amaçlarını ve işleyişlerini vakfiyelerden yola çıkarak tahlil etmek ve vakıfların toplumsal hayata katkılarını değerlendirmektir.

Tezimizde Bursa Şer'iyeye Sicilleri arasından ilgili yüzyıla ait hanımların yazdırdığı vakfiyeler birinci el kaynak olarak kullanılmıştır. Şer'iyeye Sicilleri hukukî bir kaynak olmaktan ziyade şehirlerin tarihî, sosyal, ekonomik ve kültürel durumlarını yansıtmaları bakımından önemli vesikalardır. Sicillerde hukukî ihtilaflar, vakfiyeler, alım-satım işlemleri, ödünç işlemleri, belediyecilikle ilgili düzenlemeler, pazarlarda satılan ürünlerin fiyatları, terekeler, vasiyetler, nikâh akitleri, boşanma belgeleri, kamu binalarının tamir kayıtları, merkezden gelen hüküm ve fermanlar gibi yazılar yer almaktadır. İçerdikleri bu bilgilerden ötürü siciller, mühim birer tarihî kaynak olarak kabul görmektedirler. Araştırmamızın merkezini oluşturan vakfiyeler; malını hayra tahsis etmek isteyen kişilerin Kadı'nın huzurunda ve şahitler eşliğinde bunu beyan etmesiyle kayıt altına alınmış belgelerdir. Mahkemede hazırlanan vakfiyenin aslı vakfi kuran kişiye, bir nüshası da sicil defterlerinde bulunmaktadır.

Vakıfların dinî, psikolojik ve sosyal gayelerle kurulmuş oldukları kabul edilse de aslında vakıf müessesesi bu üçünün birleşiminden zuhura gelmiştir. Sosyal sistemin içinde çeşitli sınıfların kaynaşmasına vesile olarak toplumsal barışa katkı sağlamıştır. Bu bağlamda vakfiyeleri sosyal hayatın analizinde kullanılabilecek birer belge kabul etmek gerekir.

Araştırmamızda Bursa şehrinin tercih edilmesinin altında Osmanlı'ya kuruluş yıllarında başkentlik yapmış olması ve ilerleyen dönemlerde gelişerek klasik bir Osmanlı-Türk şehri kisvesi kazanması yatmaktadır. Bursa fethedildiği dönemde bir kale-şehir görünümünde iken XIV. yüzyılda Hisar'dan düzlüğe inmiş ve gelişimini XV. yüzyılda tamamlamıştır. Orhan Gazi'den itibaren her sultan zamanında bir semtin özü

oluşturulmuş ya da önceki sultanın külliyesinin çevresi geliştirilerek şehirleşmeye katkılar sağlanmıştır¹.

Zaman olarak XVII. yüzyılın seçilmesinin nedeni, Bursa’da bu dönemin fazla çalışılmamasıdır. Ayrıca akademik araştırmalarda vakıflara yönelik çalışmalar fazlaca olsa da kadın vakıf kurucularını konu edinen çalışmalar oldukça azdır. Göz atılan tezlerde genellikle cinsiyet açısından vakıf kurucuları incelenirken “Kadın Vakıf Kurucuları” başlığında bu hanımlardan bahsedilmiş ya da hanım sultan vakfiyeleri detaylıca incelenmiş fakat orta ve alt sınıftan kadınların kurdukları vakıflara pek değinilmemiştir. Kadınların vakıf kurumunun özünü oluşturan yardımlaşma düşüncesinden yola çıkarak Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatında kadının yerini araştırmak gayesiyle bu tez çalışması yapılmıştır. Osmanlı Devleti kadınların İslam diniyle kazandığı hakları korumuş ve devamlılığını sağlamıştır. Örneğin mahkeme sicillerinde kadınların özgürce başka şahısları dava ettiği, malını istediklerine bırakabildikleri, ticaret yapabildikleriyle ilgili sayısız belge mevcuttur. Vakfiyeler analiz edildiğinde de kadınların çeşitli mülklerinin olduğu ve bunlar üzerinde istedikleri gibi tasarrufta buldukları görülmektedir.

II. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışmanın asıl kaynağı Bursa Şer’iyye Sicilleri’dir. Çalışma dönemimizle ilgili 35 adet sicil defterinin taranıp kadın vakfiyeleri tespit edilmiştir. Vakfiyelerin belirlenmesinde Samettin Başol’un “Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları” adlı doktora tezinde yer alan vakıflar listesinden de istifade edilmiştir. Birincil kaynaklarımız olan sicil defterlerine Bursa Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi’nin bilgisayar ortamındaki arşivinden çalışma dönemimizle ilgili olarak 73 vakfiyenin tam metnine ulaşılabilmektedir. Bulunan vakfiyelerin sadece 2 adedinin dili Türkçe olup geri kalanın hepsi Arapçadır. Vakfiyelerin öncelikle tercümesi yapılmış, vâkıf ve mevkûf tespit edildikten sonra bunların sınıflandırılmasına gidilmiştir. Bazı vakıfların birden fazla hizmet alanına sahip olması nedeniyle tasnifler kesin çizgilerle

¹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa -Yerleşimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma-*, 2. B., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 1.

ayrılmamış, lüzum görüldüğünde aynı vakfiye birkaç başlık altında da zikredilmiştir. Vakıflar konusunun teorik kısımları Ziya Kazıcı'nın "İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi", "İslamî ve Sosyal Açıdan Vakıflar" ve "Osmanlı Vakıf Medeniyeti", Hamdi Döndüren'in "Günümüzde Vakıf Meseleleri", Nazif Öztürk'ün "Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar" ve Ahmed Akgündüz'ün "İslam Hukuku'nda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi" isimli eserlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Tezde kullanılan bazı terimlerin açıklanmasında ise Mehmed Ziya Pakalın'ın "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü"nden istifade edilmiştir.

Şer'iyeye Sicilleri'ndeki belgelerin kendilerine has üsluplarının olması belge türlerinin kolayca ayırt edilebilmesini sağlamaktadır. Vakfiye metinlerinin içeriğine bakıldığında Allah'a hamd, Peygamber (sav)'e salat ve selam ile başladığı, vakfın oluşturulmasındaki amacı belirten ayetlerle devam ettiği görülmektedir. Daha sonra vakfın kurucusu ve ikamet ettiği mahallesi verilip onun iyi niyetlerle bu vakfi kurduğu ifade edilmiştir. Vakfa konu olan mülkün özelliklerine değinilmiş, mülk gayrimenkul sınırları belirtilmiş, menkul ise miktarı ve işletim oranı kaydedilmiştir. Vakıftan faydalanacakların kimler olduğu ne ölçüde ve ne şartlarla bunun sağlanacağı ayrıntılı olarak yazılmıştır. Vakfın nasıl yönetileceği, ne tür hizmetler vereceği, hangi masrafların yapılabileceği, kurumda kaç kişinin hangi görevlerde çalışacağı, bunlara ne kadar ücret verileceği ve bu ücretlerin nerelerden alınacak gelirlerle temin edileceği bildirilmiştir. Vakıf yöneticisi olan mütevellinin adı ve bu şartlara riayet ederek mülkü yönetmesi gerektiğinden bahsedilip peşi sıra vakfın müctehid imamlarına göre sahihliği, miras bırakılamayacağı, hibe edilemeyeceği gibi ifadeler yer almaktadır. Bazen belgenin sonunda vakfi kuruluş amacı dışında istismar edecek olanlara beddua kısmı yer alır. Böylelikle vakfiyeler şahitlerin ve kuruluş tarihlerinin de yazılmasıyla son bulur. Ayrıca bazı kayıtlarda vakfetme işlemi bittikten sonra vakfeden kişinin vakfından vazgeçtiği ve sonra aynı şartlarda tekrardan aynı mülkü vakfettiği görülmüştür. Bunun sebebi Hanefî fıkhında vakfeden kişinin bir defaya mahsus vazgeçme hakkının bulunmasıdır. Vakfi kuran şahıs, kendinden sonra gelecek yöneticilerin vakıftan vazgeçmelerinin yolunu bu şekilde kapatmaktadır.

Bursa'da vakıflar ve kadının vakıf kültüründeki yeri ile ilgili çeşitli tezlerden de faydalanılmıştır. Bunlar: Hasan Yüksel'in "Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında

Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma (1585-1683)” isimli tezi, Samettin Başol’un “Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları” ve “Vakfiyelere Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları” tezleri, Hale Demirel’in “Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İlk Yarısında Bursa Vakıfları” isimli çalışması, Fatma Kırçıl Akkoç’un “Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında (1550-1565) Bursa Vakıfları” isimli tezleridir. Kaynaklar arasında İslam Ansiklopedisi’nin ilgili maddeleri, Vakıflar Dergisi’nin makaleleri ve çeşitli dergi ve ansiklopedilerin makaleleri de yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM
VAKIF VE KADIN

I. VAKFIN TANIMI, MENŞEÎ VE MAHIYETİ

A. VAKFIN TANIMI

Vakıf Arapça “ve-ka-fe” mazi kökünden gelmiş bir mastardır. “Durma, duruş, durak, hareketten alıkoyma, ayakta bekleme, dinlendirme, hapsetme²” gibi manalara gelir. “Bir mülkü bey’ ve şîrâdan ‘alâ vechi’t-te’bîd alıkoymak manasındadır ki malını vakf eylemek tabir olunur. Çoğulu “evkâf” ve “vukûf”dur³.”

Istılahta vakıf terimi, insanın sahip olduğu ve maddî değer ifade eden arazi, bina, para, mal gibi bir ‘aynın, Allah rızasını kazanmak için, menfaatini şer’î muamele ile insanların faydasına şart kılıp, mülkiyetini de Allah’a havale etmektir. İslam fihhında vakıf tabiri ile birlikte aynı manaya karşılık gelen “habs” ve “sadaka” kelimeleri de kullanılmıştır. Habs anlam ve kavram olarak vakıf kelimesinin müteradifidir. Sadaka, ihtiyacı olanlara her türlü yardımı kapsadığı için vakıf ve habs kelimelerini de içine alan bir kavramdır⁴. İslam hukuk metinlerinde dinî bir kavram haline gelen vakıf, zamanla maddî ibadetler arasında gösterilmeye başlanmıştır.

Vakıf müessesini kuran hayırsever, elindeki mülkün sahipliğinden çekilir ve onu Allah’ın mülkü altına sokar. Bu fikrinden geri dönmek istediğinde vakıfta devamlılık şartı yüzünden mülküne tekrardan hâkim olamaz. Malın Allah mülkü haline getirilip geri dönüşten men edilmesi, vakıf kurumunun devamını sağlayan iki temel öğedir⁵. Fertlerin vakıflardan yararlanmaları ya bizzat ya da dolaylı olmaktadır. Hastane, cami, mektep, medrese, çeşme gibi kendilerinden bizzat yararlananlar ve bu kurumların yaşatılması için kurulmuş vakıflardan dolaylı yararlananlar olmak üzere iki çeşittir.

Vakfın sahih ve geçerli olabilmesi vâkıf ve mevkûfât için bazı şartların var olması gereklidir. Bunlar:

1. Vâkıf beğenmediğinde geri dönmemeli

² Mustafa İbn Şemseddîn el-Karahisârî el-Ahterî, *Ahter-i Kebîr*, C. II, İstanbul, 1332 (1916), s. 438; Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1314 (1896), ss. 1495-1496.

³ Âsım Efendî, Ebu’l-Kemal Ahmed, *el-Ükyânûsu’l-Besît fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît*, Âsitâne, İstanbul, 1230, C. III, ss. 857-860.

⁴ Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII)*, İstanbul, TATAV, 2002, s. 7.

⁵ Ziya Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1985, s. 28.

2. Vâkîf borcundan dolayı aciz olmamalı
3. Vâkîf akıl baliğ, hür ve reşit olmalı
4. Vâkîfin vakfa rızası bulunmalı
5. Vâkîf vakfettiği şeyi sevap ve hayır kazanmak amacıyla vermeli
6. Vakıftan istifade edecekler belirli olmalı
7. Vakfedilecek mal gelir getirici olmalı
8. Vakfedildiği sırada mal, vâkîfin mülkünde bulunmalı
9. Mevkûf belirli ve malum olmalı
10. Mevkûf asıl olmalı, borç olmamalı
11. Vakıf müebbet olmalı
12. Vakfedilecek bina ve ağaçlar yıkılmaya mahkûm olmamalı⁶.

Vâkîf vakfî kuran kişiyi, mevkûfât ise vakıfta bağışlanan menkul ve gayrimenkul tüm mülkleri kapsayan terimlerdir. Vakfiye, vâkîfların belirlediği şartlar dâhilinde malını bağışladığını içeren ve kadı tarafından onaylanmış belgeye verilen addır. Vakfiyeler Allah'a hamd ile başlar, vakfetmenin sevabını belirten ayet ve hadislerle devam eder, daha sonra vakfedilen mallar, bu malların nasıl idare edileceği, gelirlerin harcanacağı yerler, vakfin kimler tarafından idare edileceği, hâkimin hükmü, tarih, şahitler ve mühür barındırır. Muhtevastaki bilgilerden Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatına dair fazlaca çıkarım yapmak mümkündür. Vakfiyelerin başında ve sonunda pek çok dua bulunabilmektedir. Dualar hayır dua ve beddua olarak ikiye ayrılır. Vâkîflar, vakfiye şartlarına ihanet etmeyenlere, gereken hizmetleri yapanlara, dürüst ve doğru çalışanlara, haksızlık yapmayanlara bunlardan dolayı teşekkür mahiyetinde hayır duası etmektedirler. Tam aksi olarak vakfî kötüye kullananlara ise beddualar yazılarak onları kötü düşüncelerden uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Beddua kısmı hemen hemen tüm vakfiyelerde bulunmaktadır ve basiretli insanlar için ibret verici niteliktedir⁷.

⁶ Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3. B, C. III, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1983, ss. 578-579; Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açından Vakıflar*, ss. 35-36.

⁷ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul, Bilge Yayıncılık, 2003, ss. 49-53.

Vakıf düşüncesini doğuran dinamiklerin başında dinî ve ahlakî ihtiyaçlar ve değerler gelir. İnançlı insanlar Yaratıcıya duyulan saygıdan ötürü yaratılanlara sevgi göstermek, onların ihtiyacını gidermek, yardım etmek, adaletli olmak hisleriyle yaşamaktadırlar. Müslümanlar ibadetlerin az da olsa devamlısının makbul olduğu bilinciyle sürekliliği devletçe onaylı vakıf kurma yoluna gitmişlerdir. Özellikle yöneticilerin kurduğu vakıflar devlet-millet kaynaşmasına katkıda bulunmuş, sosyal bünyeyi güçlendirmiştir. Vakıflar yeni fethedilen yerlerde iskân politikasına yardımcı olmuş, halkın rehabilite edilmesine de vesile olmuşlardır⁸.

B. VAKFIN MENŞEİ

İnsanlığın başlangıcından günümüze kadar uzun bir zaman geçmiş olsa da yardımlaşma düşüncesi, ilk insanın yaratılışı kadar eskidir. Hemcinslerine yardım etmek, iyi işlerde bulunmak, kötülükten kaçınmak insanın tabiatının ve yaşadığı toplumun getirileridir. Vakıf, kişinin sahip olduğu malı belirli bir hizmetin yerine getirilmesi ya da başkalarının yararlanması için bağışlamasıyla ortaya çıkan bir kurumdur. Vakfın hukukî alanda kendini göstermesiyle ilgili çeşitli nazariyeler bulunmaktadır.

İslam dünyasında 14 asrı aşkın bir süredir büyük bir ehemmiyetle yaşatılmaya çalışılan vakıf kurumunun ilk olarak ne zaman kurulduğuyla ilgili kesin bir bilgi mevcut değildir. Kökleri oldukça eskiye ait olan bu kurumun Babil ve Sümerler’de izlerine rastlanılmıştır⁹. Babil’de ruhunun aydınlanmasını isteyen bir adam mabet yaptırmış, bu mabede tayin ettiği rahibin oturması için de bir mülk bağışlamıştır¹⁰. Türkler İslamiyet’i kabul etmeden önce vakfa benzer kurumlar te’sis etmişlerdir¹¹.

Bazı tarihi söylemlerde ve eserlerde ilk vakfın dinî gayelerle ortaya çıkmış olduğu, zamanla insanî, medenî ve içtimaî olarak çeşitli kısımlara ayrıldığı savunulmuştur. Tüm dinlerde olduğu gibi İslam’da da iyilik ve yardımlaşma

⁸ İbrahim Sarıçam-Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 2. B., Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın ve Matbaacılık, 2007, ss. 224-227.

⁹ Hüseyin Hatemi, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Vakıf”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1660.

¹⁰ İsmet Kayaoğlu, “Vakfın Menşei Hakkında Görüşler”, *VD*, C. XI, Ankara, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1976, s. 50.

¹¹ Halim Baki Kunter, “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, *VD*, S. I, 1938, s. 107.

konularında birtakım prensipler bulunmaktadır. Vakıf insanın yaratılış özelliklerine uygun maddî ve manevî bir ihtiyacın ürünüdür. Dinler bu ihtiyaçların giderilmesinde önemli bir rol üstlendiğine göre, vakıfların dinî amaçlarla başlaması ihtimal dâhilindedir¹².

Tarihî vesikalarda Yunan, Roma, Bizans, Cermen ve Eski Türk toplumlarında mallarını bağışlayan insanlardan bahsedilse de kurum olarak “vakıf” kavramı ilk defa İslamiyet’le birlikte görülmüştür. İctimaî ve ahlakî temeller üzerine bina edilmiş İslam dininde vakıf kurumu oldukça gelişmiş ve mütakâmil bir şekle sahip olmuştur¹³. İslam dininin ilk yıllarında vakıf kavramının ismen değil ama uygulamada var olduğu Kur’an-ı Kerim ve hadislerle bakarak anlaşılabilir.

1. Kur’an-ı Kerim

Kur’an-ı Kerim İslam toplumu için birinci derece kanun koyucudur. Allah Teâlâ tüm insanlığa indirdiği kutsal kitabında Müslümanlar için bir yaşam biçimi belirlemiştir. Her fırsatta iyi Müslüman olmayı öğütleyen ayetler bunun yolunun iyi bir insan olmaktan geçtiğini de anlatmaktadır. Keza sadece kendini düşünen insan modelini İslamiyet benimsemez. Yardımlaşmak Kur’an-ı Kerim’in temel kaideleri arasında kabul edilmekte ve mahiyetinde bu temayı barındıran birçok ayet-i kerime bulunmaktadır.

“Vakıf” terimi direkt olarak Kur’an-ı Kerim’de geçmemekle birlikte vakfın kapsamını teşkil eden yardımlaşma ve sosyal hizmetler birçok ayette teşvik edilmiştir. Vakıf teriminin açıkça Kur’an’da olmamasından ötürü kaynağının Kur’an-ı Kerim olmadığını iddia edenlerin yanında, kurumun tarihî gelişimi ve icraatlarına bakarak onu kıyas ve istidlal yoluyla Kur’an-ı Kerim’e dayandıranlar da vardır¹⁴.

Kur’an-ı Kerim’de vakıf anlayışının temelini oluşturan birçok temel kavram ve tavsiye vardır. İnfak (Allah yolunda mal harcamak), sadaka vermek, karz-ı hasen (gönül hoşluğuyla ödünç vermek), ihsan, yararlı iş, hayır işlemek, hayrat yapmakta yarışmak, it’am (fakiri beslemek), in’am (nimet vermek), yoksul-düşkün ve yetimin gözetilmesi,

¹² Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açısından Vakıflar*, s. 45.

¹³ Bülent Köprülü, “Tarihte Vakıflar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. VIII, S. 3, Ankara, 1951, s. 493.

¹⁴ Öztürk, Nazif, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, 1. B., Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983, s.44.

birr (iyilik), misafire ikram edilmesi, köle ve esirlerin azad edilmesi, ibadet yerlerinin yapımı, sağlığın korunması, malını akrabaya yetimlere ve yoksullara vermek... gibi birçok husustaki ayet-i kerime, Müslümanlara yardımlaşmanın gerekliliğinden bahsetmektedir. Bu ayetlerden bazıları şunlardır:

“Yine onlar, Rablerinin rızasını isteyerek sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli ve açık olarak (Allah yolunda) harcayan ve kötülüğü iyilikle savan kimselerdir. İşte onlar var ya, dünya yurdunun sonunda cennet ancak onlardır¹⁵.” mealindeki ayet-i kerimede Allah için harcayan insanlar, dinin direği namazdan sonra zikredilerek övülmüşlerdir. Ayet-i kerimede övgüye layık Müslüman vasıflarından bahsedilirken hayır işlemek fiili açıkça zikredilmiştir.

“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakiler ancak onlardır¹⁶.” ayet-i kerimesinde Allah rızası için yardım eden Müslümanların İslam'ın şartlarını yapmaları durumunda gerçek Müslüman olarak nitelendirildiğinden bahsedilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de iyilik ve yardımlaşma övülmekle beraber bunu yapmayanların şiddetli azap göreceğinden de bahsedilir. *“Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden hayra sarf ediniz, denildiğinde, kâfirler müminlere dediler ki: Allah'ın dilediği takdirde doyuracağı kimseleri biz mi doyuracağız? Siz gerçekten apaçık bir sapıklık içindesiniz. Onlar: Eğer gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit ne zaman gerçekleşecektir? derler. Onlar, birbirleriyle çekişip dururken kendilerini ansızın yakalayacak korkunç bir sesi bekliyorlar¹⁷.”* Bu gibi ayetler gerçek Müslümanlığın ölçülerini belirleyerek, insanları hayırda yarışmaya teşvik etmiştir.

İslamiyet insanlara bildirildiği andan itibaren ulvî ve insanî gayeleri hedef alan her kurumu geliştirmeye çalışmış ve hayra vesile olmayı da teşvik etmiştir. Zekât, sadaka ve kurban gibi ibadetlerin amacı fakir, yoksul ve ihtiyaç içinde bulunanları

¹⁵ R'ad, 13/22.

¹⁶ Bakara, 2/177.

¹⁷ Yasin, 36/47-49.

sıkıntılardan gidermek olduğundan bu gayeyle kurulan vakıflar da İslam Hukuku'nda önemli bir kurum niteliğinde kabul edilmektedir¹⁸. Kur'an-ı Kerim'de İslam vakıflarının yapacağı işler devlete görev olarak verilmiştir. Bu sebeple ayrıca bir kurum manasındaki "vakıf" terimi kullanılmamıştır. Kaynak olarak Kur'an ayetlerinde yardımlaşma ile ilgili Müslümanlara ve devlete yüklenen vazifeler yeterince açıktır¹⁹.

2. Hadisler

İslam'ın ikinci ana kaynağı Kur'an-ı Kerim'den sonra Hz. Muhammed (sav)'in hadisleri ve davranışlarıdır. Kur'an'ın yaşayan hali olan Hz. Muhammed (sav)'in sözlerinde vakıf kavramı açıkça karşımıza çıkmaktadır. İslam Peygamberi hem bizzat kendi vakıf kurmuş hem de ashabını ve tüm ümmeti bu hayra teşvik etmiştir.

Ebû Hureyre'den intikal eden bir hadiste Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanoğlu öldüğü zaman bütün amelleri kesilir. Ancak devam eden sadaka (sadaka-yı câriye), faydalanılan ilim ve kendisine dua eden evlat bırakanlardan kesilmez²⁰."* Hadiste geçen "sadaka-yı câriye" tabirini muhaddislerin çoğunluğu vakıf olarak anlamlandırmıştır. Hz. Ömer'in Peygamber Efendimizle sahip olduğu Semğ hurmalığını nasıl kullanması ile ilgili sorusuna Hz. Peygamber (sav): *"Bu hurmalığın aslını, rakabesini vakfet. Artık o hibe edilmez, varis olunmaz, yalnız onun mahsulü infak edilir, yedirilir"* buyurmuştur, Hz. Ömer de arazisini vakfetmiştir. Hz. Muhammed (sav)'in vakıf hakkındaki olumlu sözleriyle birlikte sahip olduğu Fedek hurmalığını yolculara vakfetmesi vakıf kurumunu geliştiren en önemli etkenlerdendir²¹. Öyle ki Müslümanlar Hz. Peygamber (sav)'in ve Kur'an'ın izinde olma gayesiyle İslam şehirlerindeki birçok gayrimenkulü vakıf konumuna getirmişlerdir.

Ashâb-ı Kirâm Hz. Peygamber (sav)'in sünnetlerinin izinden gidip çeşitli vakıflar kurmuş, insanlığa karşılıksız hizmetler sunmuştur. Cabir bin Abdullah isimli sahabi *"Ben, muhacir ve ensardan mal ve kudret sahibi bir kimse bilmem ki vakıf ve tasaddukta bulunmuş olmasın"* diyerek ashabın hayır işlemedeki heveslerini

¹⁸ Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, 2006, s. 278.

¹⁹ Öztürk, a.g.e., s. 43.

²⁰ Müslim bin el-Haccac, İmam Ebu Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburî, "Vasiyye", *Sahih-i Müslim*, Beyrut 1329.

²¹ Ömer Hilmi Efendi, *İthâfû'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Ahkâf*, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977, s. 10.

özetlemiştir. Bu sebeple Müslümanlar şehir, kasaba ve köylerde sayısız vakıf meydana getirmiştir. Özellikle Mısır, Mekke, Medine; Şam ve Halep gibi önemli şehirler birer vakıf şehri haline gelmiştir²².

Ayet-i kerimelere nazaran hadis-i şeriflerde vakıf müessesesi ve vakıf yapmayı teşvikler daha açıkça yer almıştır. Mescid yapmak, yolda kalmışları gözetmek, yolcular için han ve kervansaray yaptırmak, su akıtmak, sadaka vermek ve bunun gibi davranışları teşvik ve tavsiye etmek gibi hususları ihtiva eden pek çok hadis mevcuttur. Bunların hepsinde topluma faydalı ve devamlı olan sadakalardan söz edilmektedir ki, bu vakıftır²³. Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği gibi "en güzel örnek" olan Hz. Muhammed (sav), vakıf konusunda da ashabına ve ümmetine örnek olmuş, onları devamlı hayra vesile olan ölümsüz eserler bırakmaya teşvik etmiştir.

C. VAKFIN MAHİYETİ

Vakıflar toplumdaki gelir dağılımı dengesizliğinden meydana gelebilecek huzursuzlukların önlenmesi ve cemiyette sınıf farkının oluşmaması için sosyal adalet ve hizmet dağılımında önemli görevler üstlenmişlerdir. Bir toplumdaki fertlerin hayır yapmakta yarışması, vakıflar kurması dünyalık çıkarlarla açıklanamaz. Özellikle İslam dini ve gelenekler, insanları toplum adına bir şeyler yapmaya, fedakârlığa özendirilmektedir. Kur'an-ı Kerim ve hadislerde hayır yapmanın öneminden bahsedildikçe Müslümanlar Allah rızasını kazanmak için hayra yönelmişlerdir.

Vakıflar buldukları şehrin bütününe ilgilendiren cami, okul, kütüphane, hastane, han, hamam, çeşme, imaretler gibi yapılar inşa etmeyi ve bunların bakımını yapmayı üstlenmiştir. Osmanlı'da devletin yapması gereken kamuya yönelik hizmetler vakıflar yoluyla yürütülmüştür. Vakıfların üstlendiği bu rol devletin üzerindeki önemli bir yükü gidermiştir ve devlet daha çok güvenlik ve fetihlerle hemhal olmuştur. Dış tehlikelere karşı devlet zırhı halkı korumaktayken, insanî ihtiyaçları karşılamak için vakıflar koruyuculuk yapmıştır. Ayrıca Osmanlı'da iskân ve imar metodu olarak da vakıflar büyük bir rol oynamıştır.

²² KAZIÇI, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, s. 49.

²³ ÖZTÜRK, a.g.e., s. 45.

Osmanlı Devleti vakıfları kuruluşundan itibaren her aşamada kontrol etmekteydi. Vakıflar genellikle her sene yıllık bilançolarını ve faaliyetlerini mahkemeye sunarak, vakfiye şartlarının sağlanıp sağlanmadığını, kuruluş ilkelerine uygun olup olmadığını tasdik ettirmek zorundaydılar. Bununla birlikte vakıfla ilgili ya da ilgisiz herhangi biri vakfın kontrol edilmesini sağlamak talebiyle mahkemeye başvurabilirdi. Hülâsa vakıflar özerk kurumlardı lakin tamamen özgür de bırakılmamıştı, belli aralıklarla denetlenmekteydi²⁴.

Vakıflar Osmanlı Devleti'nde uzun süreli ve aşırı servet birikmesine imkân tanımamış ayrıca belirli insanlarda servetin toplanmasını önlemeye vesile olmuştur. Vakıf hem devlet eliyle hem de sosyal ve dinî yollarla teşvik edilerek herhangi bir zorlama olmadan gelir dağılımını düzenleyen kurum olarak kabul edilebilir²⁵. Ekonomik hayatı yeni istihdam alanları yaratarak geliştirmiş, ihtiyacı olanlara nakit yardımı sunarak para piyasasını canlandırmıştır. Çalışma hayatıyla ilgili önemli bir ayrıntı da vakfiyeler vesilesiyle çalışanların iş güvencesinin korunmasıdır. Görevini kötüye kullananların dışında tüm çalışanlarının işleri süreklidir. Bu yönleriyle de vakıflar çalışma hayatına olumlu katkılar sağlamışlardır²⁶.

Vakıf yoluyla tüm topluma yararlar sağlandığı gibi bazı vakfiyelerde özellikle kadınlar için eşit miras hakkı şart koşulmuştur. Ailevî vakıflar vesilesiyle kadın-erkek tüm çocuklarına eşit miras hakkı tanıyan birçok Osmanlı vakıf kurucusuna rastlanmaktadır²⁷. Kadınlar mütevellî olarak vakıfların idaresini yürütebilmişler ve bu vesileyle yönetici olarak da görülebilmişlerdir.

II. İSLAM HUKUKU VE OSMANLI UYGULAMASINDA VAKIFLAR

Vakıf tasarrufu, İslamiyet'ten önceki toplumlarda görülmüş olmasına rağmen esas ve hükümlerle düzenlenmiş bir kurum halinde değildi. İnsanlığın menfaati için

²⁴ H. Hüsnü Koyunoğlu, "Sosyal Politika Aracı Olarak Osmanlı ve Günümüz Vakıfları", *Sivil Toplum Dergisi*, 4 (15), Eylül, 2006, ss. 34-35.

²⁵ Koyunoğlu, a.g.m., s. 36.

²⁶ Koyunoğlu, a.g.m., s. 38.

²⁷ Hasan Yüksel, *Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, *Osmanlı*, C. V, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 50.

te'sis olunan ibadethane, köprü, han gibi dinî ve toplumsal ihtiyaçların temini gayesiyle kurulan şeylerden ibaretti. Hatta İmam Şafî, fakirlere yardım gayesiyle kurulan vakfın sadece İslam şeriatı tarafından bildirildiğini kabul etmiştir. İslamiyet'in insanî gayeleri öne çıkararak tavsiyeleriyle vakıf kurumu güzelleşip kök salmıştır. Vakfın meşruiyeti Kur'an, sünnet ve icmâ ile sabittir. İmam-ı Azam Ebû Hanife yalnız mescid ve cami vakfını gerekli görüp diğerlerini lüzumlu görmemiştir. Ayrıca Ebû Hanife'ye göre eğer vâkıf veya ölümünden sonra varisleri vakfın devamını istemezlerse vakıftan dönme hakkına sahiptirler. Sadece hâkim vakfın lüzumuna karar vermişse ondan dönülmez²⁸.

Fıkıh mezhepleri ve fakihlerin vakfın niteliğiyle ilgili kurucu unsurları, bağlayıcılığı, vakfedilen malın mülkiyeti gibi konularda nispeten farklı görüşlerde bulunmaları sebebiyle vakıf tanımı da değişiklik göstermiştir. Ebû Hanife'ye göre mevkûf bırakılan mülk vâkıfın kendine ait olup menfaatini bir hayra tasadduk etmesidir. İmameyn'e göre ise mevkûfât vakfedenin mülkü olmaktan çıkıp Allah'ın mülkü olarak kabul edilmektedir. Hanefî öğretilerinde ve Osmanlı uygulamasında daha çok İmameyn'in görüşleri benimsenmiştir. Şafî ve Hanbelî fakihlerin tarifleri de İmameyn'e yakındır, Malikî fakihler ise takdiren de olsa mülkiyeti vakıf sahibinde bırakan görüşe sahiptirler. Fıkıh literatüründe vakfı ifade etmek için "habs, hubus, ahbas, ihtibas, tahbis, tesbil, sebil" gibi kelimeler kullanılmaktadır. Hanefî kaynaklarda ve Osmanlı uygulamasında ise vakıf ve türevleri kullanılmış, Şafî, Malikî ve Hanbelî kaynaklar ise habs kökünden gelen kelimelere yer vermişlerdir²⁹.

Mülkiyet bakımından vakıflar sahih ve gayr-i sahih vakıflar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sahih vakıfta kişi kendi mülkünde bulunan mallarını vakfetmektedir. Gayr-i sahih vakıf ise mülkiyeti devlete ait bir malın menfaatinin ya da tasarruf hakkının hükümdarın izni ile belirli bir gayeye te'sis edilmesidir³⁰. Yararlanan kişiler açısından ise hayrî ve zürri vakıflar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Hayrî vakıflar hayır amacıyla kurulmuş, fakirler, yolcular, hastalar, öğrenciler gibi kesimlere hitap etmektedir. Zürri vakıflar ise vâkıfın soyundan gelen zengin ya da fakir ayrımı yapılmayan kişileri kapsamaktadır. Vâkıfın yakınlarının soyu kesildiğinde ancak fakirlerin yararına sunulmaktadır. Kendilerinden yararlanılma şekilleri açısından

²⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. IV, İstanbul, Bilmen Basımevi, 1969, ss. 311-316.

²⁹ Hacı Mehmed Günay, "Vakıf", *DİA*, C. XLII, Ankara, 2012, s. 476.

³⁰ Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, ss. 91-92.

vakıflar ise aynıyle faydalanılanlar ve aynı ile faydalanılmayanlar olarak iki türdür. İlki mabed, hastane, ev, kütüphane, çeşme, köprü gibi herkesin bu mülklerden faydalandıkları kategoridir. İkincisi ise kendilerinden doğrudan faydalanılmayan fakat gelirlerinden yararlanan arazi, bağ, bahçe, dükkân, han, kiralık evlerdir³¹.

Osmanlı uygulamasında vakıf hukuku Hanefî fakihlerin tarifleriyle oluşturulmuştur. Hanefî mezhebi uygulamasında genellikle Ebu Yusuf'un tarifi temel alınsa da tanımlar kültürlere ve zamana bağlı olarak çeşitlilikler göstermiştir³². Zürrî vakıfların Osmanlı'da yaygınlaşmasıyla birlikte vakıf tanımına “menfaatini dilediği gibi sarf etmek” ifadesi eklenmiştir. Mirî arazilerin de vakfedilmesine sebebiyet vermesi adına “sahip olunan bir gayrimenkul” ifadesi yerine “bir gayrimenkul” ifadesine bırakılmıştır. Böylece gayr-i sahih olarak isimlendirilen vakıflar da tanıma dâhil olmuştur. Daha sonra para vakıflarının da tanıma girmesi adına “sahip olunan bir aynı” ifadesi eklenmiştir³³.

III. İSLAM HUKUKU'NDA KADIN

İslamiyet'ten önce Arap toplumunda cahiliye gelenekleriyle sürdürülen bir yaşam mevcuttu. İslam'ın gelişiyle birlikte Arap toplumunda birçok adet yürürlükten kaldırılmış veya düzenlemeler yapılmıştı. İslam dini kadınlara hiçbir hak tanımayan, kadını miras haklarından mahrum bıraktığı gibi onu bir de mirasın içindeki bir mal hükmüne koyan geleneği değiştirmiş; kadına ailenin bir üyesi, evlat, eş ve anne sıfatlarıyla çeşitli haklar tanımıştır³⁴.

İslam'a göre insan Allah'ın yeryüzüne “hilafet³⁵” göreviyle göndermiş olduğu bir varlıktır. Hilafet kavramı insana ait olan iki cinsi yani kadın ve erkeği kapsadığından İslam'da kadının konumuna bakılacak ilk nokta burasıdır. Allah insanı yaratmadan önce

³¹ Günay, a.g.m., s.478.

³² Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, s. 35

³³ Elif Genca, “Osmanlı Hukuku'nda Vakıfların Denetimi (Evkaf-ı Hümayun Nezareti)”, *İ.Ü.H.F.M.*, C. LXXII, S.1, İstanbul, 2014 s. 553.

³⁴ Hamza Aktan, “İslam Aile Hukuku”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, No. 71, C. II, Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s. 18.

³⁵ Bakara 2/30.

onu hilafetle görevlendireceğini söylemiş, insan da bu emanete sahip çıkacağını³⁶ Allah'a söz vermiştir. İslam Hukuku emanet ve hilafete dayanmakla birlikte kadın ve erkek bu hukuktan yararlanmaları bakımından farklılık göstermezler.

Hukuk terazisinin bir kefesini haklar diğerini ise vazifeler oluşturmaktadır. Erkeğin hak ve vazifeleri olduğu gibi kadının da hak ve vazifeleri vardır. Ancak fizikî olarak farklılıkları bulunan bu iki cinsin sorumluluğundaki hak ve vazifeler de ayrıdır. Kur'an-ı Kerim'de kadın ve erkeğin birlikte oluşturduğu aile kurumunun önemini barındıran ayetler bulunmaktadır. Kişi ailenin temeli sayılmakta, aile de toplumun temeli görülmektedir. Bu sebeple aile hayatı ve kişilerin hak ve vazifeleri konusunu gözetmek İslam'ın önemle üzerinde durduğu bir meseledir³⁷.

İslam'dan önce aşağılanan, hatta insan olup olmadığı tartışılan kadının hakları Kur'an'la birlikte korunmaya alınmıştır. Hayatın devamı ve nesillerin sürekliliği için kadının aslî unsur olduğunu Kur'an tüm dünyaya ilan etmiştir. *“Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır”*³⁸ ayetiyle insan ırkının Hz. Âdem ile Hz. Havva'dan geldiği, Allah'ın emirlerine muhatap olmaları bakımından bu iki cins arasında hiçbir farkın olmadığı, üstünlüğün sadece Allah'a bağlılıkta görülebileceği belirtilmiştir.

İslam'ın ilk döneminde kadın hakları lehine önemli gelişmeler yaşanmasına rağmen ilerleyen vakitlerde hızla geriye doğru bir dönüş baş göstermiştir. Peygambere ithafen yapılan yanlış rivayetlerle Hz. Muhammed (sav) devrinde mescide gidebilen, sosyal aktivitelere katılabilen kadınlar daha sonraları bunlardan mahrum edilmiştir. Toplumsal hayattan izole edilerek yaşamaya mecbur bırakılan bir Müslüman kadın profili çizilmek istenmiştir³⁹.

Müslüman kadınların sosyal hayatı aleyhine uydurulan olumsuz düşüncelere en güzel cevap Kur'an ayetlerinde karşımıza çıkmaktadır. *“Erkek ve kadın bütün müminler*

³⁶ Ahzab, 33/72.

³⁷ Osman Eskicioğlu, “İslam'da Kadının Yeri”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, İzmir, 1994, s. 87.

³⁸ Hucurat, 49/13.

³⁹ Faruk Beşer, “İslam Fıkıh Kültüründe Kadın Algısının Analizi”, *Türkiye V. Dinî Yayınlar Kongresi-Kadın Konulu Dinî Yayınlar*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011, s. 106.

birbirlerinin dostları ve velileridirler. İyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirirler, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah'a ve Resulüne itaat ederler. İşte bunları Allah rahmetiyle bağışlayacaktır. Çünkü Allah azîzdir, hakîmdir⁴⁰.” “Kim bir kötülük yaparsa, ancak onun kadar ceza görür. Kadın veya erkek, kim, mü'min olarak salih bir amel işlerse, işte onlar cennete girecek ve orada hesapsız olarak rızıklandırılacaklardır⁴¹.” “Rableri, onlara şu karşılığı verdi: “Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim. Sizler birbirinizdensiniz. Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolunda eziyet görenler, savaşanlar ve öldürülenlerin de andolsun, günahlarını elbette örteceğim. Allah katından bir mükâfat olmak üzere, onları içinden ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Mükâfatın en güzeli Allah katındadır⁴².” Tüm bu ayetlerden dinde, ibadetlerde, iyi işlerin karşılığını almakta ve birbirlerinin hukukuna saygılı olmakta kadın ile erkek arasında hiçbir fark olmadığı anlaşılmaktadır.

İslam'da ilim ve din birbirini tamamlayıcı iki unsur olarak kabul edilmektedir. Hz. Muhammed (sav) kadınların eğitim ve öğretimine erkekler kadar önem vermiştir. Peygamber zamanında kadınlar beş vakit namaza mescide gidip erkeklerle birlikte namaz kılabilmekteydi. Yine Hz. Muhammed (sav) haftanın bir gününü kadınlara tahsis ederek mescidde onların sorularını cevaplandırmaktaydı. Müslüman kadınlar ihtiyaç duyduklarında Hz. Peygamber (sav)'in evine dahi giderek ondan bazı konularda bilgi alabilmekteydi⁴³.

İslam kadınlara sahip çıkmış, onların toplumdaki konumlarını düzeltmiş ve öncesinde sahip olmadıkları dinî, siyasî, kültürel, sosyal ve ekonomik hakları onlara tanımıştır. Müslüman kadınların kendilerine has bir şahsiyetleri vardır. Bu sebepten İslam kadını, dinî vecibelerin yerine getirilmesinde, inançların savunulmasında, ticarî alanda, sosyal hak ve vazifelerde geniş yetkilerle donatmıştır. Kadın ekonomik alanda da mal sahibi ve ticaret yapma yeteneğine sahip olmuştur. Toplumun temeli kabul edilen kadın, Allah'ın emirlerine muhatap olma yönüyle erkekle eşit tutulmuştur⁴⁴.

⁴⁰ Tevbe, 9/71.

⁴¹ Mümin, 40/40.

⁴² Al-i İmran, 3/195.

⁴³ Eskicioğlu, a.g.m., s. 95.

⁴⁴ Kerim Buladı, “Din ve Sosyal Hayatta Kadın”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 15, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2009, s. 107.

IV. OSMANLI SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA KADIN VE VAKIFLAR

Osmanlı Devlet'ini eleştirmek isteyenler İslam dininin kuralları gereği kadınların ticarete bulunmadıkları, yasal haklarının ve kamusal yaşamda önemli bir yere sahip olmadıkları izlenimi yaratmış olsalar da birçok araştırmacı tarafından kadının Osmanlı toplum hayatında yeterince faal olduğu ortaya konmuştur. Kadınların sosyo-ekonomik hayatta nasıl buldukları mevzusuna değinmek için öncelikle kadınların mal varlığı edinme yollarını incelememiz gerekmektedir. Genel olarak İslam'ın kadına verdiği ekonomik yetkileri devam ettiren Osmanlı hukuk sisteminde kadın mehir, miras, hibe ve kendi çalışmasıyla edindiği mallara sahipti.

Mehir, İslam'da kadına verilen değeri ifade etmek, boşanmayı güçleştirmek, yalnız kalması halinde kadına ekonomik destek vermek gibi nedenlerle evlenecek erkeğin belirlenen bir meblağı eşine vermesi ya da borçlanmasını gerekli kılan bir uygulamadır⁴⁵. Bu para, kadına sağlanan bir güvencedir ve eşler arasında mal ayrılığı ilkesi bulunduğundan tamamen kendisine aittir. Evlilikte bir tarafa para vermeyi şart koşan uygulamalara bütün geleneksel-kırsal toplumlarda rastlanılmaktadır. Avrupalı kadınların kocalarına vermekle yükümlü oldukları “drohama”ya benzer bir çeyiz hazırlama mecburiyeti İslam'da yoktur. Çeyizin dinî bir dayanağı olmayıp tamamen örf ve adetlerden kaynaklanmaktadır. Mehir, cahiliye Araplarında kadının satış bedeli olmuşken İslam'la birlikte yapılan yeni düzenlemelerle sadece kadının faydalanabildiği bir hukuk terimi olarak kabul edilmiştir⁴⁶.

Mehrin tamamı nikâh anında verilebileceği gibi, bir kısmı veya tamamının ödenmesi sonraya da bırakılabilir. Nikâh sırasında verilene “mehr-i muaccel”, evlilik içerisinde ya da evliliğin bitiminde verilene ise “mehr-i müeccel” denilmektedir. Bir kısmının peşin bir kısmının ise daha sonra verilmesi yaygın bir uygulama olarak görülmektedir⁴⁷.

Kadınların bir başka servet edinme yolu olan miras İslam Hukuku'nda vefat eden bir kimsenin mal varlığının akıbetini düzenleyen kurallar bütünü anlamı

⁴⁵ Hayrettin, Karaman, “İslam'ın Getirdiği Aile Anlayışı”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, No: 71, C. II, Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s. 12.

⁴⁶ İlber Ortaylı, “Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. I, İstanbul, İSAM Yayınları, 1980, s. 35.

⁴⁷ Mehmed Akif Aydın, “Mehir”, *DİA*, C. XXVIII, Ankara, 2003, s. 391.

taşımaktadır. İslam'dan önce Arap toplumunda kadın ve çocuklar mirastan pay alamazlardı. Aksine kendileri mirası oluşturmaktaydı. İslam Hukuku'nda ölenin malı üzerinde hiçbir tasarruf hakkı olmayan Germen anlayışı ile ölenin malının tamamına karışabileceği ve kalanlara hiçbir miras hakkı tanımayan Roma hukuk sistemlerinin abartısı bulunmayıp orta yolu esas alan bir anlayış hâkimdir⁴⁸. “Allah, size, çocuklarınız (ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder...”⁴⁹ ayetinde Allah Teâla kadın ve erkeğe miras bırakılma ölçülerini bu şekilde koymaktadır.

Miras hukukunda İslam'ın kadınlara erkeğin hissesinin yarısını vermesi uzun tartışmalara neden olmuş bir konudur. Mirasın ulaştığı akrabalık grupları incelendiğinde kadının payının her zaman yarım olmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin geride çocukları ve ana-babasını bırakmış bir kimsenin mirasından altıda bir hisseyi anne ve baba ortak alır yani ana ve baba eşittir. Dede ve ninenin varis olarak kaldıkları durumlarda da aynı uygulamaya gidilmektedir. Ana bir kardeşler ise birden çoksa mirasın üçte birlik kısmını kadın ve erkek eşit almaktadır. Varislikte kadının hissesinin erkeğin hissesinin yarısı olduğu durumlarda, gelir ve harcama yükümlülüğünde adalet gözetilmeye çalışılmaktadır. Çünkü kadın bekâr ya da dul olduğunda nafakasını tayin etmek yakını olan bir erkeğin borcudur⁵⁰. İslam âlimleri kadının yarı hisse almasını erkeğin üzerindeki nafaka yükümlülüğüne ve mehir verme zorunluluğuyla dengelendiğini savunurlar.

Kadınların mülk edinme yollarından bir diğeri ise kendilerine gönüllü olarak bağışlanan mallar yani hibedir. Hibede bulunan kişi kendi malını hayatta iken elinden çıkarmış olmaktadır. Aile içindeki yakınları tarafından bazen eş veya dostlardan kadınlara taşınır ve taşınmaz mallar hibe edildiği arşiv kayıtlarında görülmektedir. Kadınlar sadece hibe edilen vasfiyla değil bazen hibe eden olarak da kayıtlarda yer almaktadır⁵¹.

Osmanlı sosyal hayatında kadından bahsedilirken çok eşlilik (poligami) mevzusu kullanılarak kadının konumu eleştirilmektedir. Bu konuyu XVII. yüzyıl Bursa tereke kayıtlarıyla açıklamak mümkündür. Tereke kayıtlarında ölen kişinin geride

⁴⁸ Hamza Aktan, “Miras”, *DİA*, C. XXX, İstanbul, 2005, s.143.

⁴⁹ Nisa, 4/11.

⁵⁰ Karaman, a.g.m., s. 387.

⁵¹ Saadet Maydaer, “*Şer‘iyye Sicillerine Göre Bursa’da Kadın (1575-1600)*”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2002, s.50

bıraktığı eş ve çocukların isimlerine varıncaya kadar birçok ayrıntıya ulaşılmaktadır. İncelenen iki bine yakın terekede bir erkeğin iki veya daha çok eşe sahip olması yirmiye geçmemektedir⁵². XVII. yüzyılın ortalarına doğru yapılan bir araştırmada 1092 evli erkekten 49'u 2 eşli, 2'si ise 3'er eşlidir⁵³. Başka bir araştırmada 200'ü aşkın Bursalı erkeğin terekesinde iki ya da daha fazla evlilik yapanların oranı %1'dir⁵⁴. Bu sonuçlardan poligaminin toplumda fazlaca görülmediği anlaşılmaktadır.

XVII. yüzyıl Bursa'sında kadınlar mahkemelerde bizzat yargıcın önüne çıkarak kendilerini özgürce savunmuşlardır. Kadın yeri gelince kocasını bile dava etmekten sakınmamış, devletten adalet talep etmiştir. Gayrimenkul ve menkullerin alım satımı, köy veya şehirlerdeki arazilerin kiralanması gibi çeşitli malî faaliyetlere katılmıştır. Genellikle her kadının kendi evi vardı. Kadınlar başkalarından borç almış bazen de başkalarına kredi vermiştir hatta kocalarına dahi borç para vermişlerdir. Kadınlar lonca teşkilatlarına katılmasalar da zanaat alanında geniş bir şekilde yer almışlardır. Zanaatlar çoğunlukla ev endüstrisi ile ilgiliydi, kendi evlerinde yaptıkları ev eşyalarını sokaklarda ve pazarlarda satıyorlardı. İpeğin merkezi Bursa'da ipek üreten hanımlar olduğu gibi tekstil sektöründe çalışanlar da bulunmaktaydı. Tereke kayıtları baz alınarak bir inceleme yapıldığında Bursalı hanımların %16'sı basit tezgahlara sahipti ve iplik bükme, trikotaj ile meşgul oluyorlardı. Bursa, coğrafi konumu ve ticaret güzergâhları üzerinde bulunmasından ötürü çok fazla iş imkânı barındırmış, bu imkânlardan kadınlar da faydalanmıştır⁵⁵. Ayrıca kayıtlarda kadınlar bazen çocuklara vasi bazen de vakıflara yönetici olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin müesseseleri ve tarihî müstakil ve kendinden önceki devletlerden ayrı düşünülemez. Osmanlılar kendilerinden önceki Müslüman-Türklerin yaşayışlarından, geleneklerinden, ekonomik ve sosyal yaşam biçimlerinden farklı bir özellik taşımamışlardır. Bu nedenle geçmişteki kurumlardan kopmamışlar aksine onları güçlendirme yoluna gitmişlerdir. Şüphesiz bu müesseselerin başında vakıf

⁵² Haim Gerber, "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (çev. Hayri Erten), S. 8, Konya, 1999, s. 329.

⁵³ Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1988, s. 50.

⁵⁴ Abdurrahman Kurt, "Osmanlı Kadınının Sosyo-Ekonomik Konumu", *Osmanlı*, C. V, Ankara, 1999, s. 447.

⁵⁵ Gerber, a.g.m., ss. 327-341.

gelmektedir⁵⁶. Osmanlı devrinde ilk vakfı kuran padişah Orhan Gazi olmuştur. Orhan Gazi İznik'te ilk Osmanlı medresesini kurmuş, medresenin idaresi ve ihtiyaçları için yeterince gayrimenkulü vakfetmiştir. Daha sonraki devirlerde, her devlet büyüğü için vakıf kurmak gelenek haline gelmiştir⁵⁷.

Osmanlı Devleti'ni günümüzde simgeleyen eserler, yapıldıkları dönemden kalma han, hamam, cami, medrese, kervansaray, çeşme, hastane, köprü gibi yapılardır. Müesseselerin hepsi devlet eliyle değil kişisel birikimlerle inşa edilmekte ve yaşatılmaktaydı. Orta ve Yakındoğu Türk ve İslam devletlerinde devlet dinî, sosyal ve kültürel hizmetlerden ziyade, toplumun adalet ve güven içinde yaşaması için gerekli tedbirleri alırdı. Devletin görevi halkın can ve mal güvenliğini sağlamak, asayişini temin etmek, sınırları korumak ve devlet düzenini her şeyin üstünde tutmaktı. Toplumun sosyal ihtiyaçlarının karşılanması gönüllü insanların kurdukları vakıflar yoluyla mümkün olmaktadır⁵⁸. Devlet sosyal amaçlı müesseseler yaptırmamakla beraber bu eserlerin kurulmasında temlikler ve vergi muafiyeti gibi yollarla teşvik edici bir rol oynamıştır. Zira vakıf kuranların başında öncelikle padişahlar, hanedan mensupları ve sultanlar gelmektedir. Kadınlar bizzat vakıf kurdukları gibi bazen belli bir hizmetin görülmesi amacıyla başkaları tarafından kurulan vakıflara destek olmak gayesiyle de vakıflar te'sis etmişlerdir.

Osmanlı toplumunda kadının sosyal ve iktisadî hayattaki konumu günümüze gelene değin cazibesini kaybetmeyen bir tartışma konusu olmuştur. Vakıf kurucuları arasında kadınların bulunması vakıf müessesesinin kendisi kadar önemli bir konudur. Bu durum kadınların mülk sahibi oldukları, mülklerini istedikleri gibi kullanabildikleri ve ekonomik hayattaki varlıklarını gösterebilmeleri bakımından önemlidir. Osmanlı Devleti'nde İslam'ın kadınlara tanıdığı haklar korunmuş, kadınların da erkekler gibi vakıf kurması, yönetmesi, vakıftan borç alması gibi eylemleri yapabilmelerine kısıtlama getirilmemiştir. Kadınlar kendi servetlerine sahip olabilmiş ve bunu harcama noktasında istedikleri gibi davranabilmişlerdi. Bunun en güzel örneklerinden biri kadınların kurdukları vakıflardır.

⁵⁶ Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, s. 56.

⁵⁷ Ali Himmet Berki, "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", *VD*, C. V, Ankara, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, ss. 127-128.

⁵⁸ Yüksel, "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI. Ve XVII. Yüzyıllar)", s. 49.

Kadınların toplum hayatına katılmasında vakıfların rolü yadsınamaz bir gerçektir. Osmanlı Arşivleri'nde sırf kadınların kurdukları vakıfları içeren müstakil defterler bulunması, kadınlar tarafından binâ edilen vakıfların fazlaca olduğunu göstermektedir⁵⁹. Devletin her yerindeki mahkemelerce kaydedilen şehir sicillerinde binlerce vakfın kadınlar tarafından kurulduğunun görülmesi kadınların mülkiyet özgürlüğünün kanıtlarındandır. Değişik bölge ve dönemlerden alınan çok sayıda vakfiyenin ve diğer belgelerin incelenmesiyle vakıf kurucusu kadınların erkeklere oranının %35 civarında olduğu görülmektedir⁶⁰.

Osmanlı'da vakıf kuran hanımların büyük çoğunluğunu hanım sultanlar oluşturmaktadır. Hanedan mensubu olan bu hanımlar servetlerinin büyük bölümlerini hayra bağışlamışlardır. Reayaya mensup kadınların kurduğu vakıfların bütçeleri hanım sultanlarınkine nazaran oldukça küçük kalmasına karşın bu kadınlar, imkânları ölçüsünde vakıf kurmaktan geri kalmamışlardır. Hanedan mensubu dışındaki kadın vakıf kurucularının vakfiyelerine bakıldığında bir kısmının kul kökenlilerden diğer bir kısmının da hür kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Bununla birlikte çoğunun dul ve kimsesiz olduklarını vakfiye şartlarından çıkarmak mümkündür. Vakıf kurmalarındaki genel amaç öldüklerinde mallarını beytülmale bırakmamak, hayatlarında hizmetlerinde bulunan cariyelere ya da istedikleri kişileri bırakmaktır. Vakfedilen servetleri genellikle bir mesken veya sınırlı sayıda diğer menkul ve gayrimenkullerden ibarettir⁶¹.

Hayırseverlik duygusunun bir sonucu olan vakıfları kurmada erkek ya da kadın olmaktan kaynaklanan farklılık görülmemiş, sadece vakfettikleri mülkün türü ve büyüklüğü açısından çok az farklılık olmuştur. Kadınlar, babaları ya da kocaları tarafından malî olarak desteklendikleri için yaşamlarını idame ettirmekte herhangi bir şeye ihtiyaç duymamışlar, haliyle mallarını vakfetmekte erkeklere nazaran daha meyilli olmuşlardır. Kadınların hayatları sırasında mülklerinin kontrolünü elinde tutmak için vakıf kurmuş oldukları söylenebilir⁶².

⁵⁹ H. Hüsnü Koyunoğlu, “*Sosyal Politika Açısından Vakıflar-XVII. Yüzyıl İstanbul Örneği*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2002, s. 191.

⁶⁰ Ruth M. Roded, “Osmanlı Tarihine Cinsiyet Açısından Bakılması”, *Osmanlı*, C. V, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 420.

⁶¹ Yüksel, “Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII Yüzyıllar)”, s 53.

⁶² Roded, a.g.m., s. 420.

Osmanlı Devleti'nde kadının idareci olabildiği tek kurum vakıflardır. XVII. yüzyıl vâkıflarının bir kısmı müteveli olarak eşlerini, kızlarını, kız kardeşlerini veya kadın akrabalarını seçmişlerdir. Bazı vakfiye şartlarında İslam hukukunun bağlayıcı hükümlerinden uzaklaşıp mirastan kadınla erkeğin eşit mal aldığı ya da mirasın tamamen bir kadına geçtiği de görülmüştür. Kadınların vakıflarda idareci vasfı dışında çeşitli vasıflarla görevlendirildiğine de rastlanılmaktadır⁶³. Bu bağlamda vakıflar kadınların sosyal hayata katılmalarına, başkalarının ihtiyaçlarını dert edinmeye teşvik eden önemli bir müessesedir.

⁶³ Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerinde Bir Araştırma (1585-1683)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1990, s. 226.

İKİNCİ BÖLÜM

BURSA'DA KADIN VAKIFLARI

I. GENEL OLARAK BURSA'DA VAKIFLAR

Bursa şehri fethedildiğinde sadece kale-şehir durumundayken XIV. yüzyılda Hisar'dan ovaya inmiş ve bir Osmanlı-Türk şehri olarak burada kurulmuştur. Osmanlı'ya yaklaşık otuz dokuz yıl başkentlik yapan şehir, gelişimini XV. yüzyıla doğru arttırmıştır⁶⁴. Yaşadığımız yüzyıla kadar da Bursa klasik bir Osmanlı-Türk şehri olma özelliğini yitirmemiştir.

Bursa Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ve büyüdüğü; ilmî, iktisadî, siyasî ve kültürel ilerlemelerin olduğu bir başkent olarak Osmanlı'nın şehir ve müessese tarihinin ilk basamağıdır. Kuruluş ve yükseliş dönemlerinde padişahların, devlet erkânının ve halkın vakıf kurumuna alakası fazla olmuştur⁶⁵. Bursa Şer'iyeye Sicilleri incelendiğinde farklı amaçlarla kurulmuş çok sayıda vakfın yer aldığı görülmektedir. Vakıflar şehirdeki insanların her türlü sıkıntısını gidermeye, sosyal düzen ve adaleti sağlamaya çalışmış, dinî ve kültürel ihtiyaçları temin etmeye çaba sarf etmişlerdir⁶⁶.

XV. yüzyıla ait kayıtlarda Bursa şehir merkezinde yazılmış 33 adet vakfiyeye rastlanılmıştır. Bu vakıflarda Osmanlı Devleti kurulduğundan beri vakfa dair bildiklerini geliştirip uyguladığı görülmüştür. Vakfiyelerde kurucu vasfıyla daha çok padişahların ve devlet görevlilerinin isimleri gözlenmiştir⁶⁷. XVI. yüzyıl Bursa'sında iyice gelişen şehirde vakıf kurumuna meyil artmış, 1550-1565 yılları arasında mahkeme sicillerinde 123 adet vakfiye tespit edilmiştir⁶⁸. 1500-1550 yılları arasında ise Bursa'da 567 adet vakfın kurulmuş olması vakfa gittikçe artan bir alakanın göstergesidir⁶⁹.

XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Amerikan menşeli gümüşün piyasalara girmesiyle beraber paranın kıymeti düşmeye başlamıştı. Paranın değerinin sabit kalamaması ve sürekli düşüş göstermesi halkın satın alma gücünü azaltmaktaydı.

⁶⁴ Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 3.

⁶⁵ Samettin Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008., s.4.

⁶⁶ Mefail Hızlı, *XVIII. Yüzyıl Başlarında Bursa Vakıfları*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.9, C. IX, Bursa, 2000, s. 213.

⁶⁷ Başol, a.g.e., s. 219.

⁶⁸ Fatma Kırçıl Akkoç, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında (1550-1565) Bursa Vakıfları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2010., s.73.

⁶⁹ Demirel, a.g.e., s. 94.

Ordunun savunmak zorunda olduğu cepheler kuvvetlendiği için askerî alanda teknolojiyi takip etmek gerekliliği doğmuş, devlet hazinesinin büyük bölümü askerî ihtiyaçlara gitmişti. Uzun süren harpler, devlet otoritesinin zayıflaması, iktisadî gerilemeler, tımar rejimindeki bozulmalar toplumunda büyük sıkıntılara hatta isyanların ortaya çıkmasına sebep olmuştur⁷⁰.

Osmanlı toplumu yıllarca süren savaşlar yüzünden ticaret ve tarım faaliyetlerini gerçekleştirirken sıkıntılar yaşamaya başlamış hatta giderek fakirleşmişti. Bu durum devletten memnun olmayan bazı şahısların asiler ile birlikte hareket etmesine yol açmaktaydı. Halk topraklarını bırakıp büyük şehirlere göç etmiş bu sebeple zaman zaman kıtlıklar yaşanmıştı. Ordunun esasını teşkil eden tımar sistemi bozulmuş, Anadolu’da huzur ve sükûneti sağlamak zorlaşmıştı. Devlet XVII. yüzyıl başlarında olumsuz ekonomik ve sosyal şartlar yüzünden meydana gelen enflasyonu durdurmak amacıyla Bursa’da 1624 tarihinde “sikke tecdidi” uygulamasına gitmek zorunda kaldı⁷¹.

XVII. yüzyılın sıkıntılı bir dönem olması halkı ve idareyi fazlaca etkilese de insanlar vakıf kurmaktan kendilerini geri çekmemişlerdir. Hayır işlerinde bulunmanın azına çoğuna bakılmamış, birçok yardımsever insan maddiyatlarını bu yolda seferber etmişlerdir. Bu yüzyılda Bursa Osmanlı Devleti’nde eskisi kadar olmasa da önemli bir şehir konumundaydı. Devlet yönetiminin İstanbul olması Bursa’da kurulan vakıflarda kurucu olarak hanedan üyelerinin sayısının azlığına neden olsa da halk bunun eksikliğini aratmamış, yardımlarıyla ihtiyaç duyulan alanlarda boşluğa yer bırakmamıştır.

II. BURSA’DA KADIN VAKIFLARI

A. XVII. YÜZYIL ÖNCESİNDE BURSA’DA VAKIF KURAN KADINLAR

XV. yüzyıl Bursa’sına ait vakfiyelere kurucularına göre bakıldığında önemli bir bölümünün saray mensubu kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Bursa şehrinin yapılandırılmasını padişahın reayaya, erkekten kadına tüm kesimlerin ortaklaşa

⁷⁰ Mücteba İlgürel v.d., *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. X, İstanbul, Çağ Yayınları, 1992, ss.413-418.

⁷¹ İlgürel, a.g.e., s. 426.

çalışmaları sağlamıştır⁷². XVI. yüzyılın ilk yarısında çeşitli sosyal statülere mensup 261 kadın vâkıfa rastlanılmıştır. Ekonomik özgürlüğe sahip bu kadınlar ellerindeki servetler ölçüsünde yardımlar yapmışlar, yeri gelmiş vakıfların yöneticiliğiyle dahi meşgul olmuşlardır. Bu durum kadınların kendilerine güveninin bir göstergesidir. Çünkü mütevellilik vakfın idarî tüm işlerinden sorumlu olmayı gerektirir. Kadınlar görev almaktan çekinmemişler, bazen vakıf kurmuşlar bazen vakıflarda çalışmışlardır⁷³.

1. Hundi Hatun

Hundi Hatun Karaca Bey bin Abdullah'ın kızı ve Çandarlı İbrahim Paşa'nın eşidir. Bu hayırsever hanım Ulu Cami'nin doğusunda bir sıbyan mektebi inşa ettirmiş, burada Kur'an-ı Kerim öğretilmesini, namazın ve diğer ibadetlerin adabının talim edilmesini ve öğrencilerin de özellikle yetim ve fakirlerden seçilmesini vakfiyesinde belirtmiştir. Vâkıfe, mektebin masrafları için Edirne'de Kadıasker Hamamı'nı, bu hamamın etrafındaki dükkânları, Mihaliç Kasabası'na bağlı Harem Ağıl Köyü'nü, Bursa Dereköy'de iki gözlü değirmenini, başka bir vakfiyesinde de bu mektep civarındaki sekiz adet dükkânı, Kanlıca Köyü yanında bir bahçeyi, şehre bitişik başka bir bahçeyi, Mihaliç'e bağlı Behramağıl Köyü'nü, 50.000 akçe nakiti, mektep yanındaki on bir odayı vakfetmiştir. Mektepte eğitim yapılan günlerde bir muallim bir muallime, yardımcı bir kalfa ve hizmetlerden sorumlu bir kayyım bulunmasını da şart koşmuştur. Hundi Hatun müteveli olarak kendini vefatından sonra da kızı Hatice Hatun'u öngörmüştür⁷⁴.

Hundi Hatun kurduğu sıbyan mektebinde cüz tilaveti için on kişinin bulunmasını istemiştir. Cuma ve bayram günleri dışındaki günlerde birer cüz okumalarını ve hatim tamamlandığında sevabını önce vâkıfenin ruhuna, sonra atalarının ve neslinin ruhuna bağışlamalarını da şart koşarak bir de tilavet amaçlı vakıf kurmuştur. Muallim ve kalfa görevindekilerin de bu cüzhânlar içinde olmasını ve her birine günlük birer akçe ücret verilmesini tayin etmiştir⁷⁵.

⁷² Başol, *Vakfiyelere Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001, s. 219.

⁷³ Demirel, a.g.e., s. 61.

⁷⁴ Başol, *Vakfiyelere Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, ss. 60-63.

⁷⁵ Başol, *Vakfiyelere Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 153.

2. Selçuk Hatun

Çelebi Sultan Mehmed'in kızı olan Sultan Selçuk Hatun, Gökdere üzerindeki Irgandı Köprüsü yakınlarında Kayhan semtinde H. 854/ M. 1450 tarihinde bir mescid yaptırmıştır. Selçuk Hatun'un başka hayır kurumlarını ve vakıf şartlarını içeren geniş bir vakfiyesi de bulunmaktadır. Burada belirtilen vakıf gelirleri; Manyas civarında Kayce Köyü, bu köy yakınında bir toprak parçası, Mihaliç ve Manyas Gölü bitişiğinde iki arazisi, Uluabad yakınında Sasa Köyü, Kite yakınında Atlaslu Köyü, Mihaliç'e bağlı Çamandra Köyü, Kılıç Köyü, Soğanlık'ta bir mezraa, Bursa eteklerinde iki odalı ve bahçeli ev, Şehir eteğinde Hacı İlyas Bahçesi isimli bahçe, Bursa eteğinde bir başka bahçe, bahçelerde hizmet eden dört kul, Bursa Yiğitoğlu Mahallesi'nde 36 oda, bir avlu ve çeşmesi bulunan ev, Hoca Ali Mahallesi'nde iki boyacı dükkânı, Setbaşı'nda bulunan kasap ve kelleci dükkânlarının hepsi, Ulu Camii yakınlarında bir kasap ve bir aşçı dükkânı, Selçuk Hatun Mescidi Mahallesi'nde bulunan boyacı dükkânı, aynı mahallede 15 hücreli ev, Kösel Mahallesi'nde 3 dükkân, Kanber Çarşısı'nda bir dükkân, Timurtaş'ta bir oda ve ekmekçi fırını, aynı mahallede başka bir oda, Başçı Hacı Mescidi Mahallesi'nde bir bakkal ve bir kelleci dükkânı, Bursa'da Geredelüoğlu Köprüsü başında bir kelleci dükkânı, bir kasap dükkânı, bir pabuççu dükkânı ve 6 hücrenin tamamıdır. Selçuk Hatun bu gelirlerden mescid için imamına her gün 4 akçe, müezzine 2 akçe, vaaz ve nasihatçıya 2 akçe, vakıf sularını tamir edene ayda 15 akçe, kayyıma yarım akçe gelir verilmesini şart koşmuştur. Mescidin aydınlatılmasını sağlayacak kandil yağına her ay 12 dirhem ayrılması da mescid vakfının şartlarından. Selçuk Hatun vakfiyesinde Mescid-i Aksa imamına günlük 2 akçe, Mescid-i Sahrî'de (Kudus-ü Şerif'te bir mescid) imam olana 2 akçe, Hz. Emir Seyyid Buhari mescidindeki imama da her gün 1 akçe, Çamandra Köyü'ndeki imama her sene iki ölçek buğday ve bir ölçek de arpa verilmesini şart koşmuştur. Vakfın mütevellisi hayattayken kendileri, vefatından sonra da Hamid Ağa bin Abdullah ve onun oğullarıdır⁷⁶. Mescidde cüz tilaveti için de gelir ayrılmış, her gün 14 cüz Kur'an okunmasını şart koşmuştur. On cüzün sevabını kendi ruhuna, gerisi ise annesi, iki oğlu ve bir kızının ruhlarına hediye

⁷⁶ Başol, *Vakfiyelere Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, ss. 135-138.

edilmesini istemektedir. Cüzhânlara her cüz için birer akçe verilmesini, imamın ve müezzinin de cüzhânlık yapması belirtmiştir⁷⁷.

Selçuk Hatun, İsa Bey Mahallesi'nde bir sofa, bir büyük oda, bir küçük oda, üç hücre, ahır, hela ve çeşmeden ibaret evini imaret olarak vakfetmiştir. Bu evde her gün bir kez yemek pişirilip fakirlere verilmesi şart koşulmuştur. İmarette vâkıfenin hür kölelerinden oluşan çalışanlarına görevlerine göre ücretler tahsis edilmiştir. İmaret şeyhine 3 akçe, kapıcıya 2 akçe, kandil yağına üç akçe, ete 15 akçe, pirince 8 akçe, buğdaya 12 akçe, oduna 5 akçe, tuz, nohut ve diğer ihtiyaçlara 2 akçe günlük ayrılmıştır. Ayrıca imaretin sergi ve hasırları için yıllık 100 akçe tahsis edilmiştir⁷⁸. Ayrıca Bursa'da Nilüfer Çayı üzerinde Mihraplı Köprü, Kayhan semtinde yaptırdığı mescidin yakınında olduğu tahmin edilen Selçuk Hatun Mektebi, Balıkesir'de Selçuk Hatun Zaviyesi, İstanbul'da bir cami ve Edirne'de bir mescid yine bu hanım sultanın vakıflarındandır⁷⁹.

3. Hatice Hatun Bint-i Bayezid Paşa

Hatice Hatun, Çelebi Sultan Mehmed ve II. Murad dönemi vezirlerinden Yahşi Bey'in oğlu ve Hamza Bey'in kardeşi Bayezid Paşa'nın kızıdır. Vâkıfe H. 809/ M. 1406 yılında ailevî bir vakıf kurup İznik'teki Soloz Köyü'nün yarısını, köyün akarsuyu üzerindeki dalyanın yarısını ve köyün üstündeki dağın yarısını oğlu Mehmed Çelebi bin Şazgeldi'ye, vefatından sonra da onun çocuklarına bırakmıştır ve vakfın tasarrufu hayatta iken kendinde olacaktır.

4. Gülçiçek Hatun

Osmanlı'nın üçüncü padişahı I. Murad'ın eşi ve Yıldırım Bayezid'in annesi olan Gülçiçek Hatun H. 802/ M. 1399 tarihinde bir vakıf kurmuştur. Bursa Kalesi'nde bir bahçenin içine zaviye yaptırıp onu vakfetmiştir. Bundan başka Pınarbaşı'ndan getirttiği ve beş kola ayrılan bir su vakfi da mevcuttur. Hatun Köyü'nde bir alanı, Lala Paşa

⁷⁷ Başol, *Vakfiyelere Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 151.

⁷⁸ Başol, *Vakfiyelere Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 166.

⁷⁹ Fatma Korkmaz, *Selçuk Hatun ve Vakıfları*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1997, ss. 71-77.

Köyü'nde bir mezrayı ve Samanlı Nahiyesi'ne bağlı Kavak Köyü'nü içindeki hayvanatla birlikte vakfetmiştir⁸⁰. Aslen Rum olan Gülçiçek Hatun'un türbesi Bursa'da bulunmaktadır.

5. Bülbül Hatun

II. Bayezid'in eşi olan Bülbül Hatun'un M. 1513 tarihli bir vakfiyesi bulunmaktadır. Vakfiyede Bülbül Hatun'un Amasya valisi olan oğlu Şehzade Ahmed ve Hundi Hatun isimli çocuklarının adları yer almaktadır. Bülbül Hatun 52.000 dirhemlik bir para vakfı kurmuş ve gelirinden çocuklarının ruhuna Kadir, Berat ve Regaib gecelerinde aş dağıtılmasını şart koşmuştur. Ayrıca oğlu Sultan Ahmed'in kabrine konulmak üzere seccade, rahle ve üç adet Türkçe kitap da vakfetmiştir⁸¹.

6. Mükrime Hatun

Sultan Bayezid'in oğlu Sultan Şehinşah'ın eşi olan Mükrime Hatun 91.000 dirhemlik bir para vakfı kurmuştur. Mütevellî olarak Harem Ağası Hızır Ağa bin Yusuf'u görevlendirip bu paranın %12,5 kârla işletilmesini istemiştir. Elde edilen gelirden her gün 10 cüz okuyacak görevlilere 1,5 dirhem verilip hâsıl olan sevabın da kendisinin ve oğlu Sultan Mehmed'in ruhuna gönderilmesini şart koşmuştur.⁸²

7. Gülruh Hatun

Sultan II. Bayezid'in eşi olan bu hanım sultanın üç adet vakfiyesi bulunmaktadır. Cariye olarak Osmanlı Sarayı'na giren Gülruh Hatun daha sonra II. Bayezid'in eşi olmuştur. Hanım Sultan'ın vakıfları Aydın Güzelhisar ve Manisa'nın Sart Kasabası'ndadır. Vakfiyesinde oğlu Şehzade Alemşah'ın ruhuna Kur'an tilaveti yapılması için 7.000 dirhem vakfettiği yer almaktadır⁸³.

⁸⁰ Hale Demirel, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Bursa Vakıfları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2006 a.g.e., s. 15.

⁸¹ Demirel, a.g.e., ss. 15-16.

⁸² Demirel, a.g.e., ss. 16-17.

⁸³ Demirel, a.g.e., s. 16.

8. Sitti Şah Hatun

Sultan Şehinşah'ın kardeşi Sultan Ahmed'in eşi olan Sitti Şah Hatun 60.000 dirhemlik bir para vakfı kurmuştur. Bu paranın kârından Kur'an tilaveti yapılmasını, Kurban Bayramlarında kesilmek için 3 koyun alınmasını ve ihtiyaç sahiplerine verilmesini, kandil gecelerinde ise fakirlere helva dağıtılmasını ve bunların sevabının da oğlu Sultan Osman'ın ruhuna bağışlanmasını şart koşturmuştur⁸⁴.

B. XVII. ASRIN İLK ÇEYREĞİNDE BURSA'DA VAKIF KURAN KADINLAR

Tespitlerimize göre 1600-1624 yılları arasında Bursa'da kadınlara ait toplam 73 vakıf bulunmuştur. Vakfiyelerin çoğu tez içerisinde ilgili yerlerde işaret edilmiştir. Lakin burada örneklik teşkil etmesi açısından önemli görülen bazı vakfiyelerle ilgili kısaca bilgiler verilmesi uygun olacaktır.

1. Hacı Vefader Hatun Bint-i Abdullah

Hacı Vefader Hatun H. 25 Safer 1023/ M. 06 Nisan 1614 tarihli vakfiyesinde Bursa şehri Karaşeyh Mahallesi'nde yer alan iki alt kat oda, sofa, sofanın altında serdab, kapının üstünde oda, akarsu kuyusu olan ve meyve ağaçlarıyla çevrili evini şu şartlarla vakfetmiştir.

Vâkıfe yaşadığı sürece bu evde kendisi oturacak, vefatından sonra kocası el-Hac Sinan bin Abdullah ve onun nikâhlı eşi Yasemin bint-i Abdullah ile birlikte oturacaktır. Onların da vefatından sonra kocasının Yasemin'den olan evlatları sonra evlatlarının evlatları nesilleri kesilinceye kadar oturabilecektir. Nesil kesildiğinde ise Medine fukarasına ev bağışlanacaktır. Bu şartlara riayeti müteveli Karaşeyh Mahallesi imamı Mehmed Halife bin Abdi sağlayacak, onun da vefatından sonra Kadı'nın tayin edeceği müteveyyin biri görevi yürütecektir⁸⁵.

⁸⁴ Demirel, a.g.e., s. 17.

⁸⁵ BŞS, B 32/ 17 a.

2. Fetehna Hatun Bint-i el-Hac Mustafa

H. 25 Cemaziyelevvel 1023/ M. 03 Temmuz 1614 tarihli vakfiyede kurucu 3.600 dirhem parasını %10 murabaha ile işletilmek üzere vakfetmiştir. Anaparadan elde edilen gelirden vâkıfenin ruhuna bağışlanmak üzere her gün bir cüz okuması karşılığında yıllık 10 dirhem Mevlâna Mehmed Efendi bin Abdullah'a verilecek, ölümünden sonra evlatları bu göreve devam edecek, onların da nesilleri kesildiğinde ise Kadı'nın uygun gördüğü biri görevli tayin edilecektir⁸⁶.

3. Fatıma Hatun Bint-i Mehmed

Kiremitçiöğlü Mahallesi'nde yaşayan Fatıma Hatun bint-i Mehmed isimli hanım adı geçen mahallede bir alt kat odası, akarsuyu ve meyve bahçeli avlusu olan evini vakfetmektedir. H. 15 Receb 1023/ M. 21 Ağustos 1614 tarihli vakfiyesinde evin oturma hakkının ölünceye kadar kendinde olduğunu, sonra bu hakkın kocasına geçeceğini, onun da vefatının ardından kölesi Amine Hatun bint-i Abdullah'a ve onun evlatlarına geçmesini şart koşmaktadır. Köle çocuklarının vefatlarının ardından Eşrefzade Zaviyesi'ne kim şeyh olursa vâkıfenin ruhuna her gün sabah namazından sonra üç İhlas Suresi okuması şartıyla evin tüm haklarını bırakmaktadır. Bu şartlara haiz olan vakıf, Kiremitçiöğlü Mahallesi imamı Mehmed Halife bin Mahmud mütevelliliğinde yönetilmiştir⁸⁷.

4. Ayni Hatun Bint-i Kâsım

Ayni Hatun bint-i Kâsım isimli hanım Sultan Murad Han Mahallesi'nde bulunan üç alt kat oda, iki alt kat oda, ahır, fırın, akarsu havuzu, tuvalet ve meyve ağaçlarıyla çevrili evini H. 25 Ramazan 1015/ M. 24 Ocak 1607 tarihinde vakfetmektedir. Bahsi geçen meskende hayatta olduğu sürece kendisi oturmayı, sonra kız kardeşi Aişe Hatun bint-i Kâsım'ın oturmasını, onun vefatından sonra vâkıfenin azatlı köleleri Serfinaz, Peri Hatun ve Şakire'nin ortaklaşa kullanmalarını, onların da vefatlarının ardından azatlı kölelerin çocuklarının nesilleri kesilinceye kadar bu evde oturmalarını şart koşmuştur. Bunların nesilleri kesildiğinde ise Kadı'nın karar vereceği halk arasından abid bir

⁸⁶ BŞS, B 43/ 104 a.

⁸⁷ BŞS, B 43/ 117 b.

erkeğe her gün vakfeden hanımın ruhuna bir cüz okuyarak göndermesi koşuluyla evin oturma hakkı bağışlanmaktadır⁸⁸.

5. Hatice Hatun Bint-i Osman

Hayreddin Paşa Mahallesi'nde ikamet etmekte olan Hatice Hatun H. 05 Zilhicce 1023/ M. 06 Ocak 1615 tarihli vakfiyesinde adı geçen mahalledeki bir alt kat oda, akarsu kuyusu, tuvaleti ve avlusu bulunan tek kat evini bağışlamaktadır.

Vâkıfe hayatta olduğu süre zarfında evde kendisi oturacak, ölümünün ardından azatlı kölesi Canan bint-i Abdullah ve nesli kesilinceye kadar evlatları bu evde ikamet edecektir. Azatlı kölenin nesli kesildiğinde ise evin şer'î hukuka göre kiralanmasını ve elde edilen gelir ile Tuz Pazarı Mahallesi fakirlerinin avarız vergilerinin ödenmesini şart koşmaktadır. Mütevelli Bekir bin Receb olacak, onun vefatıyla da Kadı başka bir mütevelli seçecektir⁸⁹.

6. Rabia Hatun Bint-i Mehmed

Manastır Mahallesi sakinlerinden Rabia Hatun 25.000 dirhem parasını H. 05 Ramazan 1023/ M. 09 Ekim 1614 tarihinde İbrahim Çelebi bin el-Hac Mustafa mütevelliliğinde vakfetmiştir. Vâkıfe parasının her sene %10 rıbh ile işletilmesini ana şart olarak koşmakta daha sonra bu paradan elde edilen kârdan 500 dirhemi ile her sene Manastır Mahallesi Camii'ne kendi ruhu için kandil alınmasını ve Hoca Menteş Mahallesi'ndeki camiye de merhum oğlu Abdullah Çelebi ruhu için kandillere yağ alınmasını istemektedir. Kârdan elde edilen paranın 360 dirheminin kocasının ruhuna Yasin-i Şerif okumak üzere Manastır Mahallesi imamına verilmesi, imam vefat ettiğinde ise Kadı'nın karar vereceği birine bu görev nakledilecektir. Yine kârdan her sene 360 dirhemini mütevellilik görevi yapan İbrahim Çelebi bin el-Hac Mustafa'ya verilmesini, o vefat ettiğinde her nesilden erkek çocukları, nesilleri kesildiğinde ise Kadı'nın uygun göreceği müteveyyin birinin bu görevi üstlenmesini istemiştir. Kârdan

⁸⁸ BŞS, B 25/ 79 b.

⁸⁹ BŞS, B 33/ 96 b.

kalan 1.280 dirhem ise Müslümanların fakir çocuklarına sahip çıkılması için harcanması şartların sonuncusudur⁹⁰.

7. Zinnun Bint-i Abdullah

H. 25 Safer 1010/ M. 25 Ağustos 1601 tarihli Zinnun bint-i Abdullah Hanım vakfiyesinde Kazzazoğlu Mahallesi'ndeki bir tarafı umumî yol, bir tarafı Salim bin Sinan mülkü, diğer tarafları da el-Hac Ağa bin Mehmed ve el-Hac Ahmed bin Abdullah'ın mülkleriyle çevrili bir ev ve yıllık 36 dirhem mukataalı bir arazi vakfedilmiştir. Vakfedilen evin üç alt kat odası, bir küçük odası, sofası, fırını, ahır, meyve ağaçlı ve meyvesiz ağaçlı avlusu bulunmaktadır.

Vâkıfe hayatta olduğu sürece evin süknâ (oturma) hakkını kendinde barındırmış, sonrasında azatlı kölesi Mehlika bint-i Abdullah ve onun evlatlarına bırakmıştır. Mehlika bint-i Abdullah'ın nesli kesildiğinde ise evin ve arazinin müteveli Abdulkadir bin Mehmed eliyle şer'î hukuka göre kiralanması ve buradan elde edilecek para ile Kazzazoğlu Mahallesi'nin fakir ahalisinin avarız vergileri ödenmesi şart olarak koşulmuştur⁹¹.

8. Ayşe Bint-i Osman

Alacamescid Mahallesi sakinlerinden Ayşe bint-i Osman isimli hanımın H. 1029/ M. 1620 tarihli vakfında Dereköy'de bahçe olarak kullanılan bir arazi vakfedilmiştir. Arazi Dereköy'de, Hasan bin Ali'nin, İbrahim bin Ali'nin, Süleyman Halife bin Abdullah'ın ve Mehmed bin Ali'nin mülkleriyle çevrilidir.

Bahçenin her sene 30 dirhem karşılığında mukataa usulü kira karşılığında birine verilmesi ve bu parayla her sene Dereköy'deki fukaraya yemek verilmesi şart olarak koşulmuştur. Müteveli olarak Mehmed bin Bâlî gösterilmiş, onun vefatıyla görev nesilleri kesilinceye kadar çocuklarına bırakılmıştır⁹².

⁹⁰ BŞS, B 33/ 69 b.

⁹¹ BŞS, B 154/ 27 b.

⁹² BŞS, B 54/ 158 a.

9. Ehli Hatun Bint-i Abdullah

Para vakfı örneklerinden biri olan vakıf, İbrahim Paşa Mahallesi'nde ikamet eden kurucu hanımın 1.000 dirhemlik meblağı bağışlamasından oluşmaktadır. Mevkûf olan paranın %10 kârla işletilmesi, elde edilen kârdan her yıl 100 dirhemi mahalle caminde imam olan şahsa vâkıfenin ruhuna her pazartesi ve cuma günü akşam namazından sonra cami mihrabında üç ihlas okuması şartıyla vakfedilmiştir. Ayrıca her sene 100 dirhem de mahalle caminde kayyum olan kimseye vâkıfeye her gün iki Yasin Suresi okuması şartıyla verilmesi yer almaktadır. Son olarak da kârdan kalan paranın el-Hac Mevlüd bin Mehmed mütevelliliğinde fakirlere dağıtılması istenmektedir⁹³.

10. Ümmi Hatun Bint-i Mehmed

Meydancık Mahallesi'nde ikamet eden Ümmi Hatun bint-i Mehmed isimli hanım H. 15 Rebiyyülevvel 1024/ 14 Nisan 1615 tarihinde bu mahalledeki evini vakfetmiştir. Bahsi geçen evde bir alt kat oda, alta serdab ve meyve ağaçlarıyla dolu bahçesi olduğu görülmektedir. Vâkıfe hayattayken bu evde kendi yaşayacaktır. Daha sonra Mehmed ve Ahmed bin Mustafa kardeşlerin vâkıfenin ruhuna bağışlamak üzere her gün 3 İhlas Suresi okuyarak bu evde ortaklaşa kalmaları şart koşulmuştur. Sonra onların çocukları nesilleri kesilinceye kadar oturacak, daha sonra şer'î hukuka göre ev kiraya verilecektir. Kira gelirinden evin tamirata ihtiyacı oldukça karşılanacak geri kalanı ise mahalle caminin kandilleri alınmasına ve fakirlere dağıtılmasına harcanacaktır. Vakfın mütevellisi Mehmed bin Mustafa olup daha sonra onun çocuklarıyla bu görev devam ettirilecektir. Nesilleri kesildiğinde ise mahalle caminin vakfına kim mütevellî olmuşsa bu vakfi da o yönetecektir⁹⁴.

11. Ayşe Bint-i Abdi

Bursa şehri Maksem Mahallesi'nde ikamet eden Ayşe bint-i Abdi isimli hanım H. 29 Ramazan 1012/ M. 1 Mart 1604 tarihinde aynı mahallede sahibi olduğu evi vakfetmektedir. Evin iki alt kat odası, iki üst kat odası, fırın, bahçe, tuvalet ve akarsu havuzu bulunmaktadır. Hayatta olduğu sürece kendi tasarrufunda bulunacağı evi,

⁹³ BŞS, B 39/ 53 a.

⁹⁴ BŞS, B 34/ 34 a 1.

vefatından sonra azatlı kölelerine bırakmaktadır. Siyaveş bint-i Abdullah, Sarrafe bint-i Abdullah ve Canan bint-i Abdullah isimli kölelerin vefatından sonra ise onların çocuklarının soyları kesilinceye kadar oturmalarına müsaade edilmiştir. Nesil kesildiğinde ise evin şer'î hukuka göre kiralanması ve elde edilen meblağın Medine-i Münevvere fakirlerine verilmesi şart koşulmuştur⁹⁵.

12. Fatıma Hatun Bint-i el-Hac Ali

Fatıma Hatun, Selçuk Hatun Mahallesi'nde iki alt kat oda, sofa, fırın, akarsu, kapı üstünde bir oda, meyve ağaçlı ve meyvesiz ağaçları olan avlusu bulunan evini vakfetmiştir. Hayatta olduğu sürece kendisinin oturacağı ev vefatından sonra adı geçen mahalle caminin imamı Ahmed Çelebi bin el-Hac Mehmed müteveli olup onun eliyle kiraya verilecektir. Kira bedelinden elde edilen gelir, vâkıfenin ruhuna her gün Yasin Suresi okuması şartıyla mahalle imamına verilecektir. İmam Ahmed Çelebi'nin vefatından sonra aynı görev ve evin geliri mahalle caminin yeni imamına kalacaktır⁹⁶.

13. Amine Hatun Bint-i Mehmed

H. 25 Muharrem 1029 tarihli vakıfta Hoşkadem Mahallesi'nde ikamet eden Amine Hatun bint-i Mehmed 3.000 dirhemini bağışlamıştır. Mevkûf olan meblağ %10 kârla işletilmesi ve buradan elde edilen gelirle Hoşkadem Mahallesi'nin avarız ihtiyaçlarının karşılanması şart koşulmuştur⁹⁷.

14. İhsan Hatun Bint-i Hasan

İncirlice Mahallesi sakinlerinden olan İhsan Hatun bu mahalledeki iki alt kat odası, sofası, akarsuyu ve meyve ağaçlarıyla çevrili avlusu bulunan evini H. 25 Safer 1024/ M. 26 Mart 1615 tarihinde vakfetmiştir. Evvela kendi hayatta olduğu sürece evde kendisi oturmayı, sonra zevci Cihan bin Molla'nın oturmasını, daha sonra da Eşrefzade Zaviyesi'ne kim şeyh olursa her gün vâkıfenin ruhuna Yasin Suresi okuması şartıyla

⁹⁵ BŞS, B 22/ 22 a.

⁹⁶ BŞS, B 31/ 90 b.

⁹⁷ BŞS, B 38/ 127 a.

evde ikamet etmesini şart koşmaktadır. Zaviyenin ortadan kalkması durumunda ise en son terkedilmiş fakirlere evin bağışlanmasını istemektedir. Vakfın mütevellisi ise Eşrefzade Zaviyesi'nde şeyh olan Osman Efendi bin Hasan'dır.

15. Şerife Müzeyyen Bint-i es-Seyyid Ali

H. 25 Ramazan 1023/ M. 29 Ekim 1614 tarihli vakfiyede Manastır Mahallesi'nde ikamet eden Şerife Müzeyyen Hanım oturduğu evini vakfetmektedir. Evin yapısında bir adet alt kat oda, bir adet üst kat oda, akarsu, tuvalet ve avlu bulunmaktadır. Vâkıfe yaşadığı sürece bu evde kendisinin oturması, sonra eşi Abdullatif Çelebi bin Ahmed el-Bezzaz'ın oturması, daha sonra ise hukukun gerektirdiği gibi evin kiraya verilip hasıl olan ücretin Medine-i Münevvere fakirlerine gönderilmesi şart koşulmuştur. Vakfın mütevellisi ise vâkıfenin kocası Abdüllatif Çelebi bin Ahmed el-Bezzaz'dır, daha sonra ise mahkemenin seçeceği biri bu görevi yürütecektir⁹⁸.

16. Mahbure Hatun Bint-i Mehmed

Bursa şehri Attar Hüsam Mahallesi sakinlerinden olan Mahbure Hatun bu mahallede Fatıma bint-i Ali mülkü, Mehmed bin Mehmed mülkü ki bu şahıs vâkıfenin oğlu olur, vâkıfenin bir bahçesi ve umumî yol ile çevrili evini vakfetmiştir. Mevkûf evin bir alt kat odası, sofası, serdabı, gölgeliği, akarsuyu ve ağaçlı avlusu bulunmaktadır. Vakıf H. 15 Zilkade/ M. 17 Aralık 1614 yılında tescil ettirilmiştir.

Vâkıfe evini öncelikle kızı Ümmühani Hatun bint-i Mehmed'e, sonra onun kız ve erkek evlatlarına bırakmaktadır. Kızının nesli kesildiğinde ise evi Medine-i Münevvere fakirlerine bağışlamıştır. Vakfın mütevellisinin ise Mehmed bin Behram isimli şahıs olduğu kayıtlıdır⁹⁹.

⁹⁸ BŞS, B 33/ 55 b.

⁹⁹ BŞS, B 33/ 36 a.

17. Mülayim Hatun Bint-i Abdullah

H. 25 Şevval 1023/ M. 28 Kasım 1614 tarihli vakfiyede Mülayim Hatun Temenna Mahallesi'nde yer alan, bir alt kat odası, bir küçük odası ve meyve bahçeli avlusu bulunan evini vakfetmiştir. Vâkıfe hayatta olduğu sürece bu evin tasarrufunu kendinde bulunduracak vefatından sonra ise kocası Ahmed bin Mustafa evin süknâsına sahip olacaktır. Daha sonra Ahmed bin Mustafa'nın evlatları, nesilleri kesilinceye kadar evin tasarrufuna sahip olabileceklerdir. Nesil kesildiğinde ise evin tüm haklarının Medine-i Münevvere fakirlerine bırakılması şart olarak koşulmuştur. Vakfın mütevellîğini ise kocası Ahmed bin Mustafa yapmıştır¹⁰⁰.

18. Mavzune Şah Hatun Bint-i İlyas

Mevkûf olarak Hamzabey Mahallesi'nde yer alan iki alt kat odalı, akarsulu ve meyve bahçeleriyle çevrili avlusu bulunan bir ev vakfını Mavzune Şah Hatun H. 25 Ramazan 1023/ M. 9 Ekim 1614 yılında kurmuştur. Mevkûf evin hudutları Rabia Hatun bint-i Abdullah mülkü, Mustafa Halife el-İmam mülkü ve diğer iki tarafı da umumî yol ile çevrilidir. Vâkıfe hayatta olduğu sürece bu evde kendi ikamet edecek, vefatından sonra ise ev kocası Abdurrahman bin Mehmed'in tasarrufunda olacaktır. Daha sonra vâkıfenin kızı Fatıma bint-i Abdurrahman'ın tasarruf hakkı olacaktır. Onun da vefatının ardından ev kiraya verilecek ve elde edilen gelir Medine-i Münevvere fakirlerine gönderilecektir. Bu vakfın mütevellîsi Abdullatif Çelebi bin Ahmed el-Bezzaz'dır¹⁰¹.

19. Fatıma Hatun Bint-i Halil

Veledi Nizam Mahallesi sakinlerinden Fatıma Hatun bint-i Halil isimli hanım bu mahalledeki bir alt kat odası, sofası, akarsuyu, tuvaleti ve meyve ağaçlarıyla çevrili avlusu bulunan evini H. 25 Zilkade 1023/ M. 27 Aralık 1614 tarihinde vakfetmiştir. Vâkıfe hayatta olduğu sürece bu evde kendi oturacak, sonra amcasının oğlu Ahmed bin İlyas oturacaktır. Onun da vefatının ardından bu ev, Veledi Nizam Mahallesi fakirlerinin avarızını karşılamak için kiraya verilmesi şart olarak yazılmıştır¹⁰².

¹⁰⁰ BŞS, B 33/ 72 b.

¹⁰¹ BŞS, B 33/ 41 a.

¹⁰² BŞS, B 33/ 90 b.

20. Zahide Hatun Bint-i el-Hac Kâsım

Zahide Hatun Veled-i Enbiya Mahallesi sakinlerinden olup bu mahalle sınırları içerisinde yer alan bir alt kat oda, bir sofa, serdab, gurfe, akarsu, tuvalet ve meyve ağaçlarıyla çevrili avlusu bulunan evini H. 15 Muharrem 1031/ M. 30 Kasım 1621 tarihli vakfiyesinde mevkûf olarak bırakmaktadır. Vâkıfe hayatta olduğu sürece kendi tasarrufunda bulunacak bu evi vefatından sonra Veled-i Enbiya Mahallesi imamına bırakmaktadır¹⁰³.

21. Diğer Vakıf Kurucusu Hanımlar

Bunlardan başka adlarını zikretmediğimiz çok sayıda vakıf kurucusu hanım bulunmaktadır. Bunların adları da şöyledir: Ümmi Hatun bint-i Lokman, Fatıma Hatun bint-i Musa, Vefader Hatun bint-i Abdullah, Emine Hatun bint-i Abdullah, Mihri Hatun bint-i Ebubekir, Zülfiye Hatun bint-i el-Hac Ebubekir, Nesli Hatun bint-i es-Seyyid Mustafa, Gülşen Hatun bint-i Abdullah, Saadet Hatun bint-i Mehmed, Fatıma bint-i Behram, Nazenin Hatun bint-i Abdullah, Hüma Hatun bint-i Abdullah, Gülale Hatun bint-i Abdulmennan, Gülahmer bint-i Abdullah, Hüma Hatun bint-i Nasuh, Fatıma bint-i Ali, Piyale Hatun bint-i Abdullah, Şemsi Hatun bint-i Memi Çelebi, Zahide Hatun bint-i Cafer, Emine Hatun bint-i Ahmed, Yasemin Hatun bint-i Abdullah, Ayşe Hatun bint-i Mustafa, Şemsi Hatun bint-i Seyyid Ali, Zamane Hatun bint-i Şaban, İsmihan bint-i Mustafa, Huban bint-i Kara Mahmud, Kerime Hatun bint-i Yahya, Ayşe bint-i Süleyman, Saliha bint-i Abdullah, Ayşe Hatun bint-i İvaz, Kamer Hatun bint-i Ahmed, Rıdvan bint-i Abdullah, Kerime Hatun bint-i Kürd, Kamer Hatun bint-i Abdullah, Şemsi Hatun bint-i Mustafa, Kerime bint-i Abdullah, Fatıma Hatun bint-i Abdullah, İsmihan Hatun bint-i Mustafa, Hümayun Hatun bint-i Abdullah, Dilaram Hatun bint-i Abdullah, Mihriban Hatun bint-i Abdullah, Hatice Hatun bint-i es-Seyyid Mustafa, Pervane Hatun bint-i Abdullah, Sitti Hatun bint-i Ahmed, Mümine Hatun bint-i Mehmed, Mülayime bint-i Abdulvehhab, Ayşe Hatun bint-i Perviz el-Müteveffa, Emine Hatun bint-i el-Hac Mehmed, Mihriban Hatun bint-i Abdullah, Ayşe bint-i Abdi, Ünzile

¹⁰³ BŞS, B 41/ 7 a.

Hatun bint-i Sefer, Ümmi Hatun bint-i İbrahim, Ziyare Hatun bint-i Mehmed, Abide Hatun, Ümmühan Hatun bint-i el-Hac Sefer.

III. VAKIF SAHİBİ KADINLARIN SOSYAL STATÜLERİ

Vakfiyelerdeki hanım vakıf kurucularının isimlerinden yola çıkarak kadınların toplum hayatında kullandıkları, kendilerinin tanınmalarına vesile olan lakaplarının çok çeşitli olmadığı görülmektedir. Tereke defterlerinde kadınların isimlerinin önüne veya sonuna yazılan onların statülerini gösteren unvanlar “hacı, hatun, şerife, hanım ve kadın” gibi ifadelerdir¹⁰⁴. İncelediğimiz dönemin vakfiyelerinde ise hanımların sadece “hatun”, “hacı” ve “şerife” lakaplarıyla tanındıkları görülmüştür. Bursa’da XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde vakıf kuran 93 adet hanımdan 76’sında “hatun” sıfatı kullanılmıştır. Toplumda itibarlı hanımlara verilen bu unvan XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde vakıf kuran hanımların %81’inde görülmektedir. Kalan 17 hanımda ise herhangi bir sığata rastlanılmamış, sadece babalarının isimleriyle kayıt altına alınmışlardır. Bazılarında hatun isminin bulunup bazılarında bulunmamasının toplumsal bir statü farklılığından kaynaklandığı düşünölebilir. Hanım vakıfların isimlerinde sadece bir adet “şerife” sıfatı vardır o da Şerife Müzeyyen Hatun bint-i Seyyid Ali’dir. Hz. Muhammed’in torunlarından Hz. Hüseyin’in soyuna “seyyid”, Hz. Hasan’ın soyuna da “şerif” denilmektedir. Ancak şer’iyye sicillerinde Hz. Peygamber’in soyundan gelen tüm erkeklerin önünde ayırım yapılmadan “seyyid”, kadınların isimlerinin önüne de “şerife” ibaresi kullanılmıştır¹⁰⁵. Bu sebeple adı geçen Şerife Müzeyyen hanımın Peygamber’in hangi torununun soyundan geldiği bilinmemektedir. Hz. Peygamber’in soyundan geldiği için bu sığata sahip kadınlar toplum içinde farklı hürmet ve itibara sahip olmuşlardır. Bir seyyid kızı olan şerifelerin evlilikleri hem ebeveynleri hem de “Nakibu’l-Eşraf” tarafından kontrol edilmiştir. Nakibu’l- Eşraf’ın vazifelerinden birisi de Hz. Peygamber soyundan gelen kadınların evliliklerinde denk olmayanlara izin vermemek, bunları kontrol etmektir. Ancak seyyidler kadınlara göre daha serbestçe evlilikler yapmıştı¹⁰⁶. Vakıfelerimiz arasında tek “hacı” sıfatı alan hanım Hacı Vefader

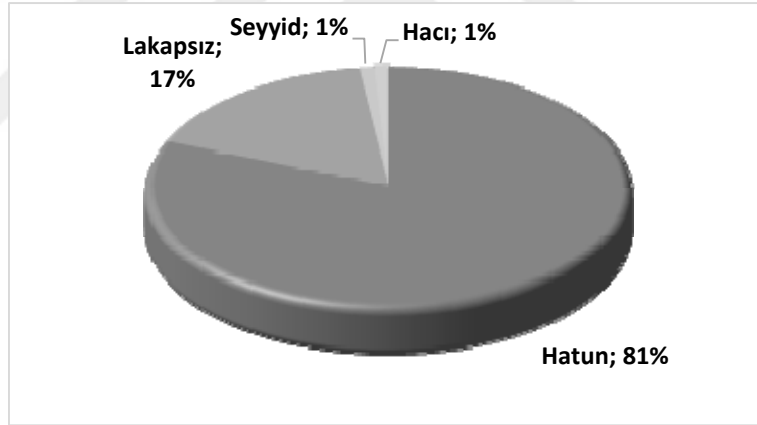
¹⁰⁴ Kurt, a.g.m., s. 441.

¹⁰⁵ Kurt, a.g.m., s. 442.

¹⁰⁶ Pakalın, a.g.e., C. II, s. 647.

Hatun bint-i Abdullah isimli kadındır. Dönemin sıkıntılı ekonomik durumlarından ötürü hacca gitmek maddî ve yol meşakkati açısından pek kolay olmamıştır. Bu sebeple sadece bir hanımın hac farızasını yerine getirmesi normal karşılanmalıdır.

Kadınların sosyal konumlarına ailelerinden dolayı kazandıkları bir çerçeveden baktığımızda baba isimlerine odaklanmamız gerekmektedir. Babalarının kullandıkları sıfatlar onların sosyal statülerini de göstermektedir. İncelediğimiz vakfiyelerde sadece 5 adet “el-Hac,” 1 adet “seyyid” ve 1 adet “çelebi” sıfatına sahip babaya rastlanılmıştır. El-Hac sıfatı İslam’ın emrettiği hac farızasını yerine getirenler için kullanılan bir sıfattır. Eski dönemlerin kısıtlı imkânlarını düşünürsek hac görevini yerine getirmek maddî ve manevî külfet gerektiren bir fiildi ve herkesin bunu yapmaya gücü yoktu. Hac yapabilenlerin ekonomik anlamda durumlarının iyi olması kaçınılmazdı. Çelebi ise, önceleri ilim sahibi ve okumuş kişiler için kullanılmaktayken sonraları zenginlik, saygınlık ifade eden bir sıfat olarak kullanılmıştır¹⁰⁷. İncelediğimiz hanım vâkıflar arasında sadece birinin babası çelebi lakabını kullanmaktadır.

Grafik 1: Kadın Vakıf Kurucularının Lakap Dağılımı

IV. BURSA'DAKİ KADIN VAKIFLARININ KURULUŞ ŞEKİLLERİ

Vakfı kuran temel sebepler sevap kazanma, Allah rızası için infak etme, topluma faydalı olma gibi düşüncelerdir. İncelediğimiz vakfiyelerin kuruluş şekillerine baktığımızda iki temel kuruluş biçimi karşımıza çıkmaktadır. Biri ailevî yani zürri vakıflar diğeri ise Haremeyn vakıflarıdır. Tek bir hizmete yönelik vakıflar bulunmasa da

¹⁰⁷ Pakalın, a.g.e., C. I, s. 324.

birkaç hizmeti bünyesinde barındıranlar fazladır. Genellikle vakıflar ailevî kaygılarla kurulmuş, aile üyelerinin vefatından sonra ise çeşitli hizmet alanlarına yönelinmiştir.

A. AİLEVÎ VAKIFLAR

Zürri, ehlî ya da ailevî vakıf olarak adlandırılan bu vakıf türü; vakfedilen malın bütünü veya bir parçasını sırf Allah'a yakınlık ve bir hayır amacıyla değil, soyundan gelenlere de mal bırakarak onları faydalandırma gayesini taşımaktadır. Doğruluğu konusunda çeşitli tartışmalar olsa da incelediğimiz dönemde zürri vakıfların hanımlar arasında çok yaygın olduğu görülmektedir. Mevkûfâtın tamamını ailesine bırakanlar olduğu gibi nesil kesildikten sonra çeşitli hizmet alanlarında değerlendirilen “yarı ailevî” vakıflar da yer almaktadır. Zürri vakıfların bazılarını Haremeyne bağışlananlar kısmında zikredeceğimiz için bu başlık altında sadece vâkıfenin ölümünden sonra evlatlarına geçen en nihayetinde de bir hayır işine bırakılmış vakfiyelerden bahsedilecektir.

Aile vakıfları nesillerinden muhtaç duruma düşmesi muhtemel kişileri korumaya yönelik oluşturulmaktaydı. XVII. yüzyıldan sonra sayıca artan zürri vakıflarda özellikle bekâr kız çocuklarına, dul eşlere ve küçük çocuklara geçim sağlamak gayesi yatmaktaydı. Bu taraftan bakıldığında ailevî vakıfların önemli fonksiyonlarının olduğunu söylemek mümkündür¹⁰⁸. Zürri vakıflarda bir hayır ve ibadet amacıyla yapılma işi ikinci planda kalmış öncelik evlat ve torunların yararına verilmiştir. Bu tür vakıflarda hayır şartı ya küçük meblağlarda kalmış ya da vâkıfın soyu kesildiğinde söz konusu olmuştur¹⁰⁹. Ailevî vakıflar, mevkûfâtın bir kısmını ya da tamamını vâkıfın iradesiyle bir daha geri alamayacağı bir şekilde, hayır ve ibadet işini bırakmayı ikinci plana atıp hayatta olduğu süre boyunca kendine, vefatından sonra ise eşine, evlatlarına ve torunlarına şart ettiği vakıflardır. Vakıf kurumunun esas şartı olan hayır ya sembolik kalmakta ya da neslin kaybolması halinde ortaya çıkabilmektedir¹¹⁰. Zürri vakıfların kuruluş gayeleri arasında mülkün, şeriat kaideleri dışında vâkıfların istedikleri bir şekilde paylaşılmasını temin etmek, aile mallarını muhafaza ederek aile şeref ve

¹⁰⁸ Özcan, a.g.m., s. 105.

¹⁰⁹ Öztürk, a.g.e., s. 84.

¹¹⁰ Öztürk, a.g.e., s. 84.

bütünlüğünü devam ettirmek, mülkün varislerce satılmasını önlemek veya hibe edilmesinin önüne geçmek gibi gayeler yatmaktadır¹¹¹.

Ehlî vakıfların sıhhati İslam hukukçuları tarafından tartışmalı bir konu olarak kabul görmüştür. Miras hukukuna aykırı şartların bulunduğu ya da malî müsadere kurtarmak gayesiyle kurulmuş oldukları iddiasıyla eleştirilmişlerdir. Bu vakıf türünün cevazı konusunda ihtilaf bulunmamaktadır ve Osmanlı Devleti'nde aleyhteki görüşlere itibar edilmemiştir¹¹². Müsadere; Osmanlı Devleti'nde azledilen, öldürülen, eceliyle ölmüş asker sınıfının ya da hanedan üyelerinin mallarına resmî ya da gayri resmî yollarla elde edilmesine bakılmaksızın devletçe el konulması demektir. Osmanlı hukukunda müsadereye izin verilmişken vakıf mallarının müsadereye izin verilmemiştir. Bu sebeple bazı insanlar mallarını korumak düşüncesiyle ailevî vakıflar kurmuş olabildiği gibi tüm ailevî vakıfları da bu nedene bağlamak haksızlık olacaktır¹¹³. Araştırmamızın kapsamını orta sınıf hanımlarının oluşturduğu dikkate alınırsa ailevî vakıfların müsadere kaygısıyla kurulduklarını söylemek yeterli olmayacaktır. İncelediğimiz vakıflarının küçük çaplarda oldukları dikkate alınırsa bu kadınların gelir seviyesi olarak pek de yüksek imkânlarla sahip bulunmadıkları anlaşılmaktadır. Eşlerinin isimleri genellikle vakfiyelerde bulunmadığı için onları devlet teşkilatında çalışanlar kategorisine koyamamaktayız. Bu sebeplerden müsadere söz etmek büyük bir iddia niteliği taşımaktadır.

Kişinin mallarını ailesine vakfetmesinin vakıf kurumunun ruhuna uyup uymadığı fazlaca yorum yapılan bir konudur. Vakıf tanımı yapılırken “*mülkiyetinin Allah'a, menfaatin hayır hizmetlerine tahsis edilmesinin*” şart olduğuna değinilmiştir. Ailevî vakıflarda ise bu şart ön planda olmamakla birlikte İslam miras hukuku esaslarından da farklılık arz etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Nisa Suresi'ndeki ayetlerde¹¹⁴ evlatları olup vefat edenlerin nasıl miras bırakacakları açıkça anlatılmaktadır. Ayrıca ailevî vakıf kuranların amacının mallarını müsadere edilmekten kurtarmak olabileceği de iddia edilmektedir. Özellikle devlet işlerinde çalışıp malları

¹¹¹ Hasan Yüksel, “Vakıf-Müsadere İlişkisi”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. XII, İstanbul, İsam Yayınları, 1992, s. 408.

¹¹² Ahmed Akgündüz, *İslam Hukuku'nda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara, T.T.K. Basımevi, 1988, s. 271.

¹¹³ Yüksel, “Vakıf-Müsadere İlişkisi”, s. 400.

¹¹⁴ Nisa, 4/11-14, 176.

memuriyette artmış vâkıfların servetlerine devletin el koyması anlamına gelen müsadereden kurtulmak için mallarını varislerine vakfettiği de görülmektedir. Buradan hareketle her zürri vakıf kurucusunun gayesinin müsadereden kurtulmak olduğu da söylenemez. Ölümünden sonra şer'î sistem haricindeki bir metotla mallarını bırakan vâkıf, aile şerefini koruyup evlatlarının gelir seviyesini düşürmemeyi de amaçlamış olabilmektedir. Ayrıca malların varisler tarafından satılmasını istemediği için de bu yola başvurmuş olabilmektedir. Kur'an'da yer aldığı şeklin dışında bir aile yakınına malını bırakmak düşüncesini de taşıyabilmektedirler. Özetle müsadereden kurtulmak isteyen ya da yukarıda zikredilen sebeplerle malı çok sayılabilecek devlet erkânı ya da ehl-i örf genellikle zürri vakıf kurmayı tercih etmişlerdir¹¹⁵.

B. HAREMEYN VAKIFLARI

Arapça bir kelime olan harem, sözlükte “*korunmuş, yasaklanmış, dokunulmaz*” manalarına gelmekle beraber haram kelimesinin eş anlamlısıdır. Terim olarak harem ise Hz. Peygamber (sav) tarafından çizilen Mekke ve Medine'nin sınırlarını çevreleyen bölgeye denir.¹¹⁶ Bu tanım coğrafi bir sınırlamayı kapsamakla birlikte bir mahremiyet ve mesuliyet alanının da çizgilerini çekmektedir.

Harem kelimesinin ikili olan Haremeyn “*iki harem*” manasına gelmektedir. Mekke, Kâbe'nin inşası vesilesiyle bu sıfatı almışken Medine, hicretten sonra Hz. Muhammed (sav) tarafından harem sayılmıştır. İslam âleminde Haremeyn'e hâkim olmak ve onu kollamak büyük bir övünç meselesi kabul edilmekle birlikte her zaman İslam devletlerini rekabete sokan bir mefhum sayılmıştır¹¹⁷. Kur'an-ı Kerim'de “*güvenli belde*”¹¹⁸ olarak geçen Mekke şehri ve Müslümanları barındıran “*Medine şehrinin halkından*”¹¹⁹ bahseden ayetler bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamberin hadislerinde¹²⁰ açıkça övülen ve zikredilen Mekke ve Medine şehirlerine Müslümanların hürmeti bu sebepten Hulefâ-yı Râşidîn döneminden bugüne kadar devam etmektedir. Türklerin X. yüzyılda İslamiyet'e geçmeleriyle birlikte kurdukları

¹¹⁵ Yüksel, *Vakıf-Müsadere İlişkisi*, s. 408.

¹¹⁶ Salim Ögüt, “Harem”, *DİA.*, C. XVII, Ankara, 1998, s. 127.

¹¹⁷ Ş. Tufan Buzpınar-Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Haremeyn”, *DİA.*, C. XVI, İstanbul, 1997, s. 153.

¹¹⁸ Bakara, 2/126; İbrahim, 14/35; Tin, 95/3.

¹¹⁹ Tevbe, 9/101, 120; Ahzab, 33/13, 60; Haşr, 59/9; Münafikun, 63/ 8.

¹²⁰ Buhari, “Kitabu'l-Hac”, “Fazail-i Medine”.

devletlerin hemen hepsi Haremeyn'e saygı ve hürmet konusunda büyük bir özen göstermişler, büyüklü küçüklü birçok devlet kurup ellerinden geldikçe imkânlarını seferber etmiş özellikle Osmanlı Devleti kutsal mekânlara olan katkılarda zirveye ulaşmıştır¹²¹.

Osmanlı sultanları kendilerinden önceki devletlerin kurdukları vakıfları aynen devam ettirmekle birlikte yenilerini de eklemişlerdir. Dokuzuncu Osmanlı sultanı Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Ridaniye'de Memlûklü ordularını bozguna uğratmasıyla Mısır ve çevresini hâkimiyetine aldıktan sonra daha önce Memlûklüler'e tabi olan Mekke Emiri Şerif Ebû Berekat Mekke'nin anahtarını Osmanlılara teslim etmişti. Böylece halifelik Osmanlı Devleti'ne geçmiş Mekke'nin koruyuculuğu vasfını da bundan böyle Türkler taşıdı¹²². Osmanlı Devleti kutsal topraklara sahip olduğunda hac yollarının güvenliği ve hacıların rahatı için birçok hizmet yaparak aldığı görevin hakkını vermeye çalışmıştır. Devlet hac yollarının güzergâhlarını düzenlemek, yolların güvenliğini sağlamak, surre göndermek, ulaşım için deve tedarik etmek, su ihtiyaçlarını karşılamak, giyecek yardımları gibi faaliyetlerle bu toprakların sıkıntıları gidermeye çabalamıştır. Ayrıca Haremeyn'de su vakıfları, kisve vakıfları, deşîşe vakıfları, inşa faaliyetleri, kutsal mekânların aydınlatma ve süslenmesi, eğitim, sağlık, imaret, sebil, temizlik ve hamam vakıfları gibi kurumlarla şehirlerin sosyal hayatına katkılar sağlamıştır. Haremeyn'de yaşayan fakirlerin ve Haremeyn görevlilerinin ihtiyaçlarını karşılamak için de fazlaca vakıf kurulmuştur¹²³.

Haremeyn vakıfları, gelirlerini kutsal topraklara Arapça'da para kesesi, içine akçe ve dinar konulan çıkın manasına gelen "surre" ile göndermekteydi. İstilahî olarak "surre" her sene hac mevsiminde İslam devletleri tarafından Haremeyn halkına gönderilen hediyelerin genellikle Recep ayında ulaştırılarak dağıtılmasıdır¹²⁴. Abbasiler tarafından gönderilen ilk surre ile adet haline gelen bu yardımlaşma tüm Müslüman devletlerinde devam etmiştir. Osmanlılarda ilk surre Yavuz Sultan Selim ile başlamış ve her yıl düzenli olarak gönderilmeye özen gösterilmiştir. Surrenin iki önemli gelir kaynağından birincisini dönemin sultanının özel hediyeleri oluşturmakta iken ikincisini

¹²¹ Güler Mustafa, "Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Hizmetleri", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. X, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 470.

¹²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 10. B., C. II, Ankara, T. T. K. Basımevi, 2011, s. 292.

¹²³ Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları, (XVI.-XVII. Yüzyıllar)*, ss. 50-142.

¹²⁴ Pakalın, a.g.e., C. II, s. 284.

Haremeyn'e tahsis edilen vakıflar oluşturmaktaydı¹²⁵. Haremeyn idaresine gönderilen paralar ve hediyelerin büyük bir kısmı kabile reislerine ve aşiret şeyhlerine dağıtılarak hac yollarının Arapların saldırılarından korunması temin edilirdi. Hac mevsimi gelmeden önce yola çıkan surre alayları devlet töreni yapılarak dualarla ve büyük bir coşkuyla gönderilirdi¹²⁶.

V. VAKIFLARIN BURSA MAHALLELERİNE GÖRE DAĞILIMI

Mahalle devamlı veya geçici ikamet etmek maksadıyla kurulan küçük yerleşim birimlerine verilen addır¹²⁷. Osmanlı şehirlerinde mahalle; birbirini tanıyan, belirli ölçülerde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışmaya sahip insanların ikamet ettiği yerdir. Farklı bir tanımda mahalle; aynı mescidde ibadetlerini eden ailelerin beraber oturduğu yerleşim yeridir¹²⁸. Mahalleler şehirde bir sosyal birim olmasıyla birlikte tam anlamıyla bir yönetim birimi olarak kabul edilir ve kendine has bir teşkilatı vardı. Mahallenin camisinin ya da mescidinin imamı hem din adamı hem de mahallenin yöneticisiydi. Olağanüstü durumlarda mahallenin hizmetlerinin görülmesine yardımcı olarak “yiğitbaşı” ve kethüda” unvanlı görevliler de bulunurdu. Mahalle avarız vakıflarının mütevellisi de mahallenin yöneticilerinden sayılmaktaydı¹²⁹.

Osmanlı Devleti döneminde Bursa diğer şehirlerde olduğu gibi sosyal ve fizikî yönden mahallelere bölünmüştü. Bu mahalleler cami, mescid ve zaviyelerin etrafında kurulur ve genellikle caminin veya mescidin adıyla anılıyordu. Mahalleler tasavvuf şeyh ya da dervişlerinin isimleriyle, şehre katkısı olmuş bazı devlet adamlarının isimleriyle, Bursa'da yaşamış şair, ilim adamı, sanatçı ya da zanaatkârların adlarıyla, mahallede yapılan iş kollarının isimleriyle, tarihî eserlerin isimleriyle, mahallenin konum özellikleriyle ve mahallede yaşayanların memleketlerinin isimleriyle adlandırılırdı.

¹²⁵ Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları, (XVI.-XVII. Yüzyıllar)*, ss. 181-182.

¹²⁶ İbrahim Ateş, “Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler”, *VD, C. XIII*, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1981, s. 122.

¹²⁷ Ali Murat Yel-Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Mahalle”, *DİA, C. XXVII*, Ankara, 2003, s. 323.

¹²⁸ Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, s. 43.

¹²⁹ Özer Ergenç, “Ahi Loncalarının Bursa'nın Kent Dokusuna Etkisi”, *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyum Kitabı*, ed. Cafer Çiftçi, Bursa, Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2007, s. 100.

XVII. yüzyıla ait Bursa vakfiyeleri incelendiğinde 174 adet mahalle adı tespit edilmiştir. Vakfiyelere yansımayan mahallelerin de var olabileceği düşünülürse bu yüzyılda Bursa'da 200 civarında mahallenin olması muhtemeldir¹³⁰. Yüzyılın ilk yirmi beş yılındaki hanımların kurduğu vakfiyeler esas alındığında 66 farklı mahalle ismiyle karşılaşılır. Hisar içindeki Manastır Mahallesi ve Muradiye mevkiindeki Hamza Bey Mahallesi'nde 5 adet hanım vakfıyla en çok kadın vakfı kurulan mahallelerdir. Daha sonra 3 hanım vakfıyla Selçuk Hatun ve İncirlice Mahalleleri gelmektedir. Meydancık, Hoşkadem, Çoban Bey, el-Hac Seyfeddin, Kara Kâdi, Çerağ Bey, Molla Gürani, Alaca Mescid, Hayreddin Paşa, Tefsirhan, Doğan Bey, Umur Bey, Hz. Emir Buhari mahallelerinin hepsinde ise 2'şer adet vakıf kuran hanıma rastlanılmıştır. Yalnız 1 adet kadın vakfına sahip 48 adet mahalle bulunmaktadır.

¹³⁰ Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 49.

No	Mahalle Adı	Vakıf Adedi	No	Mahalle Adı	Vakıf Adedi	No	Mahalle Adı	Vakıf Adedi
1	Meydancık	2	23	Ahmed Paşa	1	45	Cami Hisar	1
2	İbrahim Paşa	1	24	Veled-i Enbiya	1	46	Hamza Bey	5
3	İncirlice	3	25	İsa Bey el-Fenari	1	47	Şeker Hoca	1
4	Alaca Hırka	1	26	Mecnun Dede	1	48	Veled-i Hariri	1
5	Eyne Bey	1	27	Kiremitçioğlu	1	49	Çoban Bey	2
6	Hoşkadem	2	28	Zağferanlık	1	50	El-Hac Seyfeddin	2
7	Ali Paşa	1	29	Hız. Emir Buhari	2	51	Kara Kâdi	2
8	Tuz Pazarı	1	30	el-Hac Seyfullah	1	52	Maksem	1
9	Çerağ Bey	2	31	Şeyh Şibli	1	53	Yeni Bezzaz	1
10	Manastır	5	32	Molla Gürani	2	54	Hayreddin Paşa	2
11	Veli Şemseddin	1	33	Alaca Mescid	2	55	Veled-i Nizam	1
12	Attar Hüsam	1	34	Tefsirhan	2	56	Kara Şeyh	1
13	Selçuk Hatun	3	35	Yerkapı	1	57	Mantıcı	1
14	İsa Bey	1	36	Şemsi Bey	1	58	Duhter-i Şeref	1
15	Doğan Bey	2	37	Kefen İğnesi	1	59	Şahin Lala	1
16	Kazzazoğlu	1	38	Filboz	1	60	Balık Pazarı	1
17	Yaniçoğlu	1	39	Ebu Şahme	1	61	Mücellidi	1
18	Molla Fenari	1	40	Umur Bey	2	62	Yiğid Cedid	1
19	Hasan Paşa	1	41	Kız Yakub	1	63	Helvai	1
20	Şeyh Hamid	1	42	Sultan Murad Han	1	64	Araplar	1
21	Altıparmak	1	43	Temenna	1	65	Namazgâh	1
22	Baba Zakir	1	44	Timurtaş Paşa	1	66	Tayyib Hoca	1

Tablo 1: Kadınların Kurduğu Vakıfların İkamet Yerleri

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEVKUFATA VE HİZMET AMAÇLARINA GÖRE KADIN VAKIFLARI

I. MEVKUFATA GÖRE VAKIFLAR

A. GAYRİMENKUL VAKIFLAR

Vakıf hukukunun önemli konularından biri de mevkûftur. Mevkûf vakfedilen her şeyi kapsar ve özelliklerine göre taşınamaz (gayrimenkul) veya taşınabilir (menkul) şeklinde iki kategoriye ayrılır. Gayrimenkul bir yere taşınması mümkün olmayan mal ve mülklere dir. İslam Hukuku'nda mevkûfâtın taşınamaz olmasıyla vakıfta süreklilik ancak sağlanabilir. Bu nedenle vakfedilen şeyin akar ya da akar hükmünde (gelir getiren mülk) olması şart kabul edilmektedir¹³¹. Ebû Hanife'nin benimsediği bu görüşe hukukçular zaman içinde ihtiyaca binaen bazı istisnalar eklemiş, akarların tamamlayıcısı menkullerin de akara tabi olarak vakfını kabul görülmüştür. Ebu Yusuf'a göre silah, at gibi savaş araçlarının; İmam Muhammed'e göre ise akara tabi olmasa bile kitap, mushaf, yemek gereçleri gibi geleneksel ihtiyaçların bile vakfı caiz kabul edilmiştir. Osmanlı vakıf konusunun uygulanmasında, İmam Muhammed'in görüşünü benimsemiştir¹³². Çalışma dönemimizle ilgili kadın vakfiyelerine bakıldığında ev ve nakit para başta olmak üzere pek çok gayrimenkul ve menkul malın vakfedildiğine rastlanılmıştır. Bunları aşağıdaki gibi tasnif etmek mümkündür.

1. Konutlar

Vakfiyelerde genel olarak menzil, saray, yalı, hane veya oda türünde dört çeşit meskene rastlanılmaktadır. Mevkûf olarak zikredilen mesken türlerinin %70'ini menziller oluşturmaktadır. Menzil kelimesi Arapça ev manasına gelerek imar görmüş, belirli bir lükse sahip oturulacak mekân anlamında kullanılmıştır¹³³. XVII. yüzyılın Bursa'sında en yaygın vakıf türünü ev vakıflarıdır. Bu sonuç Bursa'da ev sahibi olma

¹³¹ Öztürk, a.g.e., s. 81.

¹³² Günay, a.g.m., s. 477.

¹³³ Bahaeddin Yediyıldız, "XVII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", *Türkler*, C. X, s. 9.

oranının fazlaca olduğunun bir kanıtı gösterilebilir. Ev vakfı kurmanın kolaylığı da bu tarzdaki vakıfların sayısını arttırmaktadır¹³⁴.

İncelediğimiz dönemde ise gayrimenkul vakıfların %92'sini ev vakıfları oluşturmaktadır. Mevkûfât olarak geçen evlerin bazılarında oturma hakkı (süknâsı) bazılarında ise kira bedeli bağışlanmaktadır. Vakfiyelerden 40 tanesi evin oturma hakkını ailesine ya da kendi belirlediği başka şahıslara bırakmaktayken 20 tanesi ise evin kiralanarak elde edilen değeri vakfetmiştir. Vakfı kuran hanımların şartları doğrultusunda bazen aile bireyleri, yakın akrabaları, bazen azatlı köleleri, bazen mahallenin imamı veya müezzini gibi görevliler bu evlerde hiçbir ücret ödemedi oturabilmişlerdir. Evlerin kiraya da veriliyor olmasının şehirdeki iskân noksanlıklarını giderebildiği düşünülmektedir. Vakıf evler hem aile ve akrabaların hem de mahalle sakinlerinin yardımlaşma ve dayanışmasına vesile olmuşlardır. Bursa'da XVII. yüzyılda neredeyse her mahallede bir ya da birkaç vakıf ev görüldüğünden yardımlaşmanın bu türünün fazlaca olduğunu söylemek mümkündür¹³⁵.

Tasarruf Şekli	Sayısı	Oranı
Oturma Hakkı	40	%67
Kirası	20	%33
Toplam	60	%100

Tablo 2: Vakfiyelerde Mevkûfât Olarak Bağışlanan Evlerin Tasarruf Şekilleri

Vakıf evlerin çoğunluğu tek katlı olup aralarında iki katlı olanlar da mevcuttur. 60 adet ev vakfından sadece 17 tanesinin iki katlı olduğuna rastlanmıştır ki bu da iki katlı evlerin tüm evlere oranının %28 olduğu sonucunu vermektedir. Şehirde daha çok tek katlı evlerin vakfedilmesinden tek katlı evlerin oranının daha fazla olduğu sonucu çıkarılabilir.

¹³⁴ Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 64.

¹³⁵ Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 66.

Kat Sayısı	Adet	Oranı
Tek Katlı	43	%72
İki Katlı	17	%28
Toplam	60	%100

Tablo 3: Mevkûfât Olan Evlerin Kat Sayıları

Vakfiyelerde konutun bulunduğu mahallenin adı, sınırlarında kimlerin ikamet ettiği ve konutların özellikleri ayrıntılı olarak verilmektedir. Hanımların sahip olduğu evler genellikle iki ya da tek katlı, bahçeli yapılardır. Sahibinin maddî durumuna göre büyüklüğü değişiklik göstermekle birlikte evlerin içinde alt ve üst kat odalar, kenif, gurfe, hücre, sundurma, sofa, gölgelik, ahır, serdab, fırın, su kuyusu, habiye-i mâ-i câr, meyve ağaçlı veya meyvesiz ağaçlı avlu bulunmaktadır. İncelediğimiz vakfiyelerde en fazla farklı bölümü olan, zamanındaki evlere oranla büyük sayılabilecek nitelikteki yapılardan biri Mümine Hatun bint-i Mehmed¹³⁶'in evidir. Vakfettiği evinde iki alt kat oda, iki sofa, serdab, gurfe, ahır, fırın, tuvalet ve meyve bahçeli avlu bulunmaktadır. Aynı Hatun bint-i Kâsım vakfiyesinde¹³⁷ üç alt kat oda, iki üst kat oda, ahır, fırın, su havuzu, tuvalet ve meyve ağaçlarıyla çevrili avlusu bulunan evini yarı ailevî olarak vakfetmiştir.

Evlerin odalarına *beyt*, *gurfe*, *hücre* gibi isimler verildiği görülmektedir. İçinde barınılan, ikamet edilen meskenler için farklı tabirlerin kullanılması, hepsinde kastedilen mananın da farklı olduğunu göstermektedir. *Beyt* tabiri daha büyük odaları ifade etmekte, *gurfe* ve *hücre* ise daha küçük odalar anlamına gelmektedir¹³⁸. Odaları birleştiren ortak kullanım alanına *sofa* denilmektedir ve birçok evde mevcuttur. Evlerin %53'ünde tek sofa ve %5'inde iki sofa¹³⁹ bulunmaktayken %41'inde sofa bulunmamaktadır. Büyük nitelikteki evlerde genellikle sofanın da olduğu gözlenmiştir.

¹³⁶ BŞS, B 40/ 57 a.

¹³⁷ BŞS, B 25/ 79 b.

¹³⁸ Saadet Maydaer, *Klasik Dönemde Bursa'da Bir Semt: Hisar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2008, s. 208.

¹³⁹ BŞS, B 42/ 69 b; B 44/ 111 a; B 40/ 57 a.

Bölüm	Adet	Oranı
1 Beytli	45	%75
2 Beytli	27	%45
3 Beytli	3	%5
1 Sofalı	32	%53
2 Sofalı	3	%5
Gurfe	16	%26
Hücre	4	%6

Grafik 4: Mevkûfât Olan Evlerdeki Oda Sayıları ve Oranları

Avlusu bulunan evlerde ağaçlarla birlikte *kenif* (tuvalet), *istabl* (ahır), *fırın*, *sundurma*, *gölgelik* (çardak), *su kuyusu*, bir tarafından su kanalına bağlı akarsu anlamındaki *habiye-i mâ-i câr* yer almaktadır.¹⁴⁰ Evlerin %93'ünün *muhavvitalı* yani etrafı duvarlarla çevrili olması hemen sokağa açılmayan ev kapılarının varlığını ve daha korunaklı bir aile yaşantısının izlerini taşımaktadır. Vakfiyelerde *kenif* tabiriyle ifade edilen tuvalet, evlerin %43'ünde bulunmakta ve daha ziyade bahçede konumlandırılmaktadır. İncelediğimiz vakfiyelerde özellikle belirtilmediği halde bazı ev satış kayıtlarında tuvaletlerin evler arasında ortaklaşa kullanıldığı vurgulanmaktadır.¹⁴¹

Bursa'da XVII. yüzyıl evlerinde *serdab* isimli bir bölüme rastlanılmaktadır. Serdab, Farsça bir kelime olup sıcak memleketlerde çok sıcak günlerde barınılan derin yer altı odası anlamına gelmektedir¹⁴². Anadolu'nun bazı yörelerinde buna "zir-i zemin" yani bodrum, soğuk oda denilmektedir¹⁴³. Evlerin %18'lik bölümünde bulunan bu alan, insanları sıcaktan korurken bazı yiyeceklerin de uzun süre saklanılmasına imkân vermektedir. Evlerin %28'inde *fırın* bulunmaktayken, mutfak kavramına rastlanılmamakla birlikte serdab ve fırınlar yiyeceklerin pişirilip saklandığı yerler olarak kabul edilebilir.

¹⁴⁰ M. Asım Yediyıldız, "XVII. Yüzyıl Bursa Evleri (Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre)", *U.Ü.İ.F.D.*, C. XII, S. 1, 2003, s.186.

¹⁴¹ Maydaer, *Klasik Dönemde Bursa'da Bir Semt: Hisar*, s. 211.

¹⁴² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 24. B., Ankara, Aydın Kitabevi, 2007, s. 941.

¹⁴³ Pakalın, a.g.e., c.III, s.178.

Şehir hayatında ahır kavramının da yer aldığını evlerin %21'inde geçen *ıstabl* kelimesinden anlamaktayız. Besicilik manasında olmasa da binek hayvanı niteliğindeki at, katır, vb. gibi hayvanları barındırmak için ahırların varlığı mecburi kabul görmüştür¹⁴⁴. Evlerin %8'inde *zille*¹⁴⁵ olarak geçen gölgelik, günümüzdeki anlamıyla çardak bulunmaktadır. Aişe Hatun bint-i Mustafa'nın Çobanbey Mahallesi'ndeki iki alt kat beyt, iki üst kat beyt, kapı altı gurfe, bi'r-i mâ ve ağaçlı avlusu bulunan evinde iki adet de *zille*¹⁴⁶ yer almaktadır. Üstü kapalı balkon anlamındaki *sundurmay*¹⁴⁷ ise bir evde akarsu üzerinde yerleşik halde rastlanılmıştır.

Vakfiyelerin %76'sında *habiye-i mâ-i câri* adıyla akarsu havuzu, %3'ünde *bi'r-i mâ*¹⁴⁸ tabiriyle su kuyusu, %1'inde ise *ayn-i câriye*¹⁴⁹ isminde su kaynaklarından bahsedilmektedir. İncelediğimiz dönemdeki evlerin %81'inde suyun kullanım şekli yer almaktayken, bazı evlerde komşuyla ortak kullanılan sulardan bahsedilmektedir. Uludağ'dan genellikle vakıf olarak gelen sular yüksekteki evden aşağıdaki eve aktarılacak suretiyle evlerin bahçesinde bulunan havuzlarda biriktirilip kullanım sağlamıştır¹⁵⁰. Evlerde su sıkıntısı genellikle yaşanmamakla birlikte sokaklarda da umumun kullanımına açık çeşmelerin var olduğu bilinmektedir. Evliya Çelebi seyahatnamesinde Bursa'nın sudan ibaret bir şehir olduğu ibaresi geçmektedir¹⁵¹.

¹⁴⁴ Maydaer, *Klasik Dönemde Bursa'da Bir Semt: Hisar*, s. 213.

¹⁴⁵ BŞS, B 33/ 36 a; B 28/ 7 a; B 23/ 19 b; B 31/ 30 b.

¹⁴⁶ BŞS, B 23/ 19 b.

¹⁴⁷ BŞS, B 26/ 20 b.

¹⁴⁸ BŞS, B 21/ 16 ab; B 23/ 19 b.

¹⁴⁹ BŞS, B 24/ 43 b.

¹⁵⁰ Demirel, a.g.e., s. 63.

¹⁵¹ Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zıllı, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı 304 Yazmasının Transkripsiyonu*, haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, C. II, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 16.

Ev Bölümleri	Sayısı	Oranı
Serdab	11	%18
Fırın	17	%28
Kenif	26	%43
Istabl	13	%21
Habiye-i mâ-i câr	46	%76
Bir-i ma	2	%3
Ayn-ı Cariye	1	%1
Avlu	56	%93
Gölgelik	5	%8
Sundurma	1	%1

Tablo 5: Mevkûfât Olan Evlerin Bölümleri

2. Tarım İşletmeleri

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin temelini toprak üzerindeki iktisadî faaliyetlerin bütünü olan tarım teşkil etmekteydi. Toprakta sağlanan gelirler halkın geçimini sağlamasında başat bir unsur olduğu gibi devletin ve ordunun iâşesinin sağlanmaları konusunda da etkin bir rol oynamaktaydı. Devletin üretimde en önemli kaynaklarından olan araziler, vakıf kurumunun da sürekli gelir sağlayan mülklerini oluşturmaktadır¹⁵². Tarım arazisine sahip ya da sadece işleticisi olan kişiler toprağını istediği şekilde kullanıyor, satıyor veya vakıf haline getirebiliyordu.

Vakfedilen gayrimenkuller arasında ikinci sırayı tarım işletmeleri olarak zikredeceğimiz arazi, bağ ve bahçeler oluşturmaktadır. Bağ ve bahçelerden bazılarının üzerinde yetiştirilen ürünler vakfedilir ve bu yolla vakıflara gelir temin edilirdi. Bursa'da XVII. yüzyıldaki 100 adet gayrimenkul vakfının çeşitli ziraî alan ve işletmelerden oluştuğu, bu sayının akar vakfeden 921 vakfa oranı ise %10,8 olduğu tespit edilmiştir¹⁵³. Bursa genelinde tarım işletmelerinden kurulan vakıflarla hanımların

¹⁵² Bahaeddin Yediöldüz, a.g.m., s. 9.

¹⁵³ Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 69.

bu yönde kurduğu vakıfların oranının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Vakıf kuran hanımların büyük çoğunluğu evlerini vakfetmiş olsalar da 5 tanesi sahip oldukları toprakları umumun hayrına vakfetmiştir. Bu sayı gayrimenkul vakıflarının %7'sini temsil etmektedir.

Tarım İşletmesi Türü	Sayısı	Oranı
Arazi	1	%20
Bahçe	3	%60
Bağ	1	%20
Toplam	5	%100

Tablo 6: Tarım İşletmelerinin Türleri ve Oranları

Beş hanımdan ikisi evleriyle birlikte arazilerini de vakfederek aynı vakfiyede birden fazla mülkü bağışlamışlardır¹⁵⁴. Zinnun bint-i Abdullah isimli hanım Kazzazoğlu Mahallesi'ndeki üç alt kat beyt, gurfe, sofa, fırın, ıstabl, meyve ağaçlı ve meyvesiz ağaçlardan müteşekkil avlusu bulunan evini ve evinin yanında yıllık 36 dirhem mukataalı arazisini vakfetmiştir. Vakfın şartlarında kendi vefatından sonra atıkası Mehlika bint-i Abdullah'a tasarruf hakkını bırakmış, onun nesli kesildiğinde şer'î hukuka göre malların kiralanıp Kazzazoğlu Mahallesi'ndeki fakirlerin avarızına harcanmasını istemiştir¹⁵⁵. Kamer Hatun bint-i Ahmed isimli hanım Şemsibey Mahallesi'ndeki iki alt kat beyt, iki üst kat beyt, avlu ve akarsuyu bulunan eviyle mevkisi belirtilmemiş üzüm bağını ailesine vakfettikten sonra nesli kesildiğinde Hazreti Emir Sultan vakfına bağışlamaktadır¹⁵⁶.

Vakfiyeler içinde iki arazi vakfının mukataalı bir şekilde verilmesinin şart koşulduğuna rastlanılmıştır¹⁵⁷. Mukataa vakıf bir toprağın işletmesinin şahsi mülk olarak bina inşa edebilme ya da ağaç dikip bundan faydalanma haklarıyla birlikte

¹⁵⁴ BŞS; B 154/ 27 b; B 42/116.

¹⁵⁵ BŞS, B 154/27.

¹⁵⁶ BŞS, B 42/116.

¹⁵⁷ BŞS, B 154/ 27 b; B 54/ 158 a.

devredildiği bir kiralama şeklidir. Kiracı bu topraklardaki mülklerini vakıf bile yapabilmekteydi, ancak toprağın mülkiyeti kendinde olmadığı için İslam hukukuna göre mallar menkul statüsünde bulunmaktaydı.¹⁵⁸. Aişe Hatun bint-i Osman isimli hanım Dereköy’de bahçe olarak kullanılan arazisini her sene 30 dirhem karşılığında mukataa usulü kiraya verilmesini, elde edilen gelirle her sene Dereköy fakirlerine yemek ikram edilmesini şart koşturmuştu¹⁵⁹. Zinnun bint-i Abdullah isimli vâkıfe ise Kazzazoğlu Mahallesi’nde ikamet etmekteyken eviyle birlikte vakfettiği arazisini yıllık 30 dirhem karşılığında mukataa usulü kiraya verilmesini vakfiye şartlarında bulundurmaktadır¹⁶⁰. İki hanımın da aynı fiyatla arazilerini kiraya verdiği dikkat ederse arazilerin ebatlarının benzer olduğu sonucuna varmamız mümkündür.

3. Ticarî Yapılar

Osmanlı Devleti’nde kadınlar sosyal hayatın içinde erkekler kadar aktif olmasa da varlıklarını hissettirmişlerdir. Birinci el tarih kaynaklarını incelediğimizde kadınların sosyal ve iktisadî hayatta yer aldığını görmemiz mümkündür. Hanımlar hibe, miras ve mehir gibi yollarla mal varlığına kavuşmaktaydı ve bunları istedikleri gibi tasarruf ediyorlardı. Bununla birlikte kendileri çalışıp para kazanan ve bu kazançlarla mal sahibi olan hanımlar da vardı. Bursa’da ipekçilik ve kumaş ticareti mühim bir iş sahası olduğu için hanımların bu alanda çalışmalarına sıkça rastlanılmaktaydı¹⁶¹.

İncelediğimiz vakfiyelerde vakıf gayrimenkullerin bir diğer çeşidini dükkânlar oluşturmaktadır. İki hanım vâkıfın toplam dört dükkân vakfettiği görülmektedir. Bu rakam gayrimenkul vakıfları arasında %3’lük bir orana tekabül etmektedir.

Hümayun Hatun bint-i Abdullah isimli vâkıfe Palandüzler Çarşısı’nda bulunan üç dükkânını senelik 34 dirhem mukataa ile kiralanmasını bu gelir ile vâkıfenin ruhuna her gün bir Yasin-i Şerif bir de Mülk Suresi’nin okunarak müteveli elinden bu kişilere birer dirhem verilmesini şart koşturmuştur¹⁶². Vâkıfe hayatta kaldıkça dükkanlarını kendi tasarrufunda bulundurmuş, öldüğünde ise ruhuna Kur’an-ı Kerim okunmasını isteyerek,

¹⁵⁸ Bahaeddin Yediyıldız, a.g.m., s. 21.

¹⁵⁹ BŞS, B 54/ 158 a.

¹⁶⁰ BŞS, B 154/ 27 b.

¹⁶¹ Maydaer, *Şer’iyye Sicillerine Göre Bursa’da Kadın (1575-1600)*, s. 52.

¹⁶² BŞS, B 141/ 2 b.

bu işi yapacak şahıslara gelir de temin etmektedir. Bir diğer dükkân vakfeden hanım ise Ümmühan Hatun bint-i el-Hac Safer Yerkapı Mahallesi'nde yer alan dükkanını 180 akçe mukataa ile kiralanması ve hasıl olan ücret ile ruhuna bir Fatiha üç İhlas okuması şartıyla mahalle caminin müezzinine verilmesini şart koşmaktadır¹⁶³.

B. MENKUL VAKIFLAR

Bir yerden bir yere taşınabilen mallara “menkul mallar¹⁶⁴” denilmektedir. İslam'ın ilk dönemlerinde vakıflarda gelirlerin devamlı olması yani gayrimenkul olması şartı aranmaktaydı. Menkul malların bu özelliği taşımaması bunların vakfedilmeyecekleri düşündürmüştü fakat ilerleyen dönemlerde toplumsal şartların değişiklik göstermesi menkul vakıfları da İslam hukukunun sahasına sokmuştur.

1. Para Vakıfları

Mevkûfâtın bir kısmını ya da tamamını paranın oluşturduğu vakıf türüne “para vakfı” denilmektedir. Vakfiyelerde zikredilen anaparaya dokunulmadan, bu paranın çeşitli şekillerle işletilmesi ile elde edilen gelirin vakıf şartlarına uygulanması esastır. Para vakfı Osmanlı Devleti'nin vakıf sistemine getirdiği bir yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Para vakıfları Fatih Sultan Mehmed zamanından beri Osmanlı'da kurulmaya başlanmış lakin bu vakıfların İslamî olup olmaması mevzusu XVI. yüzyıldan beri tartışılmalıdır. Vakıf paralarının işletilerek kazanç elde edilmesi ve bu kazancın İslam'ın yasakladığı faiz olup olmadığı mevzusu tartışmaların temelini teşkil etmektedir. Dönemin önde gelen ilim adamlarından Rumeli Kazaskeri Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi'nin para vakıflarının işletim sisteminde faiz olduğu gerekçesiyle caiz olmadığını savunup para vakıflarını yasaklatmıştır. Ebu's-Suud Efendi şeyhülislam olduğunda ise paranın da vakfedilebileceği konusunu İmam Züfer ve İmam Muhammed'in olumlu görüşleri eşliğinde yeniden düzenlemiştir. İmam Muhammed'in mevkûfâtı tanımlarken “insanların örf ve adet haline getirdiği şey” olarak bahsetmesi

¹⁶³ BŞS, B 43/ 105 b.

¹⁶⁴ Devellioğlu, a.g.e., s. 615.

“şey” kelimesinin içine birçok mefhumu sokmuştur. Buna hürmeten Osmanlı Devleti’nde Kanuni’den itibaren artık para vakfedileceği görüşü hâkim olmuştur. Para vakıfları üzerine yapılan tartışmalar ve uygulama şekillerine burada değinilmeyerek özet olarak para vakfı kavramından bahsetmeyi uygun görmekteyiz¹⁶⁵.

Vakıflarda paraların işletim şekilleri arasında vakfın ihtiyaç sahiplerine karşılıksız borç para vererek müddeti dolduğunda aynen geri alması (karz-ı hasen), parayı bir tüccara vererek kullandırıp elde ettiği kârı vakfa vermesi (bida’a) kâr-sermaye ortaklığı, vakfın bir malı peşin olarak satın alıp vadeli şekilde kişiye tekrar satması, vakfın parası ile gayrimenkul alınıp vakıf adına kiralanması gibi yöntemler bulunmaktadır¹⁶⁶. Para vakıflarının işletilmesinin temel kuralı mevkûf olarak bırakılan paraya hiç dokunulmayarak elde edilen gelir ile vakfın şartlarının sağlanmasıdır. Anapara bazen ihtiyacı olanlara kredi sağlamak bazen de işletilerek çeşitli sosyal hizmetlerde bulunmak gibi amaçlarla kullanılmıştır. İhtiyacı olanlara kredi verilmesi piyasadaki para sıkıntısını gidererek tefecilerin ortaya çıkmasını engellemiştir. Vakıf sistemi para vakıflarının bağımsız bir şekilde faaliyet göstermesini amaçlar ama bu bağımsızlık vakfiye şartları doğrultusunda müteveli kontrolünde gerçekleşmektedir. Nitekim lüzum görüldüğünde kadı ve nazırlar istediklerin an müteveliyi de kontrol edebilmiştir¹⁶⁷.

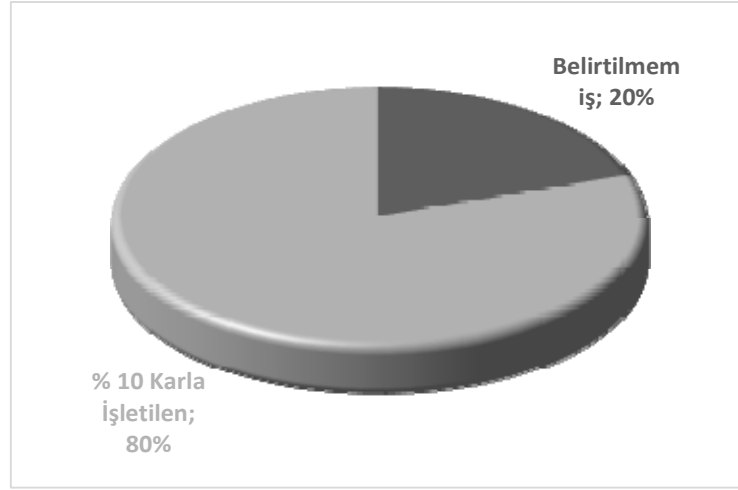
XVII. yüzyılda Bursa’da toplam 249 adet para vakfı işletilmiştir. Bu rakam Bursa’da en çok vakfedilen mallar sıralamasında para vakıflarının ikinci sırada yer aldığını göstermektedir¹⁶⁸. İncelediğimiz yirmi beş yıllık zaman diliminde ise para vakıfların tüm vakıflara oranı %18’dir ki bunun sayısal değeri 15’tir. Hanımların mevkûf olarak bıraktığı akarların ilk sırasında ev gelmekteyken ikinci sırada ise para vakıfları tahsis edilmiştir. On beş vakfiyenin on ikisinde kâr oranı %10 olarak yazılmış iken üç tanesinde herhangi bir rakam belirtilmemiş şer’î hukukun öngördüğü ölçüde uygulanabileceği kaydedilmiştir.

¹⁶⁵ Para Vakıfları ile ilgili tartışmalar için bkz. Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, ss. 28-50; Hamdi Döndüren, *Günümüzde Vakıf Müesseseleri*, İstanbul, Erkam Yayınları, ss. 89-106.

¹⁶⁶ Şule Önder, *İslam ve Osmanlı Hukuku’nda İmam Birgivi ve Ebu’s-Suud Efendi’nin Para Vakfı Tartışmaları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006, ss.45- 48.

¹⁶⁷ Değer Alper-Canan Erdoğan, “16. ve 18. Yv Arasında Bursa Para Vakıfları ve Bursa Ekonomisine Etkileri”, *U.Ü.İ.İ.B.F.D.*, C. XXVII, S. 1, Bursa, 2009, s. 90.

¹⁶⁸ Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 101.

Grafik 2: Para Vakıflarının Kâr Payları

Çalışmamızın kapsadığı dönemde para vakfı kuran hanımlardan Fatıma Hatun bint-i Abdullah 1.000 dirhemini mevkûfât olarak bırakmış, vâkıfe öldükten sonra ruhuna her pazartesi ve cuma günü Yasin-i Şerif okuması için Selçuk Hatun Mahallesi'nde yaşayan Ahmed Çelebi bin Mehmed'i görevli kılarak bıraktığı paradan ücretinin ödenmesini şart koşturmuştur. Bu kişinin vefatından sonra da hâkimin seçtiği bir okuyucuya görev ve ücret verilmiştir¹⁶⁹. Başka bir vakfiyede ise Fatıma Hatun bint-i el-Hac Ali isimli hanım 1.000 akçesinin kârı ile ikamet ettiği Selçuk Hatun Mahallesi'nin caminde berat gecesi ve Ramazan ayında yakılması için bal mumu alınmasını şart koşturmuştur¹⁷⁰. Bırakılan para miktarı yaşadıkları zaman için cüzi olsa da hanımlar ellerinde olan serveti hayır işlerine ayırmaktan geri durmamışlardır. Herhangi bir gayrimenkulü olmayacak ekonomik yoksunluktaki kadınlar bile para vakıfları sayesinde topluma ve kendilerine faydalı işler yapmışlardır.

XVII. yüzyıl sosyal huzursuzlukların ve isyanların fazlaca görüldüğü bir dönem olarak tarihî kayıtlarda yer almaktadır. Öncesinde istikrarlı sayılabilecek bir dönem yaşayan Osmanlı Devleti her alanda yaşanan sıkıntıları iktisadî sahada da görmeye başlamıştı. 1585-1586 yıllarında yapılan büyük tağşiş ile paraların ayarı ve ağırlıklarında eksiltmelere gidilmiş bu sayede paranın satın alma gücü azalmış ama

¹⁶⁹ BŞS, B 154/ 56 a.

¹⁷⁰ BŞS, B 38/ 194 b.

fiyatlar artmıştır¹⁷¹. Bu yüzyılda Bursa’da tedavülde olan paralardan vakıf geliri olarak kullanılanların içinde riyâlî kuruş, esedî kuruş, osmanî kuruş, gümüş para, akçe, şerifi altın ve dirhem cinsinden paralar bulunmaktadır¹⁷². Dönemimizdeki hanımların vakfettiği para çeşitlerine baktığımızda ise dirhem ve akçe karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki tabloya göre maddî anlamda sıkıntılı bir yüzyıl olsa da dönemimizde 73.600 dirhem ve 7.000 akçe vakfedilmiştir. Dirhem miktar olarak fazla olduğuna bakılırsa halk arasında daha yaygın kullanılan bir para birimi olduğu kanaatine varmak mümkündür.

Sermayesi para olan vakıfların ellerindeki paranın işletilmesiyle toplumun nakit ve kredi ihtiyacını hukukî bir boyutta karşıladıkları görülmektedir. Ekonomide yaşanan para sıkıntısını gidererek yüksek faizle tefecilik yapanlara engel olmuşlar, üretime ve ticarete katkı sağlamışlardır¹⁷³. Gayrimenkul elde etmeye imkânı olmayan insanlar para vakıfları sayesinde sürekli bir hayır yapmaya olanak bulmuşlardır. Bu sebeple para vakıflarının vakıf kurumunu geliştirdiğini söyleyebiliriz.

¹⁷¹ Erdem Ekrem, “Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz”, *Bankacılar Dergisi*, S. 56, İstanbul, 2006, s. 15.

¹⁷² Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 97.

¹⁷³ Çiftçi, "18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXIII, S. 36, Ankara, 2004, ss.79-102.

Sayı	Vâkıfe	Dirhem	Akçe	Kar Oranı	Yıllık Getiri
1	Rabia Hatun Bint-i Mehmed	25.000	-	%10	2.500
2	Fetehna Hatun Bint-i el-Hac Mustafa	3.600	-	%10	360
3	Fatıma Hatun Bint-i el-Hac Ali	-	1.000	-	-
4	Saliha Bint-i Abdullah	-	6.000	%10	600
5	Fatıma Hatun Bint-i Abdullah	1.000	-	-	-
6	Ehli Hatun Bint-i Abdullah	1.000	-	%10	100
7	Dilaram Hatun Bint-i Abdullah	1.000	-	%10	100
8	Mihriban Hatun Bint-i Abdullah	5.000	-	%10	500
9	Hatice Hatun Bint-i Seyyid Mustafa	4.000	-	%10	400
10	Sitti Hatun Bint-i Ahmed	1.000	-	%10	100
11	Aişe Hatun Bint-i Osman	1.000	-	%10	100
12	Aişe Hatun Bint-i Perviz el-Müteveffa	1.000	-	-	-
13	Emine Hatun Bint-i el-Hac Mehmed	20.000	-	%10	2.000
14	Amine Hatun Bint-i Mehmed	3.000	-	%10	300
15	Ünzile Hatun Bint-i Sefer	7.000	-	%10	700

Tablo 7: Para Vakfı Kurucuları ve Bağışladıkları Miktarlar

Vakfedilen para miktarlarının o dönemdeki kıymetlerinin ne kadar olduğu konusunda elimizde tam bir bilgi bulunmamaktadır. XVI. yüzyıl vakıflarıyla ilgili bir çalışmada o dönemdeki konak tipi evlerin fiyatları 4.000-7.000 dirhem, küçük olanların fiyatları ise 1.000-2.500 dirhem olarak kayıtlıdır¹⁷⁴. XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde hanımların kurduğu para vakıflarının toplam değeri ile nerdeyse 75 adet küçük ev fiyatına denktir.

¹⁷⁴ Demirel, a.g.e., s. 75.

2. Ev Eşyası Vakıfları

Bursa’da kurulan hanım vakıflarından sadece bir tanesi ev, arazi ya da para bırakmamış evinin eşyalarını bırakarak farklı bir mevkûfât türünü karşımıza çıkarmıştır. Bu tarz vakfiyelerde gündelik hayatta kullanılan mutfak gereçleri, ev döşeme malzemeleri kap kaçak olarak zikredilebilecek her türlü eşyayla karşılaşmak mümkündür. Dönemin insanların hayatlarını nasıl idame ettirdikleri, ne gibi ihtiyaçlarını karşılayabildikleri ile ilgili bilgiler vermesi bakımından mühimdirler.

Kerime bint-i Abdullah isimli hanım mevkûfât olarak “...iki büyük kazgan, bir büyük bir küçük tencere, iki bakraç, on ayaklı sahan, pirinç tepsi, bir maşraba, iki tahtani sofraya, iki peşkir, iki halı...” eşyalarını mahallenin taam vakfına bağışlamıştır¹⁷⁵. XVII. yüzyılda vakfedilen ev eşyaları genellikle mahalle taam vakıflarına veya zaviyelere bağışlanmış bazen de eşyaların satılıp ücretiyle vakfiye şartlarının gerçekleştirilmesi istenmiştir¹⁷⁶.

II. HİZMET AMAÇLARINA GÖRE VAKIFLAR

A. DİN HİZMETLERİ

Vakıf, yardımlaşma fiilini merkeze alıp tüm toplumu iyiliğinin psikolojik güzelliklerinden nasiplendiren bir kurumdur. İslam nurunun yayılmasıyla beraber din eksenli hizmetlerde bulunmak, insana ve topluma yarar sağlamak Müslümanların temel prensiplerinden olmuştur. Bu anlayıştan yola çıkarak vakıfların sadece dinî sebeplerle ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Maddî imkânları el veren Müslüman, başkalarına yardımda bulunarak sevap işlemek ve Allah nezdinde mevkiinin yükselmesini istemektedir. Sadaka vermekle bu yardımlar yapılabildiği gibi bazen de toplumun menfaatine olacak cami, yol, çeşme, medrese, köprü, tekke gibi binalar kurmak ve bunların ihtiyaçlarını karşılamak da vakfin ruhunu oluşturan yardımlardır¹⁷⁷.

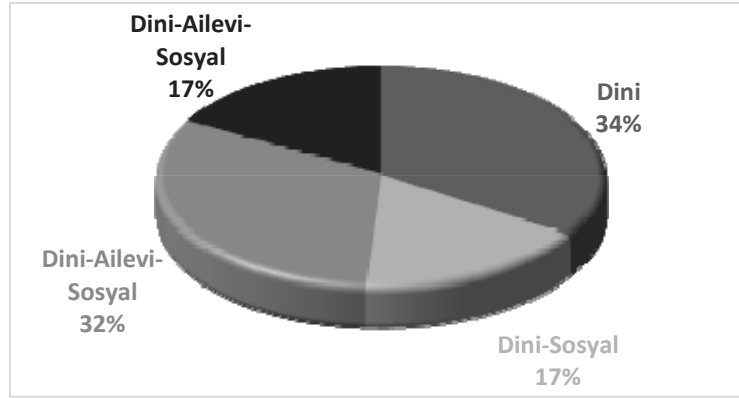
XVII. yüzyılda Bursa’da kurulan vakıflarda din kurumları ve dinî hizmetler için 1.283 vakıf şartı geçmektedir. Diğer hizmet alanlarına göre kurulan vakıflara oranı

¹⁷⁵ BŞS, B 44/ 38 b.

¹⁷⁶ Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 105.

¹⁷⁷ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, ss. 125-126.

incelenirse din hizmetleri tüm vakıfların %61'ini temsil etmektedir. İncelenen dönemde vakıf kurucuları diğer alanlardan ziyade din hizmetleri amaçlayan vakfiyeler kurmuşlardır. Ekonomik zorluklar, sosyal ve siyasi karışıklıklar yaşayan halkın tüm bunlara karşı dine yönelerek huzur aradığı görülmektedir¹⁷⁸. Araştırmamıza konu olan XVII. yüzyılın ilk çeyreği dikkate alındığında hanımların kurduğu din hizmetli vakıfların diğer hizmet alanlarına oranı %54'tür. Bu oranın içinde sadece din hizmetlerini amaçlayanlar olduğu gibi, ailevî görünümlü olup nesil kesildiğinde din hizmetlerine bağışlanacaklar olanlar da yer almaktadır. Din hizmetli vakıfların kendi içinde sınıflandırılması aşağıdaki grafikte belirtilmiştir. Sadece dinî gayelerle kurulmuş vakıflar %34 oranına sahipken, dinî-ailevî vakıflar %17, dinî-ailevî-sosyal vakıflar %32, dinî-sosyal vakıflarsa %17'lik bir pay ihtiva etmektedir. Kadınların bu oranlar dikkate alındığında sadece dinî amaçlı vakıflar kurmaya daha çok meyilli oldukları sonucu çıkarılabilir. Araştırmamızın kapsamındaki vakfiyelerde dinî yardımlar kapsamında cami ihtiyaçlarını ya da tamirini karşılayan, imam veya diğer görevlilerin maaşını vermek isteyen, vâkıfeye Kur'an tilavetini bekleyen, zaviyelere ve dervişlere yardım etmeyi şart koşanlar bulunmaktadır.

Grafik 3: Din Gayeli Vakıfların Hizmet Alanları

1. Cami ve Mescid Hizmetleri

Müslümanların ibadet için toplandığı yer anlamına gelen “cami”, İslam tarihi boyunca sadece bu anlamı taşımamış, bünyesinde eğitim faaliyetleri olan, halkın çok

¹⁷⁸ Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 152.

çeşitli alanlarda faydalandığı kültür merkezleri olarak da kullanılmıştır. Toplum hayatının kalbinde yer alan bu müesseselerin yapımı, onarımı, ihtiyaçları, çalıştırılan görevlilerinin maddî anlamda desteklenmesi gibi her alandaki eksiklikleri halkın yardımlarıyla giderilmiştir. İnsanlar camilerin Müslüman toplumu birleştirici ve ayakta tutucu etkilerinden dolayı camilere yardım konusunda adeta yarışmışlardır.

Camilerde imam, müezzin, kayyum, hatip, vaiz, muarrif (cami ve tekkelerde Allah, Peygamber, ashab ve hayır sahiplerinin adını anarak dua edilmesini sağlayan müezzin), kandilci gibi görevlilerin çalıştığı görülmektedir. XVII. yüzyılda cami görevlileri içinde kendisine en çok vakıf kurulmuş kişi imamdır¹⁷⁹. Osmanlı devrinde imamlar sadece namaz kıldırıp vaaz veren kişi olmayıp aynı zamanda köy ve mahalle yönetiminde önemli ölçüde söz sahibi olan görevlilerdi. Vazifeli buldukları yerlerde nerdeyse Kadı'nın idarî vekili gibi hareket ediyor, mahallenin ihtiyaç ve sorunlarında birinci başvurulacak kişi oluyorlardı. Nüfus hareketlerini imamlar kayıt altına alıyor, vergilerin toplanmasında önemli görevlilerden biri oluyorlardı. Mahalle ve köy ihtiyaçları adına kurulan vakıflarda yine imamların rol aldığı görülmekteydi. Bursa'da XVI.-XVII. yüzyıllarda mahalle ve köy avarız vakıflarının mütevellisini genellikle imamlar oluşturmaktaydı¹⁸⁰. İncelediğimiz dönemde Zahide Hatun bint-i el-Hac Kâsım isimli vâkıfe Veled-i Enbiya Mahallesi'ndeki bir beyt-i süfli (alt kat oda), sofa, serdab (sıcak günlerde barınılan derin yeraltı odası), gurfe (oda), akarsu, kenif (kenef) ve meyve ağaçlarıyla çevrili avlusu bulunan evinin tasarrufunu kendi vefatından sonra adı geçen mahalle mescidinin imamına bırakmaktadır¹⁸¹. İmamların maddî anlamda vakıflar tarafından destek bulduğunun bir belgesi olarak bu hanımın vakfiyesini göstermek mümkündür.

Cami ve mescid gibi ibadet yerlerine yönelik yardımların önemli bir kısmını onarım ve ihtiyaçların karşılanması¹⁸² amaçlayan vakıflar oluşturmaktadır. İsmihan Hatun bint-i Mustafa, Şeyh Hamit Mahallesi'ndeki bir beyt-i süfli, bir beyt-i ulvi (üst kat oda), ahır, kenif, akarsu ve avlusu bulunan evini vefatından sonra kocasına ve

¹⁷⁹ Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 154.

¹⁸⁰ Osman Çetin, "1660'da Bursa Camilerinde Görev Yapan İmamlar", *U.Ü.İ.F.D.*, C. VI, S. 6, Bursa, 1994, ss. 35-36.

¹⁸¹ BŞS, B 41/ 7 a.

¹⁸² BŞS, B 34/ 44 a; B 9/ 156 b.

müdebberesi¹⁸³ Şakire bint-i Abdullah'a ortaklaşa bırakmaktadır. Onların irtihalinden sonra evin şer'î usule göre kiralanıp mahalle caminin masraflarının karşılanmasını şart koşmaktadır¹⁸⁴. Camilerin ayakta kalabilmesinde bu amaçlarla kurulmuş vakıfların büyük paylarının olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Camilerdeki aydınlatma ihtiyacını gideren kandil ve mum teminini amaçlayan vakıflar da kadınların ilgi gösterdiği başka bir yardım alanı olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁸⁵. Fatıma Hatun bint-i el-Hac Ali, 1.000 akçeyle kurduğu para vakfının gelirinden elde edilecek meblağ ile ikamet ettiği Selçuk Hatun Mahallesi'ndeki camiye berat gecesi ve Ramazan ayında yakılmak üzere bal mumu alınmasını şart koşmaktadır¹⁸⁶.

2. Tekke ve Dergâh Hizmetleri

Din hizmetlerine eklenecek vakıflar arasında zaviyelere yardımda bulunanlar da yer almaktadır. Zaviyeler, tekkenin küçüğü manasında, şehir, kasaba, köylerde veya yol kenarlarında belli bir tarikata mensup şeyh ve dervişlerin yaşadığı ve geçen yolcuların da ücretsiz konaklayabildiği yapılarıdır¹⁸⁷. Tekke ve zaviyeler tasavvuf düşüncesiyle birlikte dinî ve sosyal düşünceler üretilen, tarikatların zikir ve ibadet yerleri, manevî tedavi ve sosyal yardım yerleri olmak gibi çok yönlü fonksiyona sahip kurumlardır. Tasavvufa hayatlarını adanmış insanlara yardımcı olup onlardan feyizlenmek düşüncesi vakıf kurucularını da bu yönde hayır işlemeye meylettirmiştir. İncelediğimiz vakıflardan Emine Hatun bint-i Ahmed, Araplar Mahallesi'ndeki iki alt kat oda, akarsu, ahır, kenif ve avlusu bulunan evini zaviye şeyhi Şeyh Hayreddin Efendi'ye hayatta kaldığı sürede oturması için bırakmaktadır, onun vefatında çocuklarına, nesli kesildiğinde ise evin kiraya verilip zaviyedeki fakirlere yiyecek yardımında bulunulmasını, zaviye ortadan kalkarsa evin fakirlere bırakılmasını şart koşmaktadır¹⁸⁸. Zaviyelerdeki dervişlere yiyecek yardımı yapılması amacıyla kurulmuş hanım vakıfları da incelediğimiz

¹⁸³ Müdebberesi, Azatlığı mevlâsının (efendisinin) ölümüne bağlı bulunan cariyeye. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 24. B., Ankara, Aydın Kitabevi, 2007, s. 708.

¹⁸⁴ BŞS, B 27/ 50 b.

¹⁸⁵ BŞS, B 33/ 69 b; B 154/ 49 a; B 34/ 34 a 2; B 34/ 34 a 1; B 37/ 55 a.

¹⁸⁶ BŞS, B 38/ 194 b.

¹⁸⁷ Ahmed Yaşar Ocak, "Zaviyeler", *VD.*, C. XII, Ankara, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, 1978, s. 248.

¹⁸⁸ BŞS, B 26/ 90 b.

dönemde karşımıza çıkmaktadır¹⁸⁹. Fatıma bint-i Ali el-Hac Seyfettin Mahallesi'ndeki iki alt kat oda, gurfe, sofa, su kuyusu, kenif ve meyve bahçeli avlusu bulunan evini kendinden sonra erkek kardeşi Mehmed bin Sinan Halife'ye, onun da vefatıyla soyu kesilinceye kadar çocuklarına, nesil kesilince Nakşibendi tarikatı fakirlerine bırakılmasını şart koşmaktadır¹⁹⁰.

3. Tilavet ve Dua Hizmetleri

Vâkıfeler öldükten sonra kendileri ya da aile bireylerine sevabının yollanması amacıyla tilavet ve hatim şartı taşıyan vakıflar kurmuştur. Her gün bir cüz okunarak hatim edilmesi¹⁹¹ veya vâkıfelerin istediği surelerin belirlenen vakitlerde okunması amacıyla¹⁹² görevliler tayin edilmiş ve bunların ücretleri söz konusu vakıfların gelirlerinden karşılanmıştır. Vakıf kurucularının inanç dünyalarıyla ve dinî özellikleri bulunan çeşitli görevlilerle yakından ilgili olan tilavet ve dua vakıfları, dinî hizmetlerden sayılmıştır¹⁹³. Din hizmetleri başlığında zikredilen vakfiyelerden büyük bölümünü Kur'an okutmak için kurulanlar oluşturmaktadır. Bursa'da XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde hanımlar tarafından kurulan vakıfların 40 tanesi din hizmetleri alanındadır. Bu 40 vakıf içinde tilavet ve hatim için kurulanların oranı ise %60'tır. Kıraat işini yapacak sınıf olarak imamların, müezzinlerin, kayyumların, zaviye şeyhlerinin, halk arasından âbid ya da âlim insanların isimleri geçmektedir. Zağferanlık Mahallesi sakinlerinden Fetehna Hatun bint-i el-Hac Mustafa 3.600 dirhemden %10 murabaha ile işletilecek bir para vakfı kurmuştur. Mevlâna Mehmed Efendi b. Abdullah'a kendi ruhu için her gün Kur'an-ı Kerim'den bir cüz okumak şartıyla günlük on dirhem verilmesini şart koşmuştur. Mevlâna Mehmed Efendi'nin vefatından sonra çocuklarına bu görevi verdiğini belirtmiş, nesil kesildiğinde ise Kadı'nın uygun gördüğü birine görevin verilmesini istemiştir¹⁹⁴. Gülahmer bint-i Abdullah isimli hanım Çerağbey Mahallesi'ndeki alt kat oda, sofa, fırın, akarsu, kenif, meyveli ve meyvesiz ağaçlarla

¹⁸⁹ BŞS, B 24 /43 b; B 39/ 47 b; B 40/ 57 a.

¹⁹⁰ BŞS, B 21/ 16 ab.

¹⁹¹ BŞS, B 25/ 79 b; B 28/ 102 b; B 42/ 69 b.

¹⁹² BŞS, B 33/ 69 b; B 43/ 103 a; B 43/ 117 b; B 9/ 140 b; B 26/ 20 b; B 45/ 35 b; B 61/ 66 a; B 44/ 111 a; B 154/ 56 a; B 141/ 2 b; B 39/ 53 a; B 20/ 28 b 2; B 36/ 113 a; B 23/ 81 a; B 34/ 34 a 2; B 19/ 101 b-102 a; B 31/ 90 b; B 34/ 26 b.

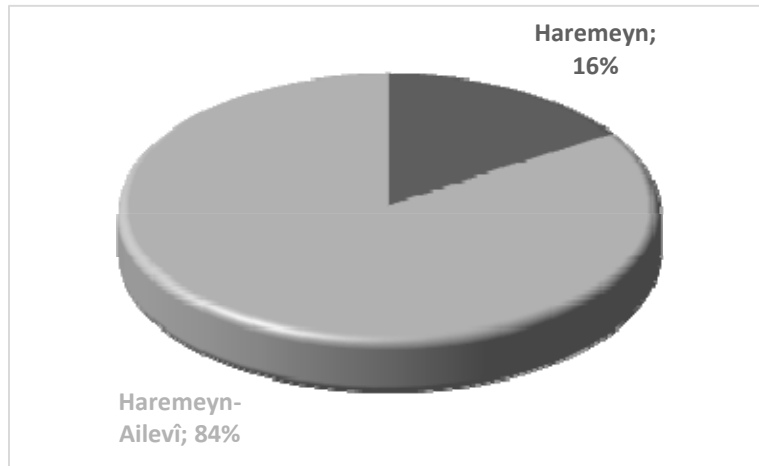
¹⁹³ Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s.162.

¹⁹⁴ BŞS, B 43/ 104 a.

çevrili avlusu bulunan evini kendi vefatından sonra ailesine bırakmış, çocuklarının da irtihalinden sonra mahalle mescidinin müezzine her sabah namazından sonra vâkıfenin ruhuna göndermek üzere Yasin Suresi okumak şartıyla evde ikamet hakkı vermiştir¹⁹⁵. Tüm tilavet türü vakıflarda, vâkıf veya vakfiyelerde belirtilen şahıslar için dua edilmesi şartlar arasında yer almıştır.

4. Haremeyn Hizmetleri

Haremeyn vakfı olarak kaydedilen vakıfların hepsi içerikleri bakımından aynı değildir. Vakfın tüm gelirini Haremeyne gönderenler olduğu gibi mevkûfâtın bir kısmını şartlı ya da şartsız bir şekilde tahsis edenler de bulunmaktadır. Tüm gelirini Haremeyne ayıran vakıfların sayısı az olmakla beraber gelir kaynakları bakımından zenginedir. Değişik amaçlarla kurulup Haremeyne bütçe ayıran vakıflar ise çoğunlukta olup ailevî vakıfları bu gruba dâhil etmek mümkündür¹⁹⁶. İncelediğimiz vakfiyelerde Haremeyne bağışlanan vakıfların hepsi ailevî menşeli olup yirmi sekiz tanedir. Bu sayının araştırmamızın konusu olan tüm vakıflara oranı %38'dir. Bu yirmi sekiz vakfiyeden üçü, kurucusu vefat ettikten hemen sonra Haremeyn'e bağışlanması şart koşulduğundan ötürü sadece "Haremeyn" olarak sınıflandırılmıştır.

Grafik 4: Haremeyn Vakıflarının Hizmet Dağılımı

¹⁹⁵ BŞS, B 19/ 76 a.

¹⁹⁶ Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII)*, s.143.

Ailevî-Haremeyn vakıflar öncelikle vâkıfenin malı olmakta sonrasında varsa evlatlarına ya da kölelerine kullanım hakkı verilmekte daha sonra nesil kesilinceye kadar bunların evlatları arasında pay edilmektedir. Mevkûfâtı kullanacak nesil kesildiğinde genellikle Medine-i Münevvere fakirlerine intikali gerçekleşmiştir. Mevkûfâtın Haremeyn'e ya da Medine'ye ulaşması çok uzun yıllar sonrasında meydana gelmiş gibi görünse de XVII. yüzyıldaki sosyal ve siyasî durumlar göz önüne konulduğunda nesillerin kesilmesinin pek de vakit almadığı anlaşılacaktır.

Kadınların kurduğu Haremeyn vakıflarının mevkûfâtını bir tanesi haricinde hemen hepsi vakfiyelerde “menzil” olarak geçen konutlar oluşturmaktadır. İncelediğimiz dönemdeki vakıfları ekonomik olarak orta sınıf hanımlarının kurduğunu hatırlarsak ellerindeki en büyük malı yani evlerini bu uğurda bağışladıklarını görmekteyiz. Haremeyn'e tasadduk olunan vakıfların genelinde vâkıfe mevkûfât olarak bırakılan büyüklü küçüklü evlerini önce kendi kullanmakta, ölümü gerçekleşince eşine kullanım hakkını vermekte daha sonra onun da ölümüyle çocuklarının genelini kapsayan bir ifadeyle nesil kesilinceye kadar evlatların bu hakkı kullanmasını nihayetinde nesil kesilince Medine-i Münevvere fukarasına verilmesini şart koşmaktadır.¹⁹⁷

Vâkıfelerin içinde ailevî vakıf kurmayıp mallarını kendi vefatlarının hemen ardından Medine-i Münevvere'ye bırakanlara da rastlanmaktadır, bunlar sadece Haremeyn vakfi olarak grafikte gösterilmektedir¹⁹⁸. Mallarını bırakacak hiç kimsenin olmaması ya da ölümlerinin ardından hemen sadaka vermek gibi düşüncelerle kurulmuş olmaları ihtimal dâhilindedir. Ayşe Hatun bint-i Mustafa Hanım Çobanbey Mahallesi'ndeki iki üst kat oda, iki alt kat oda, iki gölgelik, kapı altı oda, su kuyusu ve ağaçlı avlusu olan zamanına göre büyük sayılabilecek evini vefatından sonra başka birini araya koymadan Medine-i Münevvere fakirlerine bırakmaktadır¹⁹⁹.

06 Nisan 1614\ 25 Safer 1023 tarihli Vefader Hatun bint-i Abdullah'ın vakfiyesinde mevkûfât olarak bırakılan Karşeyh Mahallesi'nde iki alt kat oda, sofa, sofanın altında serdab (sıcak günlerde barınılan derin yer altı odası), kapının üstünde oda, akarsuyu olan ve meyve ağaçlarıyla çevrili evin oturma hakkını kendi vefatından

¹⁹⁷ BŞS, B 283/ 92 b 1; B 33/ 72 b; B 9/ 154 b; B 32/ 4 a; B 41/ 55 b; B 28/ 7 a; B 33/ 55b.

¹⁹⁸ BŞS, B 23/ 67 b; B 28/ 88 a; B 20/ 120 b.

¹⁹⁹ BŞS, B 23/ 19 b.

sonra kocası el-Hac Sinan b. Abdullah ile onun nikahli eşi Yasemin bint-i Abdullah'a geçtiğinden bahsedilmiştir. Daha sonra ikisinin çocuklarına bırakılan ev nihayetinde Medine-i Münevvere fakirlerine ulaştırılacaktır²⁰⁰. Vefader Hatun'un vakfiye şartlarını incelediğimizde bir kadın olarak kocasının ikinci eşini düşünmesi ve onu da malından faydalandırması örnek bir davranış olarak gösterilebilir. Muhtemelen Vefader Hatun kocasından çocuk sahibi olamamış buna rağmen ikinci eşin çocuklarını da kendi çocukları gibi gözetmiştir.

Araştırmamızda aile bireyine bırakıldıktan sonra nesil kesildiğinde Haremeyn'e bağışlanan vakıfların yanında aile bireyi gibi kabul gören kölelere, cariyelere bağışlanan vakfiyeler de yer almaktadır. Köle sahibi olan hanımlar öncesinde köleyi kullanan ama bir müddet sonra özgür bırakmış kimseler olarak karşımıza çıkmaktadır²⁰¹. Adı geçen köleler azatlığı sahibinin ölümüne bağlı bulunan cariyeye manasına gelen "müdebber"²⁰² ve azatlı, hür köle anlamındaki "atik, atika"²⁰³ terimleri kullanılarak tanımlanmıştır. Hüma Hatun bint-i Nasuh isimli vâkıfe Tefsirhan Mahallesi'nde alt kat oda, sofa, fırın, serdab, kenif ve avlusu bulunan evini vefatından sonra atikasını (azatlı kölesi) olan Yasemin bint-i Abdullah'a bırakmaktadır. Atikasının da vefatından sonra Medine-i Münevvere fakirlerine evini bağışlamaktadır²⁰⁴. Vakfiyelerde vâkıftan sonra cariyelerin isminin geçmesi onların aile içinde bir birey olarak kabul gördüğünün en büyük delillerindedir. Ayşe bint-i Abdi isimli vâkıfe Maksem Mahallesi'ndeki iki üst kat oda, iki alt kat oda, fırın, bahçe, akarsu ve kenifi bulunan evini kendi vefatından sonra müdebbereleri olan Siyaveş bint-i Abdullah, Sarrafe bint-i Abdullah ve Canan bint-i Abdullah'a bıraktıktan sonra onların çocuklarının nesilleri kesilinceye kadar evden faydalanmalarını, nihayetinde ise evin kiralanıp Medine-i Münevvere fakirlerine gönderilmesini şart koşmaktadır²⁰⁵. Evinin büyüklüğüne ve üç adet müdebberesi olduğunu hesaba katarsak Ayşe bint-i Abdi'nin dönemin diğer hanımlarına göre daha zengin olduğu kanaatine varılabilir.

²⁰⁰ BŞS, B 32/ 17 a.

²⁰¹ BŞS, B 30/ 66 b; BŞS, B 20/ 56 a; BŞS, B 37/ 45 b.

²⁰² Pakalın, a.g.e., C. II, s. 597.

²⁰³ Devellioğlu, a.g.e., s. 51.

²⁰⁴ BŞS, B 43/ 86 b.

²⁰⁵ BŞS, B 22/ 12 a.

Haremeyn tanımının içinde Mekke ve Medine şehirlerinin ikisi birlikte yer aldığı halde incelediğimiz vakfiyelerde sadece Medine şehri geçmektedir. İslam tarihi boyunca Medine için kurulan vakıflar ve sarf edilen hayırlar Mekke'ye yapılanlardan fazla olmuştur. Bu durumun temel nedeni Mekke halkının ticaretle yaşamlarını idame ettirmesi ve Kâbe için gelen ziyaretçilerin de ticarî hareketliliği arttırıyor olmasıdır. Medine halkının ise geçim kaynağı ziraat olup tarım arazilerinin azlığı nedeniyle geçimlerinin sağlamakta sıkıntı çekmeleri diğer Müslümanların bu şehre olan yardımlarını arttırmıştır²⁰⁶. Bursa'da XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde vakıf kuran hanımların bu sebeplerden ötürü gelirlerini Medine-i Münevvere fakirlerine bağışladığı sonucunu çıkarmaktayız.

Türk-İslam tarihi boyunca birçok eserin kurucusu olan hanımlar medeniyetin gelişmesine ve toplumsal hayatta dengenin sağlanmasına yardımcı olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde öncelikle saray hanımları, devlet erkânından görevlilerin eşleri, halktan zengin ya da orta sınıf hatta fukaranın hanımları bile ellerinde olan mülk ya da paraları Haremeyn'e göndermişlerdir²⁰⁷. Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde bu beldelerin övülmüş olması hanımları Haremeyn'e karşı kayıtsız bırakmamış ve ne kadar imkânı varsa o ölçüde yardımda bulunmuşlardır.

B. SOSYAL VE BELEDİYE HİZMETLERİ

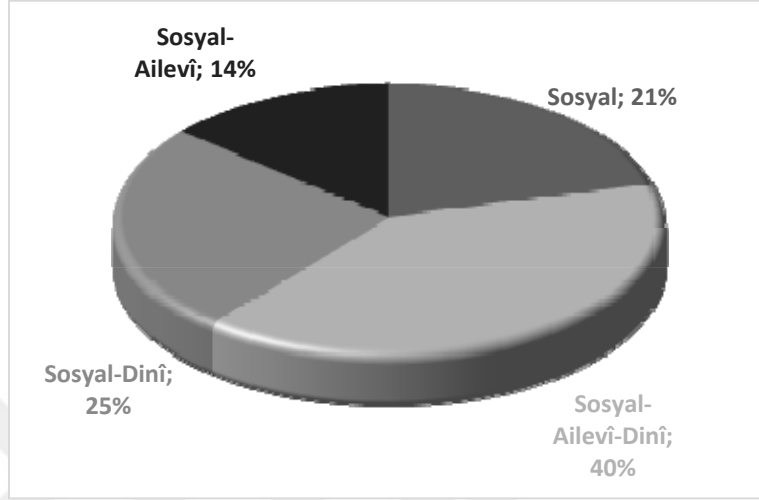
Günümüzde belediyelerin yaptığı birçok sosyal hizmeti Osmanlı Devleti'nde büyük ölçülerde vakıflar gerçekleştirmekteydi. Vakıf müessesesinin eksenini din gibi kapsayıcı bir kavramın oluşturması vakıflara çok yönlü hizmet algısını katmaktaydı. Hayır işlerinde yarışma düşüncesindeki Müslümanlar vakıf kurarken de toplumun her türlü ihtiyacını gözetmekteydi. Ekonomik açıdan sınırları belli olmasa da toplumda yer etmiş sınıf algısını, vakıflar ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Sosyal hizmetler alanındaki vakıfların incelediğimiz dönemdeki tüm vakıflara oranı %61'dir. Bu rakamın içinde sadece sosyal amaçla kurulmuş vakıflar olduğu gibi dinî, ailevî ve Haremeyn hizmetleri de amaçlayan vakıflar bulunmaktadır. Sadece sosyal

²⁰⁶ Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII)*, s. 115.

²⁰⁷ Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII)*, s. 207.

hayata yönelik fayda gayesindeki vakıfların tüm sosyal vakıflar içindeki oranı %21'dir. Sosyal-ailevî-dinî olan çok amaçlı vakıflar ise %40, sosyal-ailevî amaçlı olanlar %14, sosyal-dinî amaçlı olanlar ise %25'lik orana sahiptir. Sosyal hizmet amaçlı vakıflar genellikle birkaç farklı alanda fayda sağlamak prensibiyle kurulmuştur.

Grafik 5: Sosyal Gayeli Vakıfların Kendi İçinde Hizmet Alanları

1. Fakirlere Yardım Amaçlı Vakıflar

Sosyal yardımlaşma amaçlı vakfiyelerin bir kısmını da mahalle fakirlerine yönelik şartları taşıyanlar oluşturmaktadır. Bazı vakfiyelerde “Müslüman fakirler” ifadesi geçmekle birlikte bazılarında sadece “mahalle fakirlerine” denilerek yardımların sınırları çizilmektedir. İhtiyaç sahipleri vakfedilen evde oturmak²⁰⁸ ya da kirasından faydalanmak²⁰⁹, mevkûf edilen nakdi kullanmak²¹⁰, pişirilip ikram edilen yemeklerden yemek²¹¹, bayramlar ve kandillerde verilen giyeceklerden faydalanmak²¹² gibi hizmetlerden yararlanmıştır. Sosyal yardımlaşma vakıfları sayesinde şehirlerde yaşayan fakirlere şahsi değil kurumsal yardım yapılıyor, bu sayede muhtaçlar toplumdan dışlanmadan vakıflar sayesinde desteklenip güvence altında yaşıyorlardı²¹³.

²⁰⁸ BŞS, B 34/ 26 b; B 19/ 76 a.

²⁰⁹ BŞS, B 34/ 44 a; B 9/ 156 b; B 28/ 102 b; B 26/ 90 b; B 61/ 66 a; B 42/ 69 b; B 27/ 50 b; B 34/ 34 a 2; B 34/ a 1.

²¹⁰ BŞS; B 39/ 53 a; B 19/ 101 b.

²¹¹ BŞS, B 54/ 158 a.

²¹² BŞS, B 31/ 91ab-92 ac.

²¹³ Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 173-174.

Fakirlere yardımı içeren vakfiyelerin hepsi, öncelikli olarak başka şartlar taşımakla birlikte en son şartında vakfi fakirlere bırakan cümleler taşımaktadır. Sadece Ayşe bint-i Osman isimli hanım Dereköy’de bahçe olarak kullanılan arazisini senelik 300 dirhem karşılığı mukataa usulü kiraya vererek geliri ile her sene köy fakirlerine yemek verilmesini²¹⁴ ilk ve tek şart olarak kaydettirmiştir.

2. Su ve Çeşme Tamirlerine Yönelik Vakıflar

İnsanlığın suya olan ihtiyacının zaruri olması hasebiyle her çağda suya ve suyolları kurmaya yönelik çabalar görülmüştür. İlk kaynaklarından şehre kadar uzun mesafeleri aşarak getirilen sular, çok derin olmayan kanallar vesilesiyle insanlara ulaşıyor, suyollarında inşa edilen tesisler sıkça doğal sebeplerden ötürü yıpranıyor ve tamire ihtiyaç duyuyorlardı. Tamir için gerekli olan meblağlar su adına kurulmuş vakıf varsa oradan karşılanır, eğer böyle bir vakıf yoksa devlet bütçesinden alınırdı. Vakıflar bu masrafları devletin üzerinden alıp bütçeye katkı sağlamaktaydılar²¹⁵. İncelediğimiz dönemde sosyal yardım kategorisinin içinde çeşme tamirlerini görmek mümkündür. Saliha bint-i Abdullah isimli hanım 6.000 akçeyi %10 murabaha ile işlettirip birtakım şartlar zikrettikten sonra gelirinden her sene 200 akçeyi oturduğu Doğanbey Mahallesi’nde Sultan Mehmed Han evkafından olan Pınarbaşı çeşmesini tamirine ayırdığını²¹⁶ kaydettirmiştir.

3. Avarız Vakıfları

Osmanlı Devleti olağanüstü hâl ve savaş zamanında halktan “avarız vergisi” isminde bir meblağ tahsis ederdi. Kelimenin sözlük anlamından da anlaşılacağı üzere bu vergi türü alışılmış ve sürekli ödenen bir vergi manası taşımamaktaydı²¹⁷. Arıza her zaman karşılaşılmayan deprem, yangın, sel, ölüm, hastalık gibi zorunluluk hallerinin ortaya çıkması durumudur. Avarız vakıfları bu durumlar ortaya çıktığında halktan toplanan avarız vergisini ödeyemeyenlere yardım etmek maksadıyla mevkûfâtaki

²¹⁴ BŞS, B 54 / 158 a.

²¹⁵ Ali İhsan Karataş, “Bursa Suları ve Su Vakıfları”, *U.Ü.İ.F.D.*, C. XVII, S. 2, Bursa, 2008, s. 409.

²¹⁶ BŞS, B 45/ 35 b.

²¹⁷ Pakalın, a.g.e., s. 112.

akarların yıllık gelirinden, paraların ise işletilerek elde edilen kârını kullanarak ana kaynağa dokunmamak esasıyla kurulmuştur. Başlangıçta sadece bu amaca hizmet eden avarız vakıfları devletin halktan eskisi kadar avarız vergisi toplamaması üzerine köy ya da mahalle heyetlerinin kararıyla ihtiyaç olan başka alanlara yönlendirilmiştir²¹⁸. Halktan hastalık sebebiyle çalışmayıp kendine bakamayanlarla ilgilenilmesi, sermayesi olmayanlara sermaye bulunması, borcunu ödeyemeyip hapse düşenlerin borçlarının ödenmesi, fakirlerden ölenlerin cenaze masraflarının karşılanması, fakir kızların çeyizlerinin alınması, mahalle veya köyün çeşme ve suyollarının tamir edilmesi gibi her türlü ihtiyacın karşılanmasında yine bu vakıflar rol oynamışlardır²¹⁹. Örneğin hasta olup çalışmayan, kendine bakacak bir yakını da bulunmayan kimse hâkime başvurarak durum tespiti yaptırıp avarız vakfından ölünceye kadar bir nevi emekli maaşı hükmünde para alabilmekteydi²²⁰.

Avarız vakıflarının tam olarak ne zaman teşekkül ettiği bilgisine ulaşılamasa da II. Bayezid döneminde toplanan avarız vergilerinden yola çıkarak vakıfların bu dönemlerde kurulmuş olabileceği tahmin edilmektedir. Avarız vakıfları hayır sahiplerinin menkul veya gayrimenkullerini vakfetmesi ya da mahalle sakinlerinden para toplanılması usulleriyle kurulmuştur. Avarız isimli vergilerin düzensiz bir şekilde mahallelerden talep edilmesi durumunda, verginin tamamı veya ödenmesi gereken kısmı, vakıf sermayeleri işletilerek ödenmekteydi²²¹.

Hanım vakıf kurucularının avarıza bağışladığı 11 vakıf tespit edilmiş, bunlardan 3 tanesinin sadece avarıza²²² hizmet ettiği 5 tanesinin aile ve avarızını birlikte şart koştuğu²²³ 1 tanesinin dinî-avarız²²⁴ amaçlı olduğu, 2 tanesinin ise sosyal-avarız²²⁵ amaçlı olduğu görülmüştür. Âmine Hatun bint-i Mehmed Hoşkadem Mahallesi'nde ikamet etmekte iken 3.000 dirhemden oluşan mevkûfâtını %10 kârla işleterek yaşadığı mahalle avarızına bırakmayı şart koşturmaktadır. Vâkife başka hiçbir şart koşmayarak

²¹⁸ Mehmed İpşirli, "Avarız Vakfı", *DİA.*, İstanbul,1991, C. IV, s. 109.

²¹⁹ Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, ss. 136-137.

²²⁰ Hamdi Döndüren, *Günümüzde Vakıf Meseleleri*, İstanbul, Erkam Yayınları, s. 87.

²²¹ Cafer Çiftçi, "Osmanlı'da Mahalle Avarız Vakıfları: Bursa Örneği (1749-1784)", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 29, İstanbul, 2006, s. 51.

²²² BŞS, B 21/ 79 a; B 20/ 28 b 2.

²²³ BŞS, B 19/ 114 ab; B 42/ 105 b; B 154/ 27 b; B 33/ 96 b; B 33/ 90 b.

²²⁴ BŞS, B 154/ 49 a.

²²⁵ BŞS, B 32/ 91 ab- 92 ac; B 45/ 35 b.

sağlığında bu vakfı kurmuş ve sadece mahalle halkına vakfını tahsis etmiştir²²⁶. Avarız vakıflarının kurucuları bazen yaşadıkları mahalleye değil ihtiyacı olan başka bir mahalle için de vakıf kurmuşlardır. Osmanlı Devleti'ndeki avarız vakıflarını yaşadığımız çağda devletin kurduğu sosyal güvenlik kurumlarına benzetmek mümkünse de vakıflara devletin katkısının olmaması noktasında büyük bir farklılık arz etmektedir. Hayırsever halk avarız vakıflarını kurmuş ve toplum menfaati için çok çeşitli amaca hizmet ettirmiştir. Özellikle hanımların yaşadıkları mahalleye olan gönül bağının bir göstergesi olarak bu vakıfları göstermek mümkündür.

4. Yetimlere Yönelik Vakıflar

Halkın yardıma en çok muhtaç kesimini her çağda yetim çocuklar oluşturmaktadır. Savaşlar, doğal afetler ya da eceliyle vefat eden ebeveynlerin öksüz ve yetim çocuklarının himaye edilmesi toplumsal görevlerden biridir. Osmanlı toplumunda vakıflar, yetimhaneler ve bunlara benzer kurumlarla birlikte yetim çocukların topluma kazandırılması, bakılıp ihtiyaçlarının karşılanması için önemli büyüklükte fonlar ayrılmıştır²²⁷. Rabia Hatun bint-i Mehmed isimli vâkıfe sosyal hizmetler alanında benzer vakfiyelerdekinden farklı bir kuruma yardımda bulunarak yeni bir müesseseyi bizlere tanıtmaktadır. Bu kadın 25.000 dirhem gibi diğer para vakıflarına nazaran fazlaca bir meblağı vakfederek %10 kârla işletilmesini, ailesi adına birçok dinî hizmet için kullanılmasının ardından elde edilen yıllık gelirin 1.280 dirhemini Müslüman fakir çocuklar için kurulan bir yardım evine bırakmıştır²²⁸.

5. Başka Bir Vakfa Bağışlanan Vakıflar

Kamer Hatun bint-i Ahmed isimli vâkıfe iki alt kat oda, iki üst kat oda, avlu, akarsu ve üzüm bağı bulunan Şemsi Bey Mahallesi'ndeki evini kendi vefatından sonra kızına ve onun soyuna bırakarak en son Hazreti Emir Sultan vakfına bağışlamaktadır²²⁹.

²²⁶ BŞS, B 38/ 127 a.

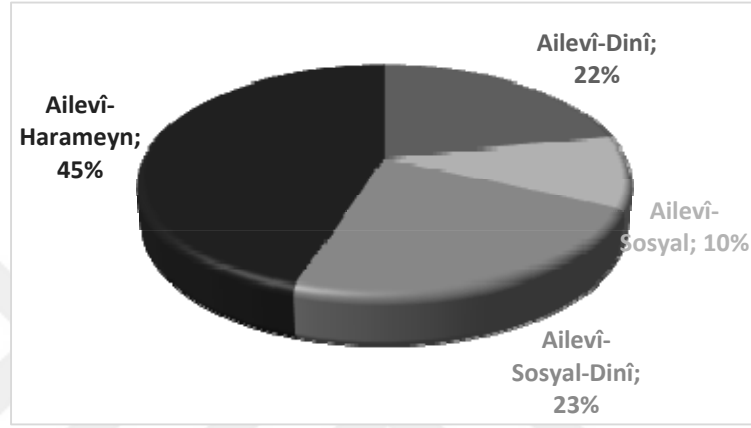
²²⁷ Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları", *İ.Ü.İ.F.D.*, S. 14, İstanbul, 2006, s.103.

²²⁸ BŞS, B 33/ 36 a.

²²⁹ BŞS, B 42/ 116.

III. AİLEVÎ VAKIFLAR

XVII. yüzyıldaki vakıfların %55'ini ailevî vakıflar oluşturmaktadır²³⁰. Araştırmamıza konu olan yüzyılın ilk yirmi beş yıllık döneminde Bursa'da ikamet eden hanımların kurduğu ailevî vakıfların oranı %74'tür ve bunların hepsi yarı ailevîdir.

Grafik 6: Ailevî Vakıfların Kendi İçinde Hizmet Dağılımı

Grafikte görüldüğü üzere sadece ailevî amaca yönelik vakfiyeye rastlanmamış, hepsi ailevî vakıf olmalarının yanı sıra değişik hizmetleri de barındırmaktadır. Vakıfların %45'i ailevî-Haremeyn hizmetlerini kapsadığından en çok hayrın kutsal topraklara gönderildiğine varmak mümkündür. Din hizmetlerine tahsis olunan vakıflar ise %43'lük dilimle ikinci sırayı almaktadır. Kadınlar kendilerinin ve ailelerinin rahat yaşamasını garantiye aldıktan sonra mevkûfâtlarını dinî amaçlı kullandırarak vakfın genel ilkesine bağlı kalmışlardır.

Vakıf kurucularının aile bireylerine te'sis ettiği vakıfları iki guruba ayırabiliriz:

1) Birinci dereceden yakınlarına tahsis edilmiş olanlar: Vâkıfelerin kendileri, kocaları, erkek veya kız çocukları, torunları, kardeşleri, kardeş çocukları, kan yoluyla edinilmiş akrabalar

²³⁰ Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerinde Bir Araştırma (1585-1683)*, s. 225.

2) Ailenin içinde yer alan fakat kan bağıının bulunmadığı köleler, cariyeler, azatlı köleler, azatlı cariyeler, müdebberelere tahsis edilenler

Ailevî vakıfların tahsis edildiği kişilere baktığımızda kız çocuğu ibaresi geçen vakfiyelerin oranı %2'dir²³¹, sadece erkek çocuğu şartı barındıran ise %1'dir²³². Çocuklara ithaf olunan diğer vakıflarda ise herhangi bir cinsiyet ifadesi olmadan kız-erkek tüm çocukların ortaklaşa kullanması ilkesi esas alınmıştır. Bu durum zürri vakıfların sadece kadınların menfaatine kurulduğu eleştirilerini boşa çıkarmaktadır.

İkinci grubu oluşturan azatlı kölelere ise %6'luk payla vakıf tahsis edilmiştir. Bunların arasında azatlı olanlar ve sahibinin vefatı şartıyla azad olacaklar yani müdebbereler bulunmaktadır. İki vakfiyede sadece köle ibaresi yer almış ve bu kişilerin azatlı olmadığı halde vakıftan faydalanabilecek cariye statüsünde bulunduğu görülmektedir²³³. Aynı Hatun bint-i Kâsım isimli hanım üç adet alt kat oda, iki adet üst kat oda, ahır, fırın, kenif, su kuyusu ve meyve ağaçları bulunan hemcinslerinin sahip olduklarından epeyce büyük sayılabilecek evini vefatından sonra kız kardeşine bırakmaktadır. Kardeşinin de vefatından sonra azatlı köleleri Serfinaz, Peri ve Şakire'nin ortaklaşa kullanımını, onların vefatından sonra çocuklarının da barınabilmesini şart koşturmuştur²³⁴.

Zülfiye Hatun bint-i el-Hac Ebubekir isimli vâkıfe Ahmed Paşa Mahallesi'nde bulunan tek kat evini vefatından sonra her gün kendisi için Yasin Suresi okumak şartıyla kocasına bırakmaktadır. Kocasının da vefatının ardından çocuklarına, nesil kesildiğinde ise Medine-i Münevvere fakirlerine bırakılmasını şart koşturmuştur²³⁵. Vâkıfe bu şartla kocasının onu her gün hayırla yâd etmesine bir vesile kılmıştır.

İslam'da mallar üzerinde mülkiyet edinme, miras bırakma, vasiyet, hibede bulunma gibi kişinin kendi idaresinde uygulayabileceği imkânlar varken vakıf kurma şikkının seçiliyor olması merak edilen bir mevzu olmuştur. İslam hukukunda bireyin malını hibe etmesi malın tasarrufundan hayattayken çekilmesini gerektirmektedir, oysa vakıfla malını bıraktığında öldükten sonra şartını getirmeye hakkı vardır. Miras

²³¹ BŞS, B 33/ 41 a; B 33/ 36 a; B 28/ 102 b; B 40/ 35 a.

²³² BŞS, B 283/ 60 b; B 32/ 4 a; B 44/ 112 b.

²³³ BŞS, B 43/ 117 b; B 27/ 50 b.

²³⁴ BŞS, B 25/ 79 b.

²³⁵ BŞS, B 9/ 154 b.

konusunda İslam'ın verdiği ölçü malın 1/3'ünün vasiyet edilebilmesidir ve daha fazlasının bırakılması varislerden izin alınmasını gerektirirken, vakıfta bulunacak kişi ise istediği malını vakfedebilmektedir. Bu gibi nedenler sebebiyle kişiler aile vakfı kurmaya meyletmektedir²³⁶. Ailevî vakıf kurucuları edindikleri mallarını ailelerinin namına vakfederek mallarını müsadere den korumuş, varisler arasında parçalanmasını engellemiş, alınıp satılma yahut herhangi bir borca karşılık haczedilmeden men ederek kendi istedikleri ölçüde ilelebet tasarruf edilmesini sağlamıştır.

²³⁶ Hasan Yüksel, "Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, No: 71, C. II, Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, ss. 89-90.

SONUÇ

Vakıflar ekonomik ve sosyal açıdan güçsüz, fakir, hasta, yaşlı, düşkün ve benzeri muhtaçlara hiçbir menfaat beklemeden yardım eden kurumlardır. Bu yardımlarla sosyal statüler arasında dengesizliğin ve gerginliğin yumuşatılması sağlanarak toplumsal barışa destek olunmuştur. Birçok kamu hizmeti vakıflar yoluyla yapılmış bu sayede devlet bütçesi rahatlamıştır. Vakıf kurumunun ilk ne zaman ortaya çıktığı konusu kesin olmamakla beraber İslam diniyle vakıf kurumu hukukta yerini almış ve mütekâmil bir seviyeye gelmiştir.

Kadın İslamiyet'ten önce bazı toplumlarda aşağılanmış, hatta insan olup olmadığı bile tartışılmıştır. Cahiliye Arapları kadınların haklarını erkeklerin istek ve keyiflerine bırakıp kadını erkekten sonra gelen ikinci sınıf bir varlık hükmünde tutmuşlardı. İslam'ın gelmesiyle birlikte kadın sosyal ve ekonomik haklara erişmiş, hukukun içinde bi'l-fiil muhatap olarak kabul edilmiştir. Kadın erkeğe yetki ve sorumluluklarda denk sayılmış, eğitim alması sağlanmış, kendi rızasıyla evlenebilmiş, boşanma talebinde bulunabilmiş, alım-satım, sadaka, miras, hibe gibi tüm haklara erişmiştir. İslam üstünlüğün sadece takvayla olabileceğini ve bundan başka hiçbir üstünlüğün kabul edilmediğini söylemektedir.

Temelini yardımlaşma duygusunun oluşturduğu vakıf kurumu sosyal, ekonomik, dinî, hukukî ve kültürel yönleriyle insan hayatına çeşitli pozitif etkiler katabilmiştir. Vakıf, bir kişinin malını Allah rızasını kazanmak niyetiyle toplum yararına te'sis etmesidir. Vakıflar kadın veya erkek diye ayrılmadan, hayır yapmak isteyen herkes tarafından kurulabilmekteydi. Sadece zenginler ya da hanedan üyeleri değil, orta ve düşük gelirlili insanlar da vakıf kurmakta istekli olmuşlardır. Toplumda var olan karşılıklı sevgi ve saygı anlayışı çerçevesinde hiçbir zorlama olmadan sahip oldukları imkânlardan diğer insanların da yararlanmasını isteyen kadınlar vakıflar yoluyla kurdukları cami, mescid, han, hamam, medrese, kütüphane, hastane, köprü ve çeşmelerin tüm Müslüman coğrafyada yayılmasında rol oynamışlardır. Kadınların toplum hayatına katılmasında vakıfların rolü yadsınamaz bir gerçektir. Osmanlı Arşiv belgelerinde kadınların kurduğu vakıfları içeren ayrı defterin dahi bulunması vakfa kadınların fazlaca meyilli olduğunu göstermektedir.

Araştırmamızda XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde kadınlar tarafından kurulmuş 73 adet vakfiye esas alınmıştır. Vakfiyelerden yola çıkılarak Osmanlı kadınının sosyal ve ekonomik hayatta sahip olduğu konumu açıklanmaya çalışılmıştır. İncelediğimiz vakfiyelerde kadınların daha çok ailevî ve dinî vakıflar kurdukları görülmüştür.

Din hizmetleri amaçlı vakıfların tüm vakıflara oranı %54'tür. Dinî vakıfların içinde sadece dinî gayeli olanlar, dinî-ailevî amaçlılar, dinî-sosyal amaçlılar ve dinî-ailevî-sosyal amaçlı olanları da bulunmaktadır. Din gayeli vakıfların ne tür hizmetler yaptıklarına baktığımızda cami ve mescid hizmetleri, tekke ve dergâh hizmetleri, tilavet ve dua hizmetleri ve Haremeyn hizmetleri görmek mümkündür.

Sosyal ve belediye hizmetlerini karşılayan vakıfların tüm vakıflara oranı ise %61'tir ve bunun içinde birden çok amacı taşıyan vakıflar da yer almaktadır. Sadece sosyal hayata hizmet eden vakıfların tüm sosyal vakıflar içindeki oranı %21'tir. Sosyal-ailevî-dinî olan çok amaçlı vakıflar ise %40, sosyal-ailevî amaçlı olanlar %14, sosyal-dinî amaçlı olanlar ise %25'lik orana sahiptir. Sosyal hizmet amaçlı vakıflar genellikle birden fazla alanda fayda sağlamak prensibiyle kurulmuştur. İncelenen vakfiyelerde fakirlere yardım, su ve akarlara yönelik düzenlemeler, avarız vakıfları, yetimlere yönelik ve başka bir vakfa yardıma yönelik vakıflarla karşılaşılmış, bunlar da sosyal-belediye hizmetleri kısmında zikredilmiştir.

Hizmet amaçlarına göre vakıflar sıralamasında çokça karşılaştığımız bir başka vakıf türü ise ailevî vakıflardır. Vakfiyelerin %74'ü aile vakfidir ve bunun yanı sıra birden çok hizmeti şartlarında barındırmaktadır.

Kadın vakıflarına mevkûfât yani vakfedilen mülkler açısından bakıldığında en çok vakfedilen mülkün ev olduğu görülmüştür. Araştırdığımız dönemde vakfedilen tüm mülklerin %70'i evlerdir. Genellikle vâkıfeler bu evleri vefat edinceye kadar kendi tasarruflarında bulundurmuş, daha sonrası için şartlar koşmuşlardır. Taşınamaz malların %92'sini evler, kalan %8'lik kısmını ise dükkânlar, bağ, bahçe ve araziler oluşturmuştur.

Menkul mevkûfât olarak en çok paraya daha sonra ise ev eşyalarına rastlanılmıştır. İncelediğimiz yirmi beş yıllık zaman diliminde para vakıflarının tüm vakıflara oranı %18'dir. Hanımların bağışladığı akarların ilk sırasında ev gelirleri ikinci

sırada nakit para gelmektedir. Sermayesi para olan vakıfların işletilmesiyle toplumun nakit ve kredi ihtiyacını hukukî bir boyutta karşıladıkları görülmektedir. Böylece söz konusu vakıflar ekonomide yaşanan para sıkıntısını gidererek yüksek faizle tefecilik yapanlara engel olmuşlar, üretime ve ticarete katkı sağlamışlardır. Gayrimenkul elde etmeye imkânı olmayan insanlar para vakıfları sayesinde sürekli bir hayır yapmaya olanak bulmuşlardır. Bu sebeple para vakıflarının vakıf kurumunu geliştirdiğini söyleyebiliriz. Bursa'da kurulan hanım vakıflarından sadece bir tanesi ev, arazi ya da para bırakmamış evinin eşyalarını bırakmıştır.

Araştırmamızdan elde edilen verilerden XVII. yüzyılda Bursa'daki hanımların vakıf kuracak güce ve alakaya sahip oldukları anlaşılmaktadır. Vakıflar gönül rızasıyla ve dünyalık herhangi bir menfaat beklenmeden kurulmuştur. Hanımlar sosyal hayatın içerisinde toplumun eksikliğini hissettiği ve ihtiyaç duyduğu konulara duyarlı olmuş ve mülklerini bu yardımlaşma düşüncesiyle bağışlamışlardır. Sonuç olarak incelediğimiz dönemdeki hanımların hak ve hürriyetlerinin farkında, güçlü birer birey olarak tarih sahnesinde yer aldığını söylemek yerinde bir tespit olacaktır.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI: Bursa Şer'iyeye Sicilleri

B 9	B 30	B 43
B 18	B 31	B 44
B 19	B 32	B 45
B 20	B 33	B 54
B 21	B 34	B 61
B 22	B 36	B 64
B 23	B 37	B 141
B 24	B 38	B 151
B 25	B 39	B 152
B 26	B 40	B 154
B 27	B 41	B 283
B 28	B 42	

AHTERÎ Mustafa İbn Şemseddîn el-Karahisârî, *Ahter-i Kebîr*, C. II, İstanbul, 1332 (1916).

AKGÜNDÜZ Ahmed, *İslam Hukuku'nda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara, T.T.K. Basımevi, 1988.

AKKOÇ Fatma Kırçıl, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında (1550-1565) Bursa Vakıfları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2010.

AKTAN Hamza, "İslam Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, No. 71, C. II, Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, ss. 18-55.

AKTAN Hamza, "Miras", *DİA*, C. XXX, İstanbul, 2005, ss. 145-146.

ÂSİM EFENDÎ, Ebu'l-Kemal Ahmed, *el-Ûkyânûsu'l-Besît fi Tercemeti'l-Kâmûsi 'l-Muhît*, Âsitâne, C. III, İstanbul, 1230.

ATEŞ İbrahim, "Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler", *VD*, C. XIII, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1981, ss. 113-170.

AYDIN Mehmed Akif, "Mehir", *DİA*, C. XXVIII, Ankara, 2003, ss. 389-391.

- BAŞOL Samettin, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008.
- BAŞOL Samettin, *Vakfiyelere Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001.
- BERKİ Ali Himmet, “Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı”, *VD*, C. V, Ankara, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, ss. 127-130.
- BEŞER Faruk, “İslam Fıkıh Kültüründe Kadın Algısının Analizi”, *Türkiye V. Dinî Yayınlar Kongresi- Kadın Konulu Dinî Yayınlar*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011, ss. 105-118.
- BİLMEN Ömer Nasuhi, *Hukuki İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. IV, İstanbul, Bilmen Basımevi, 1969.
- BULADI Kerim, “Din ve Sosyal Hayatta Kadın”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 15, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2009, ss. 71-112.
- BUZPINAR Ş. Tufan-Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Haremeyn”, *DİA*, C. XVI, İstanbul, 1997, ss. 153-157.
- ÇETİN Osman, “1660’da Bursa Camilerinde Görev Yapan İmamlar”, *U.Ü.İ.F.D.*, C. VI, S. 6, Bursa, 1994, ss. 35-40.
- ÇİFTÇİ Cafer, "18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXIII, S. 36, Ankara, 2004, ss.79-102.
- ÇİFTÇİ Cafer, “Osmanlı’da Mahalle Avarız Vakıfları: Bursa Örneği (1749-1784)”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 29, İstanbul, 2006, ss. 51-69.
- DEĞER Alper-Canan Erdoğan, “16. ve 18. Yüzyıllar Arasında Bursa Para Vakıfları ve Bursa Ekonomisine Etkileri”, *U.Ü.İ.B.F.D.*, C. XXVII, S. 1, Bursa, 2009, ss. 85-99.
- DEMİREL Hale, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Bursa Vakıfları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2006.
- DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 24. B., Ankara, Aydın Kitabevi, 2007.
- DÖNDÜREN Hamdi, *Günümüzde Vakıf Meseleleri*, İstanbul, Erkam Yayınları, 1988.

- EFENDİ Ömer Hilmi, *İthaf'ü'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Ahkâf*, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977.
- ERDEM Ekrem, “Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz”, *Bankacılar Dergisi*, S. 56, İstanbul, 2006, ss. 10-28.
- ERGENÇ Özer, “Ahi Loncalarının Bursa'nın Kent Dokusuna Etkisi”, *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyum Kitabı*, Ed. Cafer Çiftçi, Bursa, Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2007.
- ERGENÇ Özer, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa-Yerleşimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma-*, 2. B., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014.
- ESKİCİOĞLU Osman, “İslam'da Kadının Yeri”, *D.E.Ü.İ.F.D.*, S. 8, İzmir, 1994, ss. 85-120.
- EVLİYA ÇELEBİ b. Derviş Muhammed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı 304 Yazmasının Transkripsiyonu*, haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- GENCA Elif, “Osmanlı Hukuku'nda Vakıfların Denetimi (Evkaf-ı Hümayun Nezareti)”, *İ.Ü.H.F.M.*, C. LXXII, S.1, İstanbul, 2014, ss. 531-554.
- GERBER Haim, “Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)”, (çev. Hayri Erten) *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, Konya, Sebat Ofset, 1999, ss. 327-343.
- GÜLER Mustafa, “Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Hizmetleri”, *Türkler*, C. X, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 470-482.
- GÜLER Mustafa, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII)*, İstanbul, TATAV, 2002.
- GÜNAY Hacı Mehmed, “Vakıf”, *DİA*, C. XLII, Ankara, 2012, s. 477.
- HATEMİ Hüseyin, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Vakıf”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, ss. 1657-1678.
- HIZLI Mefail, *XVIII. Yüzyıl Başlarında Bursa Vakıfları*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.9, C. IX, Bursa, 2000, ss. 213-225.
- İLGÜREL Mücteba, v.d., *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. X, İstanbul, Çağ Yayınları, 1992, ss.413-418.
- İPŞİRLİ Mehmed, “Avarız Vakfı”, *DİA*, C. IV, İstanbul, 1991, s. 109.

- KARAMAN Hayrettin, “İslam’ın Getirdiği Aile Anlayışı”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, No: 71, C. II, Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, ss. 6-16.
- KARATAŞ Ali İhsan, “Bursa Suları ve Su Vakıfları”, *U.Ü.İ.F.D.*, C. XVII, S. 2, Bursa, 2008, ss. 379-417.
- KAYAOĞLU İsmet, “Vakfın Menşei Hakkında Görüşler”, *VD*, S. 11, Ankara, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1976, ss. 49-56.
- KAZICI Ziya, *İslam Medeniyeti ve Müessesleri Tarihi*, İstanbul, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, 2008.
- KAZICI Ziya, *İslami ve Sosyal Açısından Vakıflar*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1985.
- KAZICI Ziya, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul, Bilge Yayıncılık, 2003.
- KORKMAZ, Fatma, *Selçuk Hatun ve Vakıfları*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1997.
- KOYUNOĞLU H. Hüsni, “Sosyal Politika Açısından Vakıflar-XVII. Yüzyıl İstanbul Örneği”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2002.
- KOYUNOĞLU H. Hüsni, “Sosyal Politika Aracı Olarak Osmanlı ve Günümüz Vakıfları”, *Sivil Toplum Dergisi*, S. 4 (15), Eylül, 2006, ss. 33-44.
- KÖPRÜLÜ Bülent, “Tarihte Vakıflar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. VIII, S. 3 Ankara, , 1951, ss. 479-518.
- KUNTER Halim Baki, “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, *VD*, S. 1, 1938, ss. 103-130.
- KURT Abdurrahman, “Osmanlı Kadınının Sosyo-Ekonomik Konumu”, *Osmanlı*, C. V, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 434-449.
- MAYDAER Saadet, *Klasik Dönemde Bursa’da Bir Semt: Hisar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2008.
- MAYDAER Saadet, *Şer’iyye Sicillerine Göre Bursa’da Kadın (1575-1600)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2002.
- MÜSLİM, İmam Ebu Hüseyin bin el-Haccac, el-Kuşeyrî en-Nisaburî, “Vasiyye”, *Sahih-i Müslim*, Beyrut, 1329.

- OCAK Ahmed Yaşar, “Zaviyeler”, *VD.*, S. 12, Ankara, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1978, ss. 247-269.
- ORTAYLI İlber, “Anadolu’da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. I, İstanbul, İSAM Yayınları, 1980, ss. 33-40.
- ÖĞÜT Salim, “Harem”, *DİA.*, C. XVII, Ankara, 1998, ss. 127-132.
- ÖNDER Şule, *İslam ve Osmanlı Hukuku’nda İmam Birgivi ve Ebu Suud Efendi’nin Para Vakfı Tartışmaları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.
- ÖZCAN Tahsin, “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları”, *İ.Ü.İ.F.D.*, S. 14, İstanbul, 2006, ss. 103-121.
- ÖZDEĞER Hüseyin, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1988.
- ÖZTÜRK Nazif, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, 1. B, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983.
- PAKALIN Mehmed Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, B. 3, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1983.
- RODED Ruth M., “Osmanlı Tarihine Cinsiyet Açısından Bakılması”, *Osmanlı*, C. V, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 418-427.
- SÂMÎ Şemseddîn, *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1314 (1896).
- SARIÇAM İbrahim-Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 2. B., Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın ve Matbaacılık, 2007.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, 10. B., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
- YEDİYILDIZ Bahaeddin, “XVII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu”, *Türkler*, C. X, ss. 5-41.
- YEDİYILDIZ M. Asım, “XVII. Yüzyıl Bursa Evleri (Bursa Şer’iyye Sicillerine Göre)”, *U.Ü.İ.F.D.*, C. XII, S. 1, 2003, ss. 22-26.
- YEL Ali Murat-Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Mahalle”, *DİA*, C. XXVII, Ankara, 2003, ss. 323-326.
- YÜKSEL Hasan, "Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, No: 71, C. II, Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, ss. 89-124.

YÜKSEL Hasan, “Vakıf-Müsadere İlişkisi”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. XII, İstanbul, İsam Yayınları, 1992, ss. 399-424.

YÜKSEL Hasan, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerinde Bir Araştırma (1585-1683)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1990.

YÜKSEL Hasan, *Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, *Osmanlı*, C. V, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 49-55.

EKLER

Ek 1: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğindeki Bursa'da Kadınların Kurduğu Vakıfların Künye Bilgileri

Sayı	Vâkıfenin Adı	Mahallesi	Defter/Belge No
1	Ümme Hatun bint-i Mehmed	Meydancık	B 34/34a 1
2	Ehli Hatun bint-i Abdüllatif	İbrahim Paşa	B 39/53 a
3	İhsan Hatun bint-i Hasan	İncirlice	B 34/26 b
4	Şemsi Hatun bint-i Memi Çelebi	Alaca Hırka	B 38/164 b
5	Aişe Hatun bint-i Süleyman	Eyne Bey	B 40/8 b
6	Amine Hatun bint-i Mehmed	Hoşkadem	B 40/35 a
7	Mümine Hatun bint-i Mehmed	İncirlice	B 40/57 a
8	Nazenin Hatun bint-i Abdullah	Ali Paşa	B 9/156 b
9	Piyale Hatun bint-i Abdullah	-	B 9/140 b
10	Zülfiye Hatun bint-i el-Hac Ebubekir	Ahmed Paşa	B 9/154 b
11	Zahide Hatun bint-i el-Hac Kâsım	Veled-i Enbiya	B 41/7 a
12	Gülale Hatun bint-i Abdülmennan	İsa Bey el-Fenari	B 41/55 b
13	Aişe bint-i Pir Mehmed	Mecnun Dede	B 151/7 a
14	Fatma Hatun bint-i Mehmed	Kiremitçioğlu	B 42/117 b
15	Fetahna Hatun bint-i el-Hac Mustafa	Zağferanlık	B 43/104 a
16	Mihri Hatun bint-i Ebubekir	Hiz. Emir Buhari	B 43/103 a
17	Saliha Hatun bint-i Abdullah	Cami Hisar	B 42/69 b
18	Güllü Hatun bint-i İbrahim	Hamza Bey	B 42/69 b
19	Fatma Hatun bint-i Behram	Şeker Hoca	B 18/45 a
20	Zahide Hatun bint-i Muharrem	Veled-i Hariri	B 21/35 ab 2

21	Aişe Hatun bint-i Mustafa	Çoban Bey	B 23/19 b
22	Fatma Hatun bint-i Ali	el-Hac Seyfettin	B 21/16 ab
23	Dilaram bint-i Abdullah	Kara Kâdi	B 20:/28 b 2
24	Dilaram Hatun bint-i Abdullah	Kara Kâdi	B 20/28 b 1
25	Huban bint-i Kara Mahmud	Tuz Pazarı	B 20/56 a
26	Mülayim bint-i Abdullah	Manastır	B 20/120 b
27	Fatıma Hatun bint-i Ali	el-Hac Seyfettin	B 21/16 a
28	Nesli Hatun bint-i Mustafa	Çerağbey	B 43/106
29	Hatice bint-i Abdullah	Veli Şemseddin	B 152/75 a
30	Zamane Hatun bint-i Şaban	El -Hac Seyfullah	B 24/43 b
31	Ümmi Hatun bint-i Mehmed	Meydancık	B 34/34 a2
32	Aişe Hatun bint-i Mustafa	Çoban Bey	B 23/19 b
33	Gülşen Hatun bint-i Abdullah	Hamza Bey	B 23/67 b
34	Aişe Hatun bint-i Perviz el Müteveffa	Molla Gürani	B 23/81 a
35	Aişe bint-i Osman	Alaca Mescid	B 54/158 a
36	Aişe Hatun bint-i Abdi	Maksem	B 22/22 a
37	Emine Hatun bint-i Abdullah	Yeni Bezzaz	B 34/44 a
38	Hatice Hatun bint-i Osman	Hayreddin Paşa	B 33/96 b
39	Fatma Hatun bint-i Halil	Veled-i Nizam	B 33/90 b
40	Mahbure Hatun bint-i Mehmed	Attar Hüsam	B 33/36 a
41	Rabia Hatun bint-i Mehmed	Manastır	B 33/69 b
42	Fatma Hatun bint-i Abdullah	Tefsirhan	B 33/64 b
43	Şerife Müzeyyen Hatun bint-i Seyyid Ali	Manastır	B 33/55 b
44	Mavzune Şah Hatun bint-i İlyas	Hamza Bey	B 33/41 a
45	Hacı Vefader Hatun bint-i Abdullah	Kara Şeyh	B 32/17 a

46	Rıdvan bint-i Abdullah	Selçuk Hatun	B 42/105 b
47	Ümmühan Hatun bint-i el-Hac Safer	Yerkapı	B 43/105 b
48	Şemsi Hatun bint-i Mustafa	Manticı	B 44/112 b
49	Kamer Hatun bint-i Abdullah	İsa Bey	B 44/111 a
50	Kerime Hatun bint-i Kürd	Hamza Bey	B 44/98 a
51	Kamer Hatun bint-i Ahmed	Şemsi Bey	B 42/116
52	Kerime bint-i Abdullah	Duhter-i Şeref	B 44/38 b
53	Emine bint-i el-Hac Mehmed	Alaca Mescid	B 42/13 b
54	Saliha bint-i Abdullah	Doğan Bey	B 45/35 b
55	Aişe Hatun bint-i İvaz	Kefen iğnesi	B 61/66 a
56	Hümayun Hatun bint-i Abdullah	Manastır	B 141/2 b
57	Fatma Hatun bint-i Abdullah	Şahin Lala	B 154/56 a
58	Mihriban Hatun bint-i Abdullah	-	B 154/49 a
59	Zinnun bint-i Abdullah	Kazzazoğlu	B 154/27 b
60	Abide Hatun	Filboz	B 31/91ab-92a
61	Saadet Hatun bint-i Mehmed	Balık Pazarı	B 32/4 a
62	Ümmi Hatun bint-i İbrahim	Yaniçoğlu	B 31/30 b
63	Ziyare Hatun bint-i Mahmud	Ebu Şahme	B 31/58 b
64	Fatma Hatun bint-i Ali	Selçuk Hatun	B 31/90 b
65	Kerime Hatun bint-i Yahya	Mücellidi	B 39/47 b
66	Mülayime bint-i Abdülvehhab	Molla Fenari	B 37/45 b
67	Hatice Hatun bint-i Mustafa	Umur Bey	B 37/55 a
68	Fahriye bint-i Mustafa	Yiğid Cedid	B37/123b124a
69	Emine bint-i Mehmed	Hoşkadem	B 38/127 a
70	Fatma Hatun bint-i Ali	Selçuk Hatun	B 38/194 b

71	Şerife Hatun bint-i Mustafa	Umur Bey	B 37/59 b
72	Mihriban Hatun bint-i Abdullah	Hasan Paşa	B 34/25 b
73	Mümine Hatun bint-i Mehmed	İncirlice	B 38/7 b
74	Aişe Hatun bint-i Perviz	Molla Gürani	B 23/81 a
75	Sitti Hatun bint-i Ahmed	Şeyh Şibli	B 21/79 a
76	Gülşen Hatun bint-i Abdullah	Hacı Hamza Bey	B 23/67 b
77	Yasemin Hatun bint-i Abdullah	Manastır	B 26/20 b
78	Şemi Hatun bint-i Ali	Kız Yakub	B 30/66 b
79	Aişe Hatun bint-i Osman	Hayreddin Paşa	B 36/113 a
80	Fatma Hatun bint-i Mehmed	Emir el-Buhari	B 28/102 b
81	Hüma Hatun bint-i Abdullah	Doğan Bey	B 28/88 a
82	Zahide Hatun bint-i Cafer	Helvai	B 28/7 a
83	İsmihan Hatun bint-i Mustafa	Eş-Şeyh Hamid	B 27/50 b
84	Ayni Hatun bint-i Kâsım	Sultan Murad Han	B 25/79 b
85	Emine Hatun bint-i Mehmed	Arablar	B 26/ 90 b
86	Pervane bint-i Abdullah	Altıparmak	B 19/114 ab
87	Mülayim Hatun bint-i Abdullah	Temenna	B 33/72 b
88	Gülâhmer bint-i Abdullah	Çerağ Bey	B 19/76 a
89	Ümmühan bint-i Hüseyin	Namazgah	B 64/22 a
90	Ünzile Hatun bint-i Sefer	Baba Zakir	B19/101b102a
91	Fatma Hatun bint-i Musa	Timurtaş Paşa	B 283/60 b
92	Ümmi Hatun bint-i Osman	Tayyib Hoca	B 283/92 b1
93	Hüma Hatun bint-i Nasuh	Tefsirhan	B 43/86 b

حاج يوسوب بن علي بن عثمان بث بن مصطغ بن
 محمد بن محمد بن علي بن عثمان بث بن مصطغ بن
 محروسه بروه محلا تندن بلجون خاتون محله سند بالفصل امام ومحلكه مرقومه
 الحاج علي طيفندن او اراقى الاكس وكيل اولوب مخضه حيدر الحاج محمد بن علي و حسن بن
 مصطغ بن نام كسنه لر شوال تلى ايله و كالى تا بته اولان احمد افندى بن محمود محفل قضايه موكله مذكون
 تك وصى مختارى اولان بستان بن يوسف نام كسنى احضار و مواجهه سف تفرير سلام ايدوب
 موكله مزبوره فاطمه خاتون هر سنده ربحى ايله سمع اعسل اشته اولينوب ليله برانده وليالى
 شريفده ايقاد اولقى ايجون بيگ اقم وقف ايدوب وصى مزبوره ميلغ مذكورى سلم ايدوب
 اولدغى قبض و سلم اتشدر سوال اولينوب جوانى كتب وكتر بر اولفق مطلوب عدل و يلكى غيب
 السؤال وصى مستور لطفه تحقيقه مذكوره خاتون بروجه مشروح بكابيك اقم سلم ايدوب بندخى
 الوب قبض ايتيم ديوجك وصى مرقومه اعترافى بالطلب كتب اولندى تحريمه اولكظ شهر شعبان
 العظيم من شهر سنة تسع وعشرين و الف
 محمد جلبي بن محمد ابن الحاج محمد ابن ابو بكر بن الحاج ابراهيم بن
 الحاج حسن حسين

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	KÜBRA ABAZİ
Tez Adı	XVII. ASRIN İLK ÇEYREGİNDE BURSA'DA KADINLAR TARAFINDAN KURULAN VAKIFLARIN KURULUŞ AMAÇLARI VE İŞLEYİŞLERİ
Enstitü	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Anabilim Dalı	İSLAM TARİHİ VE SANATLARI
Tez Türü	YÜKSEK LİSANS
Tez Danışman(lar)ı	PROF. DR. ALİ İHSAN KARATAŞ
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih :07.11.2016

İmza :

